

Locatiekeuze voor historische buitenplaatsen

De invloed van het landschap

Iris Koppert

Wijk bij Duurstede, 2015

Nederlandse kastelenstichting

Postbus 123
3960 BC Wijk bij Duurstede
T 0343 578 995
F 0343 591 403
E info@kastelen.nl
■ www.kastelen.nl
■ www.kastelenbeeldbank.nl

Serie NKS-rapporten, deel 13.
Onder redactie van F. Vogelzang.

In deze serie verschenen eerder:

- Deel 1 - Heden en verleden, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in Noord-Brabant*, Marloes Vrancken, juni 2009.
- Deel 2 - Beter beleven van erfgoed, *Een onderzoek naar de informatiebehoefte over kastelen*, Josephina Kuypers, Susanne Wiss, november 2009.
- Deel 3 - Een toekomst voor een verdwenen verleden, *Kasteelplaatsen in de Provincie Utrecht*, Ben Olde Meierink, Fred Vogelzang, april 2010.
- Deel 4 - Onbekend maakt onbemind, *Evaluatieonderzoek Meldpunt Bedreigde Kastelen*, Lisette Vos, april 2010.
- Deel 5 - 'Open de poort!', *De NKS als steunpunt voor provinciale kastelenstichtingen*, Joost Boomsma, Carmen Gierveld, Michiel Huisinga, Lienke Vendrik, april 2010.
- Deel 6 - Kastelen Herbestemd, *Kastelen en buitenplaatsen als instelling voor geestelijke gezondheidszorg*, Lisette Vos, oktober 2010.
- Deel 7 - Warning - Do (not) Enter, *De publieksontsluiting van kasteelruïnes in Nederland*, Vera Driessen, augustus 2010.
- Deel 8 - Vernietiging en wederopbouw, *Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de tweede wereldoorlog*, Mariëlle Bakker, augustus 2011.
- Deel 9 - De beleving van kasteelruïnes in Nederland, *Hoe beleven bezoekers kasteelruïnes en wat zijn hun wensen voor de toekomst?*, Michiel van Ginkel, september 2011.
- Deel 10 - Een kasteelruïne om de hoek, *Wat betekenen kasteelruïnes voor omwonenden en hoe wensen zij de ruïne in de toekomst te beleven?*, Maaïke Feltmann, december 2011.
- Deel 11 - Een kastelen- en buitenplaatsencanon!?, *Adviesrapport over de mogelijke invulling van een canon over kastelen en buitenplaatsen*, Amra Sabhaz, 2012.
- Deel 12 - Het verhaal achter ons gemeentehuis..., *Onderzoek naar herbestemming van kastelen en buitenplaatsen als gemeentehuis*, Vera van der Zwan, 2014.

Voorpaginafoto: Buitenplaats Fraelemaborg te Slochteren, foto genomen op: 19 september 2010.
(<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fraeylemaborg.JPG>)

Vormgeving: Alphons te Beek (naar een ontwerp van Veronica Denis, Nika Grafische Vormgeving).

© Nederlandse Kastelenstichting, Wijk bij Duurstede, januari 2014.
Herziene versie 2015.

Inhoudsopgave

Voorwoord	■	5
Samenvatting	■	7
1 Inleiding	■	11
2 Theoretisch kader	■	15
2.1 Historisch-geografisch onderzoek	■	16
2.2 Definitie historische buitenplaats	■	17
2.3 De ontwikkeling van buitenplaatsen in Nederland	■	19
2.3.1 Waar?	■	19
2.3.2 Waarom daar?	■	21
3 Onderzoekskader	■	27
3.1 Methoden	■	28
3.2 Operationalisering	■	29
3.3 Verwachting	■	33
4 Analyse	■	35
4.1 Huidige opvattingen in de Nederlandse literatuur	■	36
4.2 De basis van huidige opvattingen	■	39
4.3 Controle landschappelijke locatiefactoren	■	45
4.4 Hofdichten	■	54
5 Conclusie	■	59
5.1 Resultaten	■	60
5.2 Discussie	■	63
5.3 Aanbevelingen	■	64
Bronnen & Bijlagen	■	65
Bronvermeldingen	■	66
Bijlage 1 - Boekenlijst literatuuronderzoek en onderzoek naar de bronnen	■	69
Bijlage 2 - Gevonden expliciet genoemde locatiefactoren	■	73
Bijlage 3 - Achtergrond auteurs landschappelijke locatiefactoren landschapsstijlenperiode	■	78
Bijlage 4 - Rijksmonumenten complex historische buitenplaatsen	■	80

Voorwoord

Dit onderzoek is gedaan als bachelorscriptie vanuit de studie Sociale Geografie en Planologie, faculteit Geowetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Het onderzoek heeft betrekking op de geomorfologische en bodemkundige elementen die een rol speelden bij de locatiekeuze voor historische buitenplaatsen en is gedaan in opdracht van de Nederlandse Kastelenstichting te Wijk bij Duurstede.

De keuze voor het onderwerp van onderzoek is ingegeven door mijn interesse in historische geografie en cultureel erfgoed. Daarnaast heb ik met dit onderzoek mijn vaardigheden op het gebied van kwalitatief onderzoek en geografische informatiesystemen kunnen tonen.

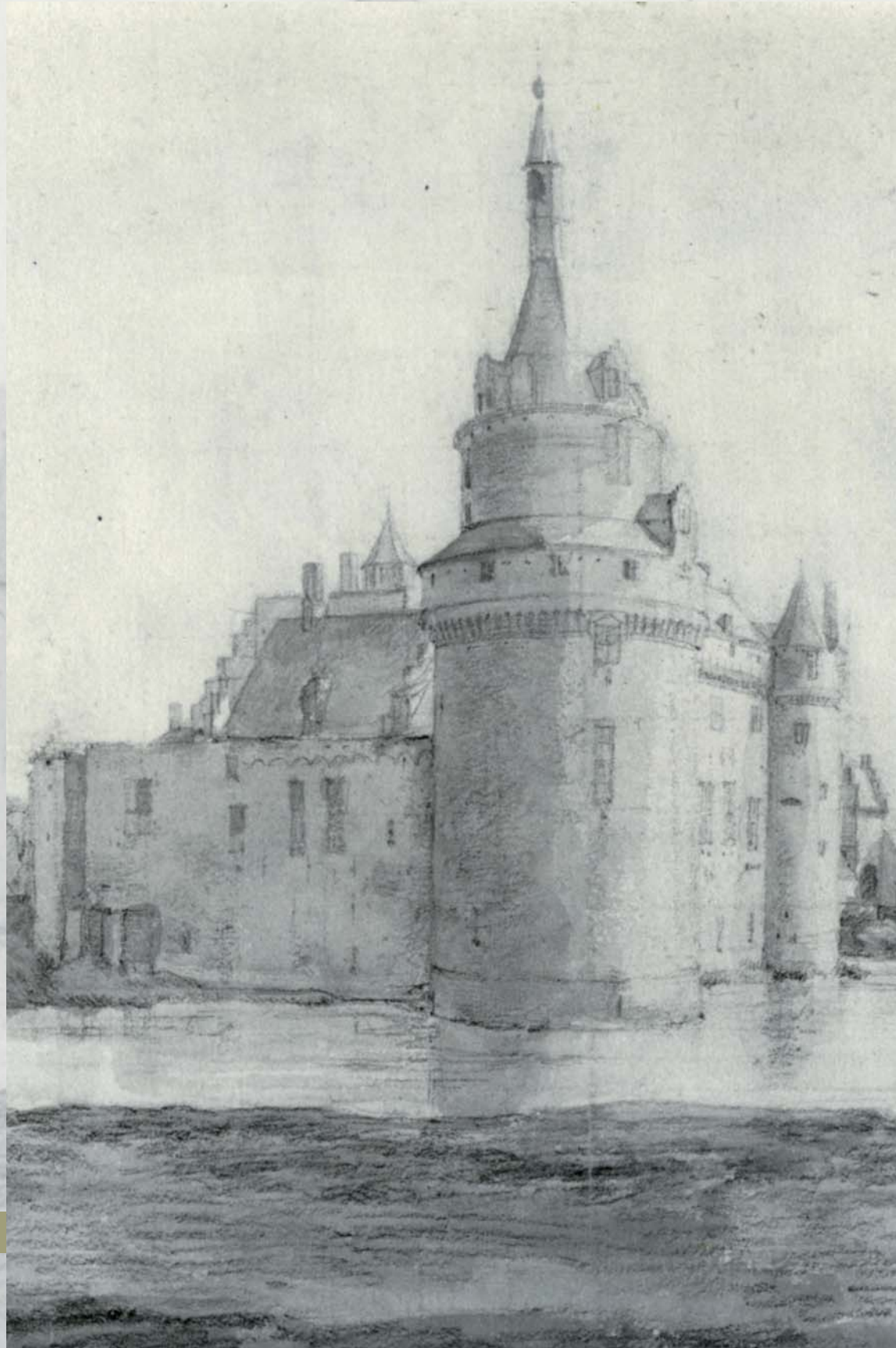
Graag wil ik mijn dank betuigen aan Fred Vogelzang en Ben Olde Meierink van de Nederlandse Kastelenstichting. Zij hebben mij op een prettige wijze begeleid bij het uitwerken van het onderzoek. Ook wil ik Hans Renes bedanken voor zijn nuttige tips en begeleiding vanuit de Universiteit Utrecht. Verder wil ik Menne Kossian van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Maarten Zeylmans van Emmichoven van de Universiteit Utrecht bedanken voor het aanleveren van het digitale kaartmateriaal. Tot slot, maar zeker niet als minste, wil ik graag de mensen in mijn persoonlijke omgeving bedanken voor hun interesse en steun in de vijf maanden van het schrijven van mijn scriptie.

Iris Koppert,
Utrecht, 2014

Samenvatting

*Kasteel Duurstede
(UT), getekend door
Roelant Roghman in
1648-1649.*

In de literatuur over buitenplaatsen is enkele keren geschreven over de invloed van landschappelijke omstandigheden op de keuze voor een geschikte locatie. Het is echter vaak onduidelijk waarop de geboden informatie is gebaseerd en of de genoemde locatiefactoren van toepassing zijn geweest in heel Nederland. Doel van dit onderzoek is dan ook om helder te krijgen welke landschappelijke factoren een rol hebben gespeeld in locatiekeuze voor historische buitenplaatsen en op welke manier de kennis hierover tot stand is gekomen.

Wat dit onderzoek relevant maakt is de verschuiving in wetenschappelijke en maatschappelijke interesse voor buitenplaatsen: de interesse beperkt zich niet meer tot de buitenplaats zelf, maar plaatst de buitenplaats expliciet in zijn omgeving. Dit vraagt om inzicht in het landschap en de keuzes die daarmee samenhangen.

Onder buitenplaats is verstaan: 'een monumentaal gebouw (kasteel en landhuis), dat samen met bijgebouwen en tuin- en parkaanleg een eenheid vormt. De hoofdfunctie van een buitenplaats is wonen buiten de stad, op het platteland' (Zonneveld 2005, pp. 12-13). Met het begrip 'landschap' is bedoeld op geomorfologische en bodemkundige omstandigheden. Dit zijn respectievelijk de vorm van het landschap en de bovenste 120 centimeter van de ondergrond.

Dit onderzoek is gericht op de buitenplaatsen die zijn gesticht in de zeventiende tot en met de negentiende eeuw. In deze periode zijn twee duidelijk onderscheiden perioden waar te nemen in de aanleg van buitenplaatsen: de eerste vanaf ± 1600 , waarin buitenplaatsen in geometrische tuinstijlen werden aangelegd; en de tweede vanaf ± 1760 , waarin buitenplaatsen voornamelijk werden aangelegd in de landschapsstijl, waarbij de 'natuurlijke' natuur als ideaal werd gezien. De keuze voor een bepaald type tuinaanleg leidt volgens de literatuur tot een ander landschapstype als locatie-ideaal. Daarom reden is gedurende het gehele onderzoek onderscheid gemaakt tussen de geometrische stijlenperiode van ± 1600 -1760 en de landschapsstijlenperiode van ± 1760 - ± 1900 .

In de zoektocht naar de landschappelijke locatiefactoren staat de volgende vraag centraal:

Welke geomorfologische en bodemkundige factoren speelden een rol bij de locatiekeuze voor zeventiende, achttiende en negentiende-eeuwse buitenplaatsen in Nederland?

Aan de hand van drie deelvragen is antwoord gezocht op deze vraag. Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van een literatuuronderzoek, een onderzoek naar de bronnen, een kaartanalyse en een inhoudsanalyse van contemporaine bronnen.

Met het literatuuronderzoek is allereerst inzichtelijk gemaakt wat de huidige kennis is wat betreft landschappelijke locatiefactoren voor historische buitenplaatsen.

De literatuur stelt dat bij buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode vier landschappelijke factoren invloed hadden op de locatiekeuze. Ten eerste de aanwezigheid van stromend water of de ligging in de buurt van een waterweg. Op deze manier was de buitenplaats vanuit de stad te bereiken en kon men gezien worden vanaf het water, wat noodzakelijk was voor het verhogen van de maatschappelijke status van de buitenplaatseigenaar. Ten tweede een ligging op de overgangszone van zand naar klei of zand naar veen. Dit was vaak een gebied met economische voordelen, zoals de mogelijkheid tot veenwinning, kleiwinning of, wanneer water naast zand aanwezig was, zandwinning. Ten derde vruchtbare grond. Dit droeg bij aan de mate waarin de buitenplaats een lucratieve investering kon zijn. Moestuin, boomgaarden en landerijen moesten inkomsten kunnen verschaffen. Tot slot een ligging op hogere delen in het vlakke land of aan de voet van heuvels. Gezien de verschillende beschrijvingen, lijkt het erop dat met betrekking tot het reliëf niet overal in Nederland dezelfde omstandigheden gewenst waren. De bovenstaande landschappelijke locatievoorkeuren uit deze periode lijken allemaal voornamelijk ingegeven door praktische overwegingen en gericht te zijn op economisch nut.

In de periode van de landschapsstijlen liet men zich bij de aanleg meer leiden door esthetische en gevoelsmatige motieven. Daarom moest bij de aanleg van een buitenplaats de omgeving geschikt zijn voor de gewenste natuurelementen van de landschapsstijl. De literatuur stelt dat voor deze periode eveneens vier landschappelijke factoren invloed hebben gehad op de locatiekeuze. Ten eerste de beschikking over natuurlijk stromend water, waarmee op eenvoudige wijze de vijvers gevoed konden worden. Ten tweede de overgang van zand naar klei of veen, waarbij huis en park aangelegd konden worden op de hogere zandgronden en weiland en boerderij gerealiseerd konden worden op de veen- of kleigrond. Ook stelt de literatuur dat de natuurlijke waterhuishouding

met de overgang van deze bodemtypen samenhangt. Ten derde een locatie met hoogteverschillen of een ligging op een glooiende heuvel. Tot slot is een afwisselend landschap genoemd als locatievoorkeur. In de geanalyseerde literatuur is echter niet uitgelegd wat onder een afwisselend landschap wordt verstaan. De factor 'afwisseling' lijkt op basis van andere literatuur vooral te bestaan uit de hierboven reeds genoemde factoren hoogteverschillen en bodemtypen.

Vervolgens is onderzocht op welke wijze de vaststelling van deze factoren tot stand is gekomen. Uit het onderzoek naar de bronnen blijkt dat de bestaande opvattingen vooral gebaseerd zijn op het bestuderen van een beperkt aantal buitenplaatsenregio's in Nederland. De opvattingen hebben met name betrekking op de provincie Utrecht. Voor de geometrische stijlenperiode zijn de landschappelijke locatiefactoren vooral beschreven voor buitenplaatsen langs de Vecht (provincie Utrecht) en in mindere mate voor de provincies Gelderland, Zuid-Holland en Drenthe. De beschreven landschappelijke locatiefactoren zijn vooral gebaseerd op primaire bronnen. Alleen voor de ligging op de overgang van zand naar klei of veen is in de literatuur geen primaire bron genoemd. De opvattingen over landschappelijke locatiefactoren voor buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode zijn vrijwel alleen gebaseerd op de situatie op de Utrechtse Heuvelrug (met uitzondering van Storms-Smeets, 2011, over buitenplaatsen in de provincie Gelderland). Veel gebruikte literatuur is echter gericht op het brede publiek, waarbij annotatie ongebruikelijk is. Ondanks een eventueel aanwezige literatuurlijst achterin, is door het ontbreken van annotatie in de tekst onduidelijk op welk type bronnen de landschappelijke locatiefactoren zijn gebaseerd. Daarnaast is opmerkelijk dat in de literatuur pas - op twee uitzonderingen na (Luttermant in 1948 en Van Tent in 1976) - vanaf 1992 aandacht is besteed aan het landschap als beïnvloedende factor bij de locatiekeuze. Vooral de historisch geograaf Hans Harten - toen werkzaam aan de Universiteit Utrecht - lijkt hiervoor het startsein te hebben gegeven.

Met de kaartanalyse is bekeken of de gevonden landschappelijke locatiefactoren algemeen geldend zijn voor heel Nederland of alleen voor bepaalde regio's. Uit de analyse blijkt ten eerste dat de genoemde landschappelijke locatiefactoren met betrekking tot water voor geheel Nederland van toepassing zijn. Het blijkt dat alle buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode per water bereikbaar waren, waardoor ook met het eigendom geprokt kon worden naar voorbijgangers. Alle buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode hadden water tot hun beschikking voor het vullen van de slingerende vijvers en het laten werken van de fontein.

Ten tweede blijkt uit de kaartanalyse dat wat betreft bodem het over het algemeen lijkt te draaien om een locatie waarop enerzijds het huis een stevige ondergrond heeft in de vorm van een zandige bodem (zand of zavel), en anderzijds een klei of veenbodem, met voor de buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode een lucratieve functie door de winning van grondstoffen en de vruchtbaarheid van de bodem wanneer deze vermengt met de zandbodem. Voor de buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode draagt deze ligging bij aan het creëren van een afwisselend landschap.

In de provincies Utrecht en Noord-Brabant zijn echter uitzonderingen geconstateerd, waarbij buitenplaatsen midden op zandgrond zijn gesticht. Hier blijkt padafhankelijkheid een rol te spelen. Vaak waren deze buitenplaatsen ontstaan uit middeleeuwse kastelen of ridderhofsteden die vanwege hun prestigieuze uiterlijk een tweede leven als buitenhuis hadden gekregen. Een andere uitzondering zijn de buitenplaatsen die in de geometrische stijlenperiode in de Beemster hebben bestaan. Deze buitenplaatsen waren gesitueerd op een kleibodem, bestaande uit zware en lichte klei. Het vermoeden is hier dat het landschap in de vorm van door de mens aangelegde geometrische patronen belangrijker geweest is geweest dan het hebben van een stevige ondergrond om het huis op te funderen.

Ten derde blijkt uit de kaartanalyse dat de in de literatuur genoemde locatiefactoren met betrekking tot reliëf vooral betrekking hebben op het noorden en westen van Nederland - hieronder is ook de Utrechtse Heuvelrug meegerekend. In het oostelijke deel van het land lijkt het reliëf voor buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode een minder grote rol te spelen. Ook geldt voor het oostelijke deel van het land dat een aantal buitenplaatsen uit landschapsstijlenperiode zich op relatief vlak gebied bevindt dat niet voldoet aan de voorkeur voor hoogteverschillen. De ligging op de overgang van zavel naar klei lijkt hier een belangrijkere rol te vervullen, gezien alle buitenplaatsen in deze omgeving wel aan dat aspect wel voldoen.

Tot slot blijkt dat de afwisseling in het landschap, zoals volgens de literatuur geprefereerd werd door buitenplaatsstichters in de landschapsstijlenperiode, door ofwel de overgang tussen twee bodemtypes, ofwel hoogteverschillen bewerkstelligd kunnen worden. Uit de kaartanalyse blijkt dat niet logischerwijs alle twee het geval hoeven te zijn. In het oosten van het land lijkt eerder een voorkeur te zijn voor de overgang van het bodemtype dan voor het reliëf.

Met bovenstaande analyse is overigens nog niets gezegd over de menselijke perceptie. Dit is wel belangrijk, gezien een locatiekeuze een menselijke keuze is. Om inzicht te krijgen in de menselijke perceptie is een inhoudsanalyse gemaakt van hofdichten, een contemporaine bron, waarin vaak op geïdealiseerde wijze de landschappelijke omstandigheden op en rondom de buitenplaats beschreven worden.

Uit de inhoudsanalyse van de hofdichten blijkt dat in de geometrische stijlenperiode vooral expliciet een voorkeur heerst voor bepaalde landschappelijke aspecten, terwijl dit in de hofdichten uit de landschapsstijlenperiode meer impliciet aan bod komt.

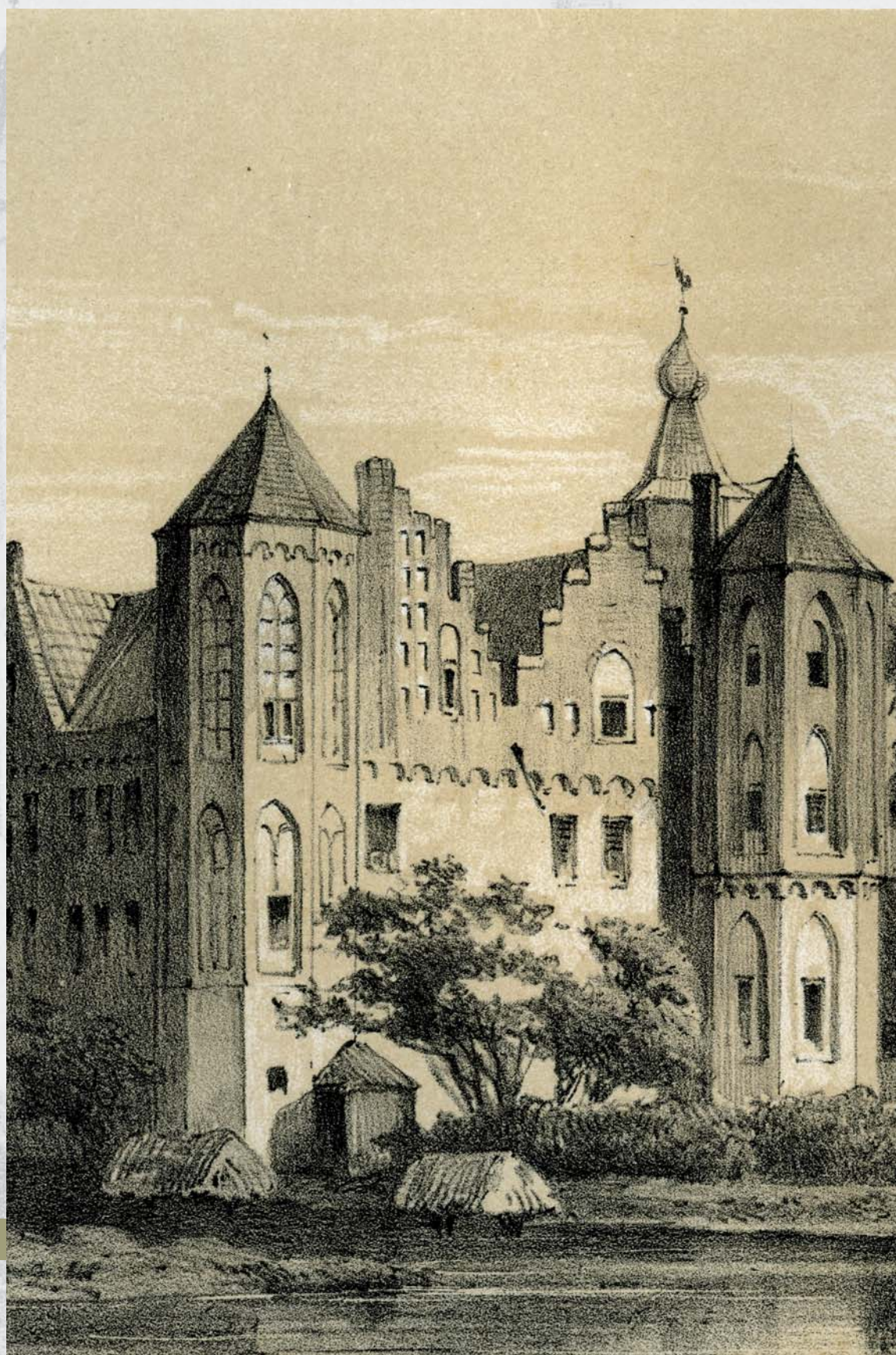
Wat betreft de landschappelijke factoren is in de hofdichten uit de geometrische stijlenperiode voornamelijk aandacht voor het water en het vruchtbaar maken van de grond. Dit laatste is het gemakkelijkste op de overgang tussen zanderige grond en klei. De waardering lijkt het grootst voor het naar de hand kunnen zetten van de natuur. In de hofdichten uit de landschapsstijlenperiode is vooral het ontzag voor de woestere natuur beschreven. Ook kwam uit de gedichten naar voren dat vooral loofbomen in de smaak vielen: hiervoor is de overgang van een zanderige grond naar klei het meest geschikt. Ook het hoogteverschil is genoemd in één van de hofdichten.

De uitkomsten van deze inhoudsanalyse ondersteunen het beeld dat naar voren kwam uit de kaartanalyse, maar geven aan dat de ligging op een overgangszone vooral een impliciete locatiefactor is die samenhangt met economische of esthetische motieven.

Al met al lijkt, wat betreft landschappelijke locatiefactoren, water de belangrijkste rol te hebben gespeeld bij de locatiekeuze voor zowel buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode als uit de landschapsstijlenperiode. Beide overigens op een verschillende manier. Daarnaast speelt impliciet het belang van de ligging op een overgang van een zanderige bodem naar klei of veen een grote rol. Deze landschappelijke locatiefactor vooral lijkt samen te hangen met in de geometrische stijlenperioden het economische motief in de vorm van een vruchtbare en grondstofrijke bodem, en voor de landschapsstijlenperiode het esthetische motief in de vorm van een afwisselend landschap. In beide gevallen zorgt de zanderige bodem voor een stabiele ondergrond voor het huis. Het reliëf lijkt echter vooral voor het noorden en westen – het lagere deel – van Nederland een rol te spelen, terwijl in het oostelijke deel van het land eerder voorkeur is gegeven aan een juiste bodem dan aan een hogere ligging of een ligging met hoogteverschillen.

Inleiding

Kasteel Croy (NB).
Lithografie van P.A.
Schipperus rond 1880
(uit Jacobus Craan-
dijks Wandelingen
door Nederland met
pen en potlood).

Op verschillende plaatsen in Nederland hebben buitenplaatsen een grote invloed gehad op hoe het landschap er uitziet. Deze buitenplaatsen zijn voornamelijk aangelegd in de zeventiende tot en met de negentiende eeuw door de adel en de stedelijke elite. Zij lieten vaak een buitenhuis bouwen om in de zomer de drukte, de vervuiling en het lawaai van de stad te kunnen ontvluchten. Bij hun buitenhuis legden zij grote tuinen aan en zorgden voor de aanplant van bos.

De laatste jaren is de belangstelling voor de relatie tussen deze buitenplaatsen en hun omgeving gegroeid, zowel op wetenschappelijk gebied als in de samenleving. Eerst lag de focus vooral op de buitenplaatsen op zichzelf, maar door de groeiende aandacht voor samenhang en beleving is ook de samenhang met de omgeving belangrijk geworden (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2010).

Inzicht in de omgeving vraagt om inzicht in het landschap. Vooral vanaf de jaren negentig van de twintigste eeuw is dit terug te zien in de Nederlandse vakliteratuur. Landschappelijke aspecten zijn genoemd als beïnvloedende factor in de locatiekeuze voor buitenplaatsen. In de meeste gevallen is echter onduidelijk op wat voor soort bronnen de informatie gebaseerd is. Het vermoeden is dat de veronderstelling van landschappelijke aspecten als locatiefactor via inductie tot stand is gekomen: er liggen veel buitenplaatsen op bepaalde locaties en deze locaties hebben bepaalde eigenschappen, waaruit de gedachtegang volgt dat men vanwege die eigenschappen die locaties heeft gekozen.

De doelstelling van dit onderzoek is dan ook om helder te krijgen welke landschappelijke factoren een rol hebben gespeeld in locatiekeuze voor historische buitenplaatsen en op welke manier de kennis hierover tot stand is gekomen.

Om dit te onderzoeken is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

- ***Welke geomorfologische en bodemkundige factoren speelden een rol bij de locatiekeuze voor zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen in Nederland?***

Ter verheldering van de onderzoeksvraag zijn hier kort de begrippen gedefinieerd.

De geomorfologische en bodemkundige factoren hebben betrekking op de vorm van het landschap (bijvoorbeeld reliëf of waterlopen) en het type bodem. Binnen de historische geografie is onderscheid gemaakt tussen drie aspecten van het natuurlijke landschap: bodem, geomorfologie en geologie. Geologie is in dit onderzoek niet meegenomen, omdat deze betrekking heeft op de diepere ondergrond en dus niet van toepassing is in de locatiekeuze voor een buitenplaats (Renes 2010, p. 118). De geomorfologische en bodemkundige factoren die een rol blijken te hebben gespeeld bij de locatiekeuze voor buitenplaatsen, zijn landschappelijke locatiefactoren genoemd.

Dan de definitie van buitenplaatsen. Zoals uit het theoretisch kader (hoofdstuk 2) zal blijken, is het geven van een eenduidige definitie van het begrip 'buitenplaats' een lastige opgave. De definitie geciteerd in Rob van der Laarse en Yme Kuipers *Beelden van de buitenplaats* sluit het beste aan bij dit onderzoek en is als volgt: 'Bij een buitenplaats gaat het om een monumentaal gebouw (kasteel en landhuis), dat samen met bijgebouwen en tuin- en parkaanleg een eenheid vormt. De hoofdfunctie van een buitenplaats is wonen buiten de stad, op het platteland (Zonneveld 2005, pp. 12-13). Deze definitie is dan ook als uitgangspunt genomen voor dit onderzoek.

De tijdsafbakening omvat de periode waarin de meeste buitenplaatsen in Nederland zijn aangelegd. Deze periode loopt van ±1600 tot ±1900. Begin zeventiende eeuw neemt de aanleg van buitenplaatsen een vlucht en krijgt de buitenplaats steeds meer een eigen karakter (Boven e.a. 1982, p. 14). Na enige terugval volgt een tweede periode waarin veel buitenplaatsen zijn aangelegd. Dit is de periode van de Romantiek, vanaf het begin van de negentiende eeuw en loopt door tot ongeveer 1900. Na 1900 zijn veel minder buitenplaatsen gesticht. Door technologische verbeteringen aan het begin van de negentiende eeuw was bovendien nu elk type landschap theoretisch gezien in de juiste vorm te brengen. Dit is dan ook de reden dat deze buitenplaatsen niet zijn meegenomen in het onderzoek naar landschappelijke locatiefactoren.

Huis het Loo, het tegenwoordige paleis het Loo (Apeldoorn). Tekening van Jan de Beijer ca. 1750. Part.coll.

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, is die opgedeeld in drie deelvragen:

- *Wat is de huidige opvatting in de Nederlandse literatuur over landschappelijke locatiefactoren voor zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen en hoe is deze kennis tot stand gekomen?*
- *In hoeverre zijn de in de literatuur genoemde landschappelijke locatiefactoren gebaseerd op de geomorfologische en bodemkundige omstandigheden tijdens de aanleg van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?*
- *In hoeverre blijkt uit contemporaine bronnen dat de genoemde landschappelijke factoren van invloed zijn geweest op de locatiekeuze door de bouwers van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?*

Het onderzoek is kwalitatief en kent de volgende methoden: literatuuronderzoek, onderzoek naar de bronnen, kaartanalyse en een inhoudsanalyse. Het onderzoek valt uiteen in vijf fases:

De eerste fase is het samenstellen van het theoretisch kader. Hierin is dit onderzoek geplaatst in de context van historisch-geografisch onderzoek. Daarna is uiteengezet hoe de buitenplaats gedefinieerd kan worden, hoe de ontwikkeling van buitenplaatsen in Nederland is verlopen en wat de verschillende locatiefactoren zijn.

De tweede fase is een literatuuronderzoek. Op systematische wijze is hier bekeken wat de huidige opvattingen zijn in de Nederlandse literatuur over historische buitenplaatsen in Nederland.

De derde fase is een onderzoek naar de bronnen. Hierbij is getracht te achterhalen hoe de huidige opvattingen met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren tot stand is gekomen. Hierbij is onderscheid gemaakt naar type bron, type literatuur (algemeen, regionaal, lokaal), periode waarin de literatuur geschreven is en regio waar het boek betrekking op heeft.

De vierde fase is een kaartanalyse. Hierin is bekeken of de in de literatuur genoemde landschappelijke locatiefactoren overeenkomen met de daadwerkelijke situatie ten tijde van de aanleg van de buitenplaatsen. Daarbij is gekeken of de landschappelijke locatiefactoren gelden voor heel Nederland of alleen voor bepaalde regio's. Ook is zo goed mogelijk geprobeerd om afwijkende locaties van buitenplaatsen te verklaren aan de hand van het theoretisch kader.

Een locatiekeuze is een menselijke afweging. Daarom is in de laatste fase van het onderzoek opzoek gegaan naar verwijzingen in contemporaine bronnen, waaruit blijkt dat men daadwerkelijk aandacht besteedde aan de landschappelijke locatiefactoren die zijn gebleken uit het literatuuronderzoek en de kaartanalyse. Dit is gedaan door middel van een inhoudsanalyse op hofdichten uit de zeventiende tot en met de negentiende eeuw.

Dit rapport is verdeeld in vier delen. Allereerst komt in hoofdstuk twee het theoretisch kader aan de orde. Hierin is een literatuurstudie uitgevoerd naar relevante achtergrondliteratuur. In hoofdstuk drie zijn de onderzoeksme-

thode, de operationalisering en de verwachte uitkomst van het onderzoek uiteengezet. Hoofdstuk vier presenteert resultaten van analyses en tot slot wordt in hoofdstuk vijf teruggeblikt op de onderzoeksvraag om te zien in hoeverre de onderzoeksresultaten de vraag beantwoorden. Ook worden discussiepunten aangedragen met betrekking tot het onderzoek en zijn aanbevelingen gedaan voor eventueel vervolgonderzoek.

2

Theoretisch kader

*Kasteel Bouvigne,
Breda (NB).
Foto Jan Derwig,
2003.*

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de context van het onderzoek waarbij aandacht is voor relevante kennis en theorieën met betrekking tot buitenplaatsen en hun locatiekeuze. De informatie is voornamelijk afkomstig uit (populair-) wetenschappelijke artikelen en monografieën aanwezig in het documentatiecentrum van de NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats. Dit onderzoek wordt eerst geplaatst in het perspectief van historisch geografisch onderzoek, waarbij eerst kort uiteengezet is wat historische geografie is en vervolgens de relevante onderzoeksbronnen zijn besproken. Daarna worden in paragraaf 2.2 verschillende definities van de historische buitenplaats behandeld. Vervolgens wordt in vogelvlucht uiteengezet hoe de buitenplaatsencultuur zich over Nederland heeft ontwikkeld en tot slot komen de verschillende locatiefactoren aan bod.

2.1 Historisch-geografisch onderzoek

Dit onderzoek naar landschappelijke locatiefactoren voor historische buitenplaatsen is te beschouwen in de context van historisch-geografisch onderzoek, een richting binnen de sociale geografie, waarvoor sinds 1980 meer aandacht is gekomen. Historisch-geografisch onderzoek gaat over het achterhalen van de historische ontwikkeling van het landschap en kan ook worden beschreven als de wordingsgeschiedenis van het (cultuur)landschap (Renes 2010, p. 10; Renes 2003, pp. 88-89).

Voor het achterhalen van de historische ontwikkeling van het landschap, is het nodig inzicht te verkrijgen in de keuzes die men maakte ten opzichte van het landschap en dat is precies waar dit onderzoek op is toegespitst. Omdat veel buitenplaatsen verdwenen zijn, is het interessant te achterhalen welk landschap men koos, om gemakkelijker te kunnen achterhalen wat de kans is dat op bepaalde locaties buitenplaatsen hebben gelegen. Methoden die over het algemeen voor historisch-geografisch onderzoek worden gehanteerd zijn veldonderzoek, het bestuderen van (historische-)kaarten, literatuur, archivalia, veldnamen, bodemkaarten en archeologische vondsten (Renes 2010, p. 10).

De bronnen die voor dit onderzoek naar de landschappelijke locatiekeuze voor buitenplaatsen zijn gebruikt zijn kaarten, het natuurlijke landschap, secundaire en primaire literatuur. Allereerst is voor dit onderzoek gebruik gemaakt van kaarten. Bij het gebruik van kaarten moet altijd rekening gehouden worden met het doel waarmee de kaart is gemaakt. Kennis over het doel van een kaart is noodzakelijk om te kunnen beoordelen welke elementen op de kaart in meer of mindere mate nauwkeurig zijn weergegeven (Renes 2010, pp. 112-113). Voor dit onderzoek zijn thematische kaarten gebruikt: een bodemkaart, een reliëfkaart en een waterwegenkaart. Daarbij is het belangrijk te weten wat de nauwkeurigheid van de kaart is: welke elementen zijn wel en welke zijn niet opgenomen en hoe nauwkeurig zijn die elementen weergegeven (Heere 2014, p. 5).

Ten tweede is kennis van het natuurlijke landschap in dit onderzoek van belang door de vraag welke geomorfologische en bodemkundige factoren van invloed zijn geweest op de locatiekeuze. Binnen het natuurlijke landschap, ook wel de fysisch-geografische gesteldheid, is onderscheid gemaakt tussen geologie, geomorfologie en bodem. De bodem heeft betrekking op de bovenste 120 centimeter van de ondergrond. Deze laag is vooral belangrijk voor de landbouw. Het Ministerie van Landbouw heeft dan ook gezorgd dat de bodem in kaart is gebracht. Deze kaart heeft een schaal van 1:50.000. Met geomorfologie zijn de vormen in het landschap aangeduid. Ook dit is in kaart gebracht op een schaal van 1:50.000. Geologie gaat over de diepere ondergrond. Aanvankelijk was geologie vooral van belang voor de delfstofwinning. Het is dan ook het Ministerie van Economische Zaken die voor delen van Nederland de geologie in kaart heeft gebracht op een schaal van 1:50.000 (Renes 2010, p. 118). Voor dit onderzoek zijn de bodem en de geomorfologie van belang.

Ten derde is in dit onderzoek gebruik gemaakt van secundaire literatuur. Om een goede landschapshistorische studie te doen, is het van belang zowel algemene als plaatselijke literatuur te gebruiken en daarbij de nauwkeurigheid van de gebruikte bronnen te achterhalen (Renes 2010, p. 127). In dit onderzoek is daarom zowel algemene, als regionale, als lokale literatuur gebruikt in de literatuurstudie en is daarna een onderzoek naar de bronnen uitgevoerd.

Tot slot is ook primaire literatuur gebruikt in dit onderzoek. Om het menselijk perspectief te achterhalen met betrekking tot de landschappelijke locatiekeuze voor buitenplaatsen, zijn hofdichten een interessante bron. Net als bij kaarten is het hier ook erg belangrijk te weten met welk doel de teksten zijn samengesteld en zijn bewaard (Renes 2010, p. 125). Hofdichten idealiseren het buitenleven, waarbij specifiek één buitenplaats in de aandacht

*Huis Verwolde (GE).
Foto Peter van der
Wielen, 1998.*

staat. Het stelt de eigenaar in staat te pralen met zijn bezit (Zonneveld 2005, pp. 211-220). Door studies van Van Veen en De Vries is goed inzicht verkregen in de ontwikkeling van het genre. Hofdichten komen op in de zestiende eeuw, worden verder ontwikkeld in de zeventiende eeuw en komen tot bloei in de eerste helft van de achttiende eeuw. Het genre blijft populair tot ongeveer 1800. In de hofdichten die na ± 1800 zijn geschreven, is met de opkomst van het sublieme en de Romantiek de stijl van schrijven veranderd: in plaats van het rationele en het geometrische, gaat men de woeste natuur meer waarderen, waarbij vooral aandacht is besteed aan de 'hand van God' in de natuur (Zonneveld 2005, pp. 211-212; Duffy 2013, pp. 3-4; Corrington 2013, pp. 1-32).

2.2 Definitie historische buitenplaats

Wanneer wordt gesproken over 'buitenplaatsen', dan is voor veel mensen onduidelijk waar het over gaat. Iets wat enigszins begrijpelijk is, gezien de benaming 'buitenplaats' nooit voorkomt in de naam van het object zelf. Benamingen die wel in de namen van buitenplaatsen voorkomen zijn bijvoorbeeld 'state' of 'huis': bijvoorbeeld 'Riniastate' en 'Huis ter Leede'.

Verder is in de literatuur over buitenplaatsen vaak het geven van een definitie van het begrip buitenplaats of historische buitenplaats vermeden (Olde Meierink 1994, p. 14). Dit heeft als reden dat het lastig is een algemene definitie te formuleren, waarbij het onderscheid duidelijk is tussen bijvoorbeeld buitenplaatsen, historische boerderijen, kastelen, villa's en herbergen. Ook kan de overlap tussen de begrippen buitenplaats en landgoed tot verwarring leiden. Een landgoed bestaat uit bos- en landbouwgrond, en kan daarbij ook een buitenplaats bevatten. Hierbij vormt de buitenplaats dan het luxe gedeelte van het landgoed (Olde Meierink 2008, p. 202; Blijdenstijn 2005, p. 306).

Een ander lastig punt is dat het begrip 'buitenplaats' in de zeventiende eeuw nog niet in gebruik was. De eenheid van 'huis en hof' werd in de zeventiende en achttiende eeuw vaak een hofstede genoemd (niet te verwarren met het begrip boerenhofstede). Het begrip 'buitenplaats' kwam pas in de loop van de achttiende eeuw op (Baas e.a. 2001, p. 167).

Een aantal auteurs heeft ondanks de moeilijkheden toch een definitie geformuleerd. Een aantal definities wordt hier gepresenteerd:

Ten eerste de definitie die gegeven is in relatie tot het themajaar van de historische buitenplaats in 2012. Tijdens dit jaar is een definitie vastgesteld van het begrip 'complex historische buitenplaats'. Deze definitie dient voornamelijk een juridisch doel en wordt ook gehanteerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De beschrijving is als volgt:

'Een complex historische buitenplaats is aangelegd. Zij kan deel uitmaken van een landgoed. Het geheel wordt gevormd door een in oorsprong versterkt huis, een kasteel, buitenhuis of landhuis, met bijgebouwen, omgeven

door tuinen en/of park met een of meer van de volgende onderdelen: grachten, waterpartijen, lanen, boomgroepen, parkbossen, (sier)weiden, moestuinen en ornamenten. De samenstellende delen, een ensemble vormend van terreinen (met beplantingen), lanen, waterpartijen en waterlopen, gebouwen, bouwwerken en tuinornamenten zijn door opzet of ontwerp van een tuin en park en het (utiliteits) gebruik historisch en architectonisch met elkaar verbonden en vormen zo één onlosmakelijk geheel. Onderdeel van een complex historische buitenplaats vormen die gebouwen, bouwwerken en tuinornamenten, die compositorisch deel uitmaken van het ontwerp en de opzet en inrichting van de tuin- en/of parkaanleg dan wel dienen voor gebruik in samenhang met de oorspronkelijke bestemming.’ (Dessing & Holwerda 2012, p. 5; Groeneveld 2011). Deze definitie heeft geleid tot enige discussie. Het belangrijkste punt is aangedragen door Pieter Bal. Hij stelt dat ‘complex historische buitenplaats’ een ondoorzichtige term is. Hierbij is niet duidelijk wat het hoofdwoord van de term is: complex of buitenplaats (Stichting Themajaar Historische Buitenplaatsen 2012).

Ten tweede is een uitgebreidere definitie gegeven in Rob van der Laarse en Yme Kuipers bundel *Beelden van de buitenplaats* (Zonneveld 2005 pp. 12-13). ‘Bij een buitenplaats gaat het om een monumentaal gebouw (kasteel en landhuis), dat samen met bijgebouwen en tuin- en parkaanleg een eenheid vormt. De hoofdfunctie van een buitenplaats is wonen buiten de stad, op het platteland. Onder een landgoed verstaan we een tot een visuele eenheid samengevoegd grondbezit, bestaande uit landbouwgrond of bossen (of beide), dat de eigenaar ervan inkomsten moet opleveren. Meestal bevindt zich op het landgoed een kasteel of landhuis, maar noodzakelijk is dit niet. De oppervlakte van een landgoed is doorgaans aanmerkelijk groter dan die van een buitenplaats. In de zeventiende eeuw hoorde een buitenplaats nog bij de wereld van het stedelijk patriciaat, terwijl een landgoed, al dan niet met kasteel (of vergelijkbaar historisch huis), die van de landadel vertegenwoordigde. Landgoederen vielen toen vaak samen met een heerlijkheid. Maar al in de achttiende eeuw begint deze tweedeling een cliché te worden. Juist vanwege de pseudo-adellijke status en het heerlijke ‘van’ dat de eigenaar in zijn achternaam mocht voeren, waren heerlijkheden in trek bij een aristocratiserende regentenstand. In de negentiende eeuw lijken adel en burgerij zelfs een stuivertje te gaan wisselen: vele adellijke families verlaten hun kastelen terwijl superrijke burgers extra gronden aankopen in de buurt van hun buiten dat dan landgoedachtige trekken krijgt, mede door een versterkt accent op de beoefening van landbouw en jacht. (Van der Laarse & Kuiper 2005, pp. 12-13).

Tot slot kan de definitie ook andersom geformuleerd zijn: gezien de vele twijfelgevallen kan het soms handig zijn juist te beschrijven wat niet onder de definitie ‘buitenplaats’ behoort. Dit is gedaan in *Buitens binnen Utrecht* van Wilmer (1990, pp. 1-2): ‘Met de simpele definitie: een deftig plattelandshuis met een tuin van enige omvang, kan

Slot Zeist (UT).
Foto KLM Aerocarto.

men niet volstaan, omdat er veel twijfelgevallen zijn. Erger, vele landhuizen waren voordien herbergen en omgekeerd. Bijna zo belangrijk als een begripsafbakening is de vaststelling welke gebouwen niet tot de buitenplaatsen gerekend kunnen worden. Kastelen horen, op de eerste plaats, hier niet bij, als zij ten minste niet verbouwd of herbouwd waren tot open residentie van aanzienlijke eigenaren. [...] Minstens even oud als de versterkte huizen waren de talrijke boerderijen, die ogenschijnlijk duidelijk geen landhuizen, al is het onderscheid niet altijd even gemakkelijk te maken, zoals bijvoorbeeld de 16e-eeuwse boerderij Het Blauwe Huis. Moeilijker wordt het met villa's, waarbij de omvang van de tuin een grote rol speelt. Duidelijk ligt het weer in het geval van huizen, die wel uitgerust zijn met veel groen, maar binnen de stadsmuur liggen (zij het tegen de stadsrand aan): deze behoren qua opzet en karakter wel tot de familie van buitenhuizen, maar liggen alleen niet “buiten”. [...]. Herbergen kunnen evenmin als uitspanningen tot buitenplaatsen worden gerekend, al is ook hier de grens niet altijd even scherp te trekken. Stellig is Chartreuse, de café-boerderij aan de Laan van Chartreuse bij het vroegere Kartuizerklooster een echt uitspanning. Ook vele soms behoorlijk obscure plaatsen voor allerlei soort uitspanningen zijn kennelijk geen buitenplaatsen. Anders is het gesteld met mogelijk respectabeler herbergen, die soms tot buitenplaatsen verbouwd werden [...]. De verschillende sociëteiten ten slotte staan eveneens op zichzelf, al zijn de buitensociëteiten zoals Tivoli aan de Wittevrouwensingel of Buitenlust aan de Maliebaan, later “Smits in de Baan”, opmerkelijke gebouwen met een beplanting rondom, die nauwelijks voor de tuinen en parken van de buitenplaats onderdoet. Samenvattend blijft het discutabel of een bepaald huis een landhuis is’ (Wilmer 1990, pp. 1-2).

Van der Laarse & Kuiper sluiten het beste aan bij het doel van dit onderzoek, omdat de definitie ingaat op het gebruik van het landschap en op de ontwikkeling door de tijd. De buitenplaatsenkaartlaag die als basis zal dienen voor de kaartanalyse is echter gebaseerd op een andere definitie: de definitie van de ‘complex historische buitenplaats’, zoals genoemd door Delsing & Holwerda (2012, p. 5) en Groeneveld (2011). Het nemen van de eerst genoemde definitie als uitgangspunt voor het onderzoek leidt echter niet tot problemen in de kaartanalyse, gezien beide definities een monumentaal gebouw betreffen, dat samen met bijgebouwen en tuin of park een eenheid vormt. Wat wel een probleem kan zijn, is dat de buitenplaatsen op de te analyseren kaartlaag, ongeacht welke van de twee definities wordt gebruikt, alleen buitenplaatsen betreft die vandaag de dag nog aan de definitie voldoen. Verdwenen buitenplaatsen of buitenplaatsen waarbij de eenheid verbroken is, ontbreken dus op de buitenplaatsenkaartlaag en hier zal rekening mee moeten worden gehouden tijdens de kaartanalyse.

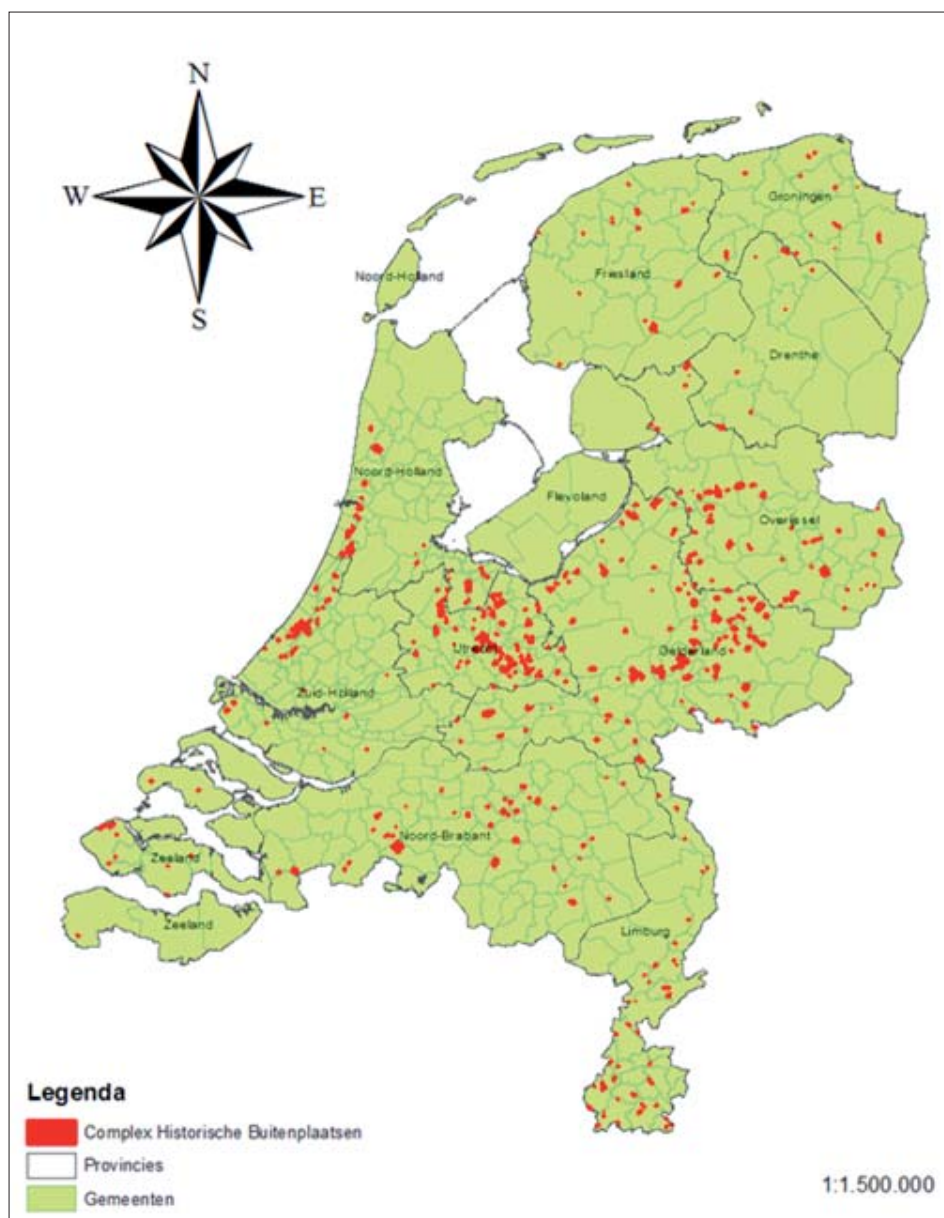
2.3 De ontwikkeling van buitenplaatsen in Nederland

Vanuit sociaalgeografisch perspectief is de vraag vooral: ‘waar, en waarom daar?’ De vraag ‘waar?’ is deels te beantwoorden aan de hand van de inventarisatie van rijksbeschermden complexen historische buitenplaatsen, waarvan bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een kaart beschikbaar is. Van niet-beschermden en verdwenen buitenplaatsen is het lastiger vast te stellen waar deze gelegen waren. Bij de Nederlandse Kastelenstichting zijn overigens wel enige naslagwerken beschikbaar van historische buitenplaatsen per provincie of regio. Voor heel Nederland zijn de inventarisaties helaas niet compleet. Eerder is al de ontwikkeling besproken van buitenplaatsen in Nederland. Daarbij is de spreiding van de rijksmonumentale complex historische buitenplaatsen weergegeven in een kaart en beschreven aan de hand van literatuur.

De vraag ‘waarom daar?’ is van wat complexere aard. In de literatuur over historische buitenplaatsen zijn voor de locatiekeuze verschillende factoren genoemd, maar over het algemeen is niet duidelijk welke factoren zwaarder wegen en welke minder. In paragraaf 2.3.2 wordt een overzicht gegeven van de verschillende locatiefactoren. De definitie door Wilmer (1990) speelt overigens geen verdere rol in dit onderzoek.

2.3.1 Waar?

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft sinds korte tijd een digitale kaartlaag openbaar beschikbaar gesteld met daarop de spreiding van rijksmonumentale complex historische buitenplaatsen. Deze kaartlaag is verwerkt in de kaart in afb. 2.1. Deze kaart geeft enigszins een beeld van de spreiding van buitenplaatsen in Nederland. De kaart is echter niet geheel representatief voor de spreiding van alle buitenplaatsen die in Nederland bestaan en hebben bestaan. Zoals in de vorige paragraaf gesteld is, voldoen buitenplaatsen waarvan de eenheid tussen huis en tuin verbroken is niet aan de definitie van de ‘complex historische buitenplaats’, evenals buiten-

Afb.2.1.
De spreiding van rijks-
monumentale buiten-
plaatsen.
Bron: Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed,
2013.

plaatsen die geheel zijn afgebroken. Toch is deze kaartlaag op dit moment de meest complete en enige digitale kaartlaag van buitenplaatsen in Nederland.

Volgens Monumenten.nl bestaan op dit moment nog zeshonderd van de ooit zesduizend buitenplaatsen in Nederland (Monumenten.nl 2011). Het blijft echter onbekend op basis van welke definitie deze inventarisatie heeft plaatsgevonden, waardoor ze niet gebruikt kan worden voor dit onderzoek.

De kaartlaag van buitenplaatsen door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (afb. 2.1) omvat 533 buitenplaatsen, gesticht tot ± 1932 . Aan de hand van literatuur over de historische ontwikkeling van buitenplaatsen in Nederland is in enige mate te achterhalen in hoeverre de spreiding van de buitenplaatsen op deze kaart representatief is voor de spreiding van buitenplaatsen die in Nederland hebben bestaan.

De literatuur stelt dat de eerste buitenplaatsen al aan het einde van de Middeleeuwen werden gesticht door rijke geestelijken. Voor de provincie Utrecht is bekend dat in de vijftiende en zestiende eeuw sommige rijke geestelijken buiten de steden versterkte huizen aankochten, waar een tuin en een boomgaard bij werden aangelegd (Vogelzang 2013, p. 1). Of al van echte buitenplaatsen gesproken kan worden, is onduidelijk. Er is te weinig bekend

over het gebruik, de inrichting van de omgeving en de bewoners om te bepalen of deze eigendommen vallen binnen de definitie van Van Laarse en Kuiper.

In de zestiende eeuw werden voor het eerst ook nieuwe buitenplaatsen gesticht. Dat wil zeggen: de stichting van buitenplaatsen op grond waar eerder nog niks gebouwd of aangelegd was. Dit kwam voor in West-Nederland, Groningen, Overijssel en Gelderland (Baas e.a. 2001, p. 167). De zeventiende eeuw was economisch een voorspoedige tijd voor de Nederlanden. Buitenplaatsen werden in deze Gouden Eeuw een steeds bekender fenomeen. De opkomst van de ‘nouveaux riches’ heeft in deze tijd bijgedragen aan de opkomst van de buitenplaatsen. Niet langer bezaten alleen edellieden een zomerverblijf buiten de stad, maar ook regenten en rijk geworden kooplieden lieten een verblijf bouwen of ombouwen. Bij deze huizen speelde de militaire functie geen rol, maar kregen soms nog wel een kasteelachtig uiterlijk. Naarmate de zeventiende eeuw vorderde, verdween bij een groot aantal buitenhuizen die architectonische stijl. Steeds meer pasten de bouwers een eigen, statig uiterlijk. Deze buitenplaatsen zijn vooral te vinden langs waterwegen die te bereiken waren vanuit Amsterdam (zoals langs de Amstel, de Haarlemmertrekvaart, de Leidse vaart, de Vliet, de Mark en de Vecht en daarmee in de omgeving van Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Breda en Utrecht) en in de omgeving van Middelburg, Vlissingen, in een smalle strook langs de noordwest kust van Walcheren, in enkele droogmakerijen, zoals de Beemster, de Schermer en de Watergraafmeer, op de zuidflank van de Utrechtse heuvelrug tussen de Bilt en Doorn, verspreid in Groningen waar borgen zijn omgebouwd tot buitenplaats, in Friesland in concentraties bij Heerenveen en Leeuwarden en ook zijn ’s Gravelandse buitenplaatsen gebouwd op de voormalige jachtgronden van de graven van Holland met de opbrengst van zandafgravingen. Dit laatste geldt ook voor het Gooi (Bosch 2008, pp. 114-116; Baas e.a. 2001, p. 168; Tromp & Buitenhuis 1991, p.10; Wilmer e.a. 1990, pp. 1-2).

In de achttiende eeuw zijn rond Almelo, Hengelo, Enschede, Zwolle, Deventer en Tilburg buitenplaatsen ontstaan op de arme zandgronden. Dit had te maken met het steeds rijker worden van textielhandelaren, die met hun verdiende geld een buitenplaats lieten aanleggen (Baas e.a. 2001, p. 168).

Na de Franse overheersing (1806-1810) werden in de negentiende eeuw veel nieuwe landgoederen aangelegd op negentiende-eeuwse heideontginningen. In 1810 is namelijk een nieuwe wet aangenomen ‘ter bevordering der ontginning van de woeste gronden’. Daardoor werden arme zandgronden tegen zeer lage prijs verkocht aan particulieren (Blijdenstijn 1992, p. 52). Bijvoorbeeld in Drenthe en ook op de hogere delen van de Utrechtse heuvelrug, in de omgeving van Arnhem aan de rand van de Veluwe en in het Gooi (Baas e.a. 2001, p. 168).

Na de Eerste Wereldoorlog was de aanleg van buitenplaatsen zo goed als voorbij. Vanaf toen zijn veel landhuizen in bezit gekomen van de overheid, bedrijven of instellingen. Een uitzondering was Twente. Hier ging men tot even na de Tweede Wereldoorlog door met het stichten van nieuwe buitenplaatsen (Baas e.a. 2001, p. 168).

Wanneer de buitenplaatsenkaartlaag (afb. 2.1) vergeleken wordt met de informatie hierboven, blijkt dat de spreiding op de kaart grotendeels overeenkomt met de beschreven locaties. In Drenthe en rond Zwolle en Tilburg zijn maar weinig buitenplaatsen te zien op de kaart. Hier zijn echter geen conclusies aan te verbinden, omdat er geen duidelijkheid bestaat over het precieze aantal buitenplaatsen dat op deze locaties aanwezig was. Voor de locaties de Beemster en de Schermer zijn echter helemaal geen buitenplaatsen meer te vinden op de kaart. Uit onderzoek naar de Beemster buitenplaatsen blijkt dat elf buitenplaatsen voor 1750 al zijn verdwenen, vijftientig in de periode 1750-1800 en vijf in de tien jaar daarna. De reden voor het verdwijnen van deze buitenplaatsen is niet duidelijk. Het vermoeden is dat de buitenplaatsen ‘verplaatst’ zijn naar een omgeving die beter paste bij de nieuwe landschapsidealen. Vandaag de dag zijn er nog twee over. Het gaat om de buitenplaatsen Belvliet aan de Oostdijk en Jupiter (nu Rusthoven genaamd) aan de Volgerweg. Deze twee buitenplaatsen voldoen echter niet (langer) aan de definitie van de ‘complex historische buitenplaats’ en staan dus niet op de kaart in afb. 2.1 (Bossaers 2012).

2.3.2 Waarom daar?

‘Waarom daar?’ is het tweede deel van de vraag die een sociaal-geograaf zich stelt. Het probleem met de literatuur over locatiefactoren is echter dat de boeken en artikelen vrijwel allemaal gericht zijn op het brede publiek. Binnen dit genre is het ongebruikelijk om bronnen te vermelden in de tekst zelf, waardoor het vaak lastig is de betrouwbaarheid van de gegeven informatie te beoordelen. Toch is op basis van de literatuur vastgesteld dat de keuze voor het stichten van een buitenplaats op een bepaalde locatie grofweg te maken kan hebben met zes

Anonieme prent van kasteel Broekhuizen, Leersum (UT).

zaken: ten eerste met bereikbaarheid. Ten tweede met een esthetisch motief. Ten derde met een economisch motief. Ten vierde met een recreatief motief. Ten vijfde met padafhankelijkheid of inertie en tot slot met sociale factoren. Een kanttekening is echter dat het erg lastig is om op basis van de literatuur de hiërarchische verhoudingen aan te geven tussen de verschillende factoren. De beschreven factoren zijn dan ook op willekeurige volgorde uiteengezet. Daarnaast zijn de verschillende factoren geen wederzijds uitsluitende categorieën, waardoor bepaalde locatiefactoren deels overlappen.

De bereikbaarheid.

Zonder verbinding tussen stad en buitenplaats is er geen buitenplaats. Een buitenplaats was bij uitstek een stadse onderneming: regenten en patriciërs verplaatsten zich tussen hun hoofdverblijf in de stad en hun buitenverblijf op het platteland. Op deze manier had men zowel de voordelen van de stad als van het platteland. Een goede transportverbinding was hierbij noodzakelijk (Storms-Smeets 2011, p. 35; Wilmer 1990, p. 1).

In de beginperiode van de aanleg van buitenplaatsen ging het vervoer voornamelijk over water. De regenten en kooplieden lieten hun huisraad per trekschuit vervoeren naar hun verblijf buiten de stad. De bereikbaarheid was goed in het geval men de buitenplaats via een bevaarbare waterweg binnen een dag kon bereiken (Storms-Smeets 2011, p. 35; Vredenberg 2008, pp. 202-213; Van Groningen 1999, pp. 37-41). Buitenplaatsen in de omgeving van Bunnik, De Bilt en Zeist waren bijvoorbeeld te bereiken over het water van de Kromme Rijn en de Biltse Grift (Vogelzang 2013, pp. 1-7) en in de omgeving van Amsterdam gebruikten de buitenplaatsbezitters de Amstel, de Haarlemmertrekvaart, de Leidse vaart, de Vliet, de Mark en de Vecht (Vredenberg 2008, pp. 202-213; Bos e.a. 2008, pp. 113-182; Blijdenstijn 2005, p.98; Baas e.a. 2001, pp. 167-168).

Met de aanleg van straatwegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw was men niet alleen meer aangewezen op vervoer over water. Door transportmogelijkheden over land kon men zich sneller verplaatsen dan over water, waardoor het mogelijk werd om zich ook verder van stad te vestigen (Blijdenstein 2005, pp. 106, 180-184; Harten 1992, p. 65; Blijdenstein 1992, p.52; Harten 1980, p. 49). Een typerend voorbeeld is de situatie rondom Zeist: nieuwe buitens waren eerst alleen ten westen van de dorpskern van Zeist te vinden, in de richting van de stad Utrecht. Pas na de bestrating van de Dribergseweg in 1818 verschenen ook buitenplaatsen ten oosten van de dorpskern (Vredenberg 2008, p. 221; Harten 1992, p. 65).

Een derde ontwikkeling op het gebied van transportmogelijkheden is de aanleg van tramlijnen en spoorwegen. In 1845 is bijvoorbeeld een directe verbinding gelegd tussen Arnhem en het westen van het land, waardoor de aanleg van buitenplaatsen op de Utrechtse Heuvelrug en op de oostelijke Veluwezoom een vlucht nam. Na de aanleg van de spoorlijn tussen Amsterdam, Hilversum en Amersfoort werd ook het Gooi een aantrekkelijk gebied voor de vestiging van buitenplaatsen (Storms-Smeets 2011, p. 35; Baas e.a. 2001, p. 168).

Naast het kunnen bereiken van de buitenplaats, had de ligging aan een doorgaande (water)weg ook een ander voordeel, namelijk het kunnen tonen van de rijkdom en maatschappelijke positie aan voorbijgangers. Onder het mom van 'zien en gezien worden' is de representatieve gevel van een buitenplaats altijd gericht op een drukke verkeersroute. In de periode toen het vervoer primair via het water verliep, is te zien dat de representatieve gevel naar het water gericht was. Later, toen het vervoer via water afnam en de buitenplaats vooral via de straat bereikt werd, verhuisde de representatieve gevels naar de straatkant (Abrahamse 2013, p. 3; Blijdenstein 2005 p. 184).

Het esthetisch motief.

Met alleen een goede verbinding is niet alles gezegd. Ook het esthetisch motief speelde een grote rol bij het kiezen van een locatie voor een buitenplaats. De smaak van de stichters werd sterk beïnvloed door het heersende modebeeld, want dat droeg bij aan het verhogen van de maatschappelijke status. Het uitdragen van het modebeeld gebeurde in de vorm van zowel de tuin- of parkaanleg, als de vormgeving van de gevel van het huis (Abrahamse 2013, p. 3; Harten 1992, p. 64).

Het type tuinstijl die men voor ogen had bij aanleg van een buitenplaats heeft invloed gehad op de keuze voor een bepaalde omgeving. Hieronder staat een schema met de verschillende tuinstijlen door de tijd heen (Baas e.a., 2001, p. 169). De ideeën op het vlak van de tuinstijlen zijn zeer internationaal en tijdgebonden. De jaartallen uit het schema zijn overigens een benadering van wanneer de verschillende stijlen in elkaar overgingen en moeten dus niet als absoluut worden beschouwd. De stijlen zijn opgedeeld in twee tijdvakken: de geometrische stijlen en de landschapsstijlen. De geometrische stijlen met voornamelijk rechte lijnen staan tegenover de landschapsstijlen, waarin rechte lijnen niet voorkwamen.

Kort overzicht van de verschillende stijlen.
Bron: Baas e.a. 2001, p.169.

Geometrische stijlen	
Middeleeuwen	Tot 1500
Renaissance	zestiende eeuw
Maniërisme	(Hans Vredeman de Vries, 1587)
Classicisme	1620-1715 (Frans beïnvloed classicisme 1680-1715)
Regence	1715-1730
Rococo	1730-1760
Landschapsstijlen	
Vroege of 'Schilderachtige' landschapsstijl	1760-1820
Volle of Romantische landschapsstijl	1820-1870
Late Landschapsstijl	1870-1900

De verschillende tuinstijlen zijn afspiegelingen van wat men zag als ideaal landschap, waarbij het beeld van dat ideaal door de tijd heen veranderde. De geometrische stijlen zijn vooral een afspiegeling van de Renaissance en de Verlichting; de landschapsstijlen zijn afspiegelingen van de overgang naar het Sublieme en de Romantiek (Duffy 2013, pp. 3-4; Corrington 2013, pp. 1-32; Sleuwhoeck & Van Dam 1998, pp. 37-40; Boven e.a. 1982, p. 14; Harten 1980, pp. 43-45).

In de periode van de geometrische stijlen werd de voorkeur gegeven aan laag, waterrijk, vruchtbaar en gecultiveerd land. Hier was gemakkelijk het gewenste landschappelijke effect te bereiken. De tuinen waren in strakke geometrische vormen ingedeeld en hadden een sterk besloten karakter. Stichters hadden sterke voorkeur voor door de mens ontgonnen gebieden, met niet als laatste reden dat de rechte lijnen in zulk landschap perfect waren voor een tuin in de geometrische stijlen (Reh 1996, p. 19; Boven e.a. 1982, p. 14; Harten 1980, p. 43).

Met de overgang naar het Sublieme en de Romantiek in de achttiende eeuw kreeg men voorkeur voor de woeste natuur, in plaats van voor de strak aangelegde tuinen uit de geometrische periode (Duffy 2013, pp. 3-4; Corrington 2013, pp. 1-32). De geometrische tuinen, die duur waren in onderhoud, werden vanaf ±1760 massaal vervangen door tuinen in landschapsstijl. Dit was een minder onderhoudsgevoelige en dus goedkopere tuinstijl (Blijdenstein 2005, p. 184). Hierbij was veel aandacht voor de 'hand van God' in de natuur. 'Terug naar de natuur'

was het motto voor de landschapsstijl, die zich verder ontwikkelde in de Romantiek. Vooral grillige woeste gronden zoals zandgronden werden in deze tijd gewaardeerd. Ze waren ideaal voor de aanleg van landschappelijke tuinen met kronkelende vijvers en paden, romantische gebouwtjes, een wisselend reliëf en doorkijkjes. Dat het in de aangelegde tuinen ging om een 'surrogaat natuur' was niet erg (Duffy 2013, pp. 3-4; Corrington 2013, pp. 1-32; Tromp 2012; Zonneveld 2005, pp. 211-212; Baas e.a. 2001, p. 168; Harten 1980, pp. 45).

Wat betreft locatiekeuze met betrekking tot het 'zien en gezien worden' van de representatieve gevels, is het alleen van belang dat men aan een doorgaande route zit (Abrahamse 2013, p. 3). Hier komen het esthetisch motief en de bereikbaarheid enigszins samen.

Het economisch motief.

Ondanks dat een buitenplaats vooral een representatieve functie had, is in veel gevallen ook het economisch motief van belang in het verklaren van de locatie. Veel buitenplaatsen dienden als centrum van agrarische of industriële activiteiten (Wilmer 1990, p. 1). Vooral voor buitenplaatsen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw geldt dat vaak de locatiekeuze niet te verklaren valt, wanneer het economisch motief niet in acht wordt genomen. Bijvoorbeeld de buitenplaatsen op de binnenduinrand en in 's-Graveland. Zandwinning behoorde hier tot de economische activiteiten en kon de hoge kosten van de aanleg van de buitenplaats deels of zelfs geheel compenseren (Harten 1980, p. 43). Andere economische activiteiten bij buitenplaatsen zijn landbouw, veeteelt, houtproductie en plattelandsnijverheid, dit laatste bijvoorbeeld in de vorm van blekerijen of steen- en pannenfabricage. Voor de meeste economische activiteiten is langs het water de meest geschikte locatie: langs een rivier is bijvoorbeeld goede klei te vinden voor een pannenbakkerij, waarnaast het water diende als een geschikte afvoer voor de producten (bijvoorbeeld langs de Vaartse Rijn). Daarnaast kon water dienen als krachtbron, zoals langs de Biltse Grift en de Vecht, waar fabriekjes stonden bij buitenplaatsen. Het economisch motief heeft dus in deze gevallen een landschappelijk aspect in de vorm van een locatie aan doorgaand water (Vogelzang 2013, pp. 5-6; Sleuwehoeck & Van Dam 1998, p. 38; Harten 1980, p. 43-46).

Ook de prijs van de grond kan een economisch motief zijn. De kerkelijke gronden – vooral kloostergronden – die na de Tachtigjarige Oorlog relatief goedkoop beschikbaar kwamen, werden gezien als een prima investeringsobject (Blijdenstijn 2005, p. 98; Olde Meierink 1992, p. 42; Tromp & Buitenhuis 1991, p. 10; Harten 1992, p. 55). Ditzelfde geldt voor gebieden die na de Franse overheersing goedkoop beschikbaar kwamen door de in 1810 aangenomen wet 'ter bevordering der ontginning van de woeste gronden' (Blijdenstijn 1992, p. 52).

Ook kan het economisch motief een rol spelen in het *niet* aanleggen van een buitenplaats op een bepaalde locatie. Dit is bijvoorbeeld het geval geweest op de Amersfoortseweg. Na de Vrede van Münster in 1648 is deze weg aangelegd ter verbetering van de verbinding tussen Amersfoort en Utrecht. Hierbij was het plan de 'zandwoestijn' tussen beiden steden te ontginnen door de aanleg van buitenplaatsen. De eigenaren zouden dan met de aanleg van hun tuinen en parken de omgeving in cultuur kunnen brengen en kregen daarvoor een financiële tegemoetkoming. Door de dorre zandgrond kostte het echter veel tijd en geld om het land vruchtbaar te maken. Dit heeft veel potentiële stichters doen afzien van de aankoop van deze gronden (Abrahamse 2013, p. 3).

Het recreatieve motief.

De buitenplaatsen waren niet alleen plaatsen waar men economisch gewin trachtte te behalen. Ook wilde men op zijn buitenplaats in principe recreatieve activiteiten ondernemen. Voornamelijk gaat het hierbij om wandelen, theedrinken, tuinieren, het kweken van exotische gewassen en de jacht. Het wandelen en theedrinken werd gedaan in de aangelegde tuinen rondom de buitenplaats, waarin vaak een theehuis(je) aanwezig was en de jacht vond plaats op speciaal voor de jacht aangelegde jachtvelden en -bossen (Wttwaall 1999, pp. 81-98; Hendriks 1999, pp. 136-152). Voor de hand liggend is dat men, met het oog op recreatieve activiteiten, een locatie uitzocht die de aanleg van een wandeltuin (en dat het liefst in de heersende modestijl) of de aanleg van jachtvelden en -bossen mogelijk maakte.

Padafhankelijkheid (of inertie).

Veel buitenplaatsen zijn ontstaan uit boerderijen, middeleeuwse kastelen of plaatsen waar een bepaalde nijverheid werd beoefend. Gezien men grond vaak al in bezit had, koos men uit financiële of praktische overwegingen

Nieuw-Amelisweerd (UT) in een lithografie van P.J. Lutgers (rond 1870).

om haar buitenplaats daar te stichten (Vogelzang e.a. 2010, p. 7; Veenland-Heineman 1992, pp. 27-42). Ook kan het zijn dat men koos voor een al bestaand gebouw door de daaraan reeds verbonden status, zoals een middeleeuws kasteel of een ridderhofstad (Harten 1992, pp. 44-46). Deze locatiefactoren wijken af van die bij de aanleg van een 'nieuwbouwbuitenhuis'.

De locatie van een boerderij is vaak bepaald door de vruchtbaarheid van het land. Zavel, een mengsel tussen zand en klei, is de beste ondergrond. Een minder voor de hand liggende locatie waar ook boerderijen zijn gesticht, is op het zand. Door het stijgen van de agrarische prijzen, werd het gunstig om minder vruchtbare gronden in cultuur te brengen. Voorbeelden hiervan zijn te vinden op het Veluwe plateau en in de buurt van Nijmegen (Jongmans e.a. 2012, p. 83; Harten 1980, p. 60).

Het middeleeuwse kasteel had vaak een strategische functie, waarbij het kasteel wanneer nodig ter verdediging kon dienen. Aangezien mensen zich ten tijde van de Middeleeuwen voornamelijk via (natuurlijke) waterlopen verplaatsten, is de kruising van waterlopen vaak de locatie voor een middeleeuws kasteel (Janssen 1996, pp. 15-111; Harten 1980, pp. 47-50).

Plattelandsnijverheid is vooral aan het water te vinden, vanwege het opwekken van energie met watermolens en vanwege de goede verbinding met de afzetmarkt, meestal een stad. Vervoer van producten per schip was goedkoper dan vervoer over het land (Wilmer 1990, p.1; Harten 1980, p. 46).

Tot slot sociale factoren.

Ook sociale factoren spelen een rol bij de locatiekeuze voor buitenplaatsen. De rol van sociale netwerken van bevriende families was groot. Sociaal en financieel waren ze met elkaar verbonden door onderlinge huwelijken en hielpen elkaar door het delen van risico's. Deze rijke families kozen het liefst een locatie in elkaars directe omgeving, waardoor het in de buurt wonen van vrienden en familie als pullfactor meespeelt in de locatiekeuze. Vaak ontstond hierdoor een groepsgewijze ligging van buitenplaatsen (Abrahamse 2013, pp. 5-6; Harten 1992, p. 44; Tromp & Buitenhuis 1991, p.10; Van Tent 1976, pp. 41-54).

Landschappelijke locatiefactoren zijn verweven door de bovenstaande locatiefactoren. Vaak lijkt de rol die ze spelen hier impliciet mee samen te hangen. De literatuur stelt dat geomorfologische factoren als waterlopen en

reliëf een rol spelen bij het transport, het esthetische motief en het economisch motief. Waterlopen zijn in de eerste helft van de zeventiende eeuw vooral van belang als verbinding tussen stad en platteland. Dit speelt ook mee in het economisch motief, waarbij het water zorgt voor een verbinding met de afzetmarkt. In het esthetisch motief speelt het water eerst een grote rol bij het zien en gezien worden en later vooral bij de tuinaanleg van tuinen in landschapsstijl. Reliëf lijkt vooral een rol te spelen in het esthetische motief, bij de aanleg van tuinen in landschapsstijl. De bodemkundige factoren zouden verweven zijn in het esthetisch motief, het economische motief en het recreatieve motief.

Binnen het esthetisch motief speelt het type bodem een rol bij de aanleg van de tuinen in de verschillende tuin-stijlen. Wat betreft de economische functie is de bodem van belang bij de zandwinning en het verschaffen van grondstoffen voor de steen- en pannenfabricage. Op recreatief gebied speelt de bodem een zeer indirecte rol bij het kunnen aanleggen van de tuinen die men wenste om in te wandelen en de mogelijkheden die de bodem verschafte voor het aanleggen van een jachtbos.

In de literatuur waarin wordt gesproken over locatiefactoren voor buitenplaatsen is overigens weinig aandacht besteed aan de landschappelijke locatiefactoren. Het vermoeden is dat dit komt door de meer impliciete rol die het landschap vaak vervult in vergelijking met andere locatiefactoren.

Onderzoekskader

Zuilestein bij Leersum
(UT). Tekening van Jan
de Beijer, rond 1745.

In het vorige hoofdstuk zijn een aantal begrippen en definities aan de orde gekomen en toegelicht die een achtergrond vormen voor het onderzoek. In dit hoofdstuk is ten eerste de onderzoeksmethode toegelicht, ten tweede de operationalisering van de drie deelvragen gegeven en tot slot is op basis van de literatuur een verwachting geschetst over de uitkomsten van het onderzoek.

3.1 Methoden

In dit onderzoek is geanalyseerd welke geomorfologische en bodemkundige factoren van invloed zijn geweest op de locatiekeuze van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen in Nederland.

Het onderzoek is gestart met een systematisch literatuuronderzoek en vervolgens een onderzoek naar de bronnen, een kaartanalyse en een inhoudsanalyse. In tabel 3.1 zijn de verschillende stappen van het onderzoek weer-gegeven met bijbehorende deelvragen, de gebruikte methoden en de paragraaf waarin de stap aan bod komt.

In het onderzoek is steeds onderscheid gemaakt tussen twee perioden waarin men volgens de literatuur anders dacht over landschap en daardoor ook andere voorkeuren had. Dit onderscheid is gemaakt om een zo nauwkeurig mogelijk beeld te kunnen schetsen van de landschappelijke locatiefactoren. Het gaat om de geometrische stijlenperiode van ± 1600 tot ± 1760 en de landschapsstijlenperiode van ± 1760 tot ± 1900 (Tromp 2012).

Stap	Deelvragen	Methoden	Hoofdstuk
1. Literatuuronderzoek	1a) Wat is de huidige opvatting in de Nederlandse literatuur met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren voor zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?	Secundair onderzoek Literatuuronderzoek	4.1
2. Onderzoek naar de bronnen	1b) en hoe is deze kennis tot stand gekomen?	Primair onderzoek Onderzoek naar de bronnen	4.2
3. Kaartanalyse	2) In hoeverre zijn de in de literatuur genoemde landschappelijke locatiefactoren gebaseerd op de geomorfologische en bodemkundige omstandigheden tijdens de aanleg van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?	Primair onderzoek Kaartanalyse	4.3
4. Inhoudsanalyse	3) In hoeverre blijkt uit contemporaine bronnen dat de genoemde landschappelijke factoren van invloed zijn geweest op de locatiekeuze van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?	Primair onderzoek Inhoudsanalyse	4.4

Tabel 3.1.
Schema van de vier onderzoeksfasen met bijbehorende deelvragen en methoden.

Per methode volgt hier een nadere toelichting.

Stap 1 - Allereerst het literatuuronderzoek. Hierin is het eerste deel van deelvraag 1 beantwoord. Hier is de literatuurstudie van de verschillende locatiefactoren gedaan aan de hand van een selectie boeken en artikelen. De literatuur voor dit literatuuronderzoek is afkomstig uit de bibliotheek van NKS Kenniscentrum Kasteel en Buitenplaats te Wijk bij Duurstede. Deze bibliotheek is een van de belangrijkste documentatiecentra op dit terrein in Nederland.

Stap 2 - Uit het literatuuronderzoek komt een aantal geomorfologische en bodemkundige aspecten naar voren die mogelijk een rol hebben gespeeld bij de locatiekeuze van de historische buitenplaatsen in Nederland. Het vermoeden bestaat echter dat de verschillende publicaties vooral naar elkaar verwijzen. Om de totstandkoming

*Sonsbeek in het
gelijknamige park in
Arnhem (GE). Foto
internet.*

van de kennis te achterhalen, is in de tweede fase van dit onderzoek een onderzoek naar de bronnen uitgevoerd. Om te achterhalen hoe de huidige opvattingen tot stand zijn gekomen, is onderscheid gemaakt naar type bron, type literatuur (algemeen, regionaal, lokaal), periode waarin de literatuur geschreven is en regio waarop het boek betrekking heeft.

Stap 3 - Zodra bekend is wat de huidige opvattingen met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren zijn en hoe deze tot stand zijn gekomen, is van start gegaan met de kaartanalyse. Het doel hiervan is te onderzoeken of de genoemde locatiefactoren slechts voor bepaalde regio's van toepassing zijn geweest of algemeen geldend zijn voor buitenplaatsen in heel Nederland. Het produceren van de kaarten is gedaan met de software ArcGIS 10.2. De kaarten zijn gemaakt door het over elkaar plaatsen van reeds bestaande kaartlagen, afkomstig van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Universiteit Utrecht.

Stap 4 - Met de kaartanalyse wordt eigenlijk alleen aangetoond welke geomorfologische en bodemkundige aspecten van toepassing waren ten tijde van de aanleg van de buitenplaatsen, maar is nog niet duidelijk of deze aspecten ook daadwerkelijk een rol speelden in de gedachten van mensen. Dit is wel van belang, gezien een locatiekeuze een menselijke afweging is. Aan de hand van een inhoudsanalyse van hofdichten is onderzocht in hoeverre men in de uitspraak van hun waardering voor een buitenplaats ook aandacht had voor de landschappelijke omstandigheden. Hofdichten zijn hiervoor een interessante bron: de hofdicht is namelijk sinds de zestiende eeuw in opkomst en is een belangrijke bron van kennis voor de beleving van het platteland (Laméris & van Norel 2012, pp. 11-12). Van een aantal regio's waar meerdere buitenplaatsen voorkwamen, is een analyse gemaakt van wat in de hofdichten over het landschap is geschreven. Op deze manier is getracht te ontdekken of de landschappelijke locatiefactoren die in de literatuur beschreven worden en uit de kaartanalyse blijken, ook als zodanig in de perceptie van de mensen op de buitenplaats een rol hebben gespeeld. Een hofdicht is meestal pas geschreven nadat de buitenplaats is gesticht, maar dat neemt niet weg dat wel de waardering voor bepaalde landschappelijke factoren bevestigd kan worden.

3.2 Operationalisering

In deze paragraaf wordt uiteengezet hoe verschillende aspecten in het onderzoek onderzocht zijn. Allereerst zijn de onderzoekseenheden beschreven die een basis vormen voor het onderzoek en vervolgens is per deelvraag concreet gemaakt hoe de analyse is uitgevoerd.

Het primaire onderzoek is gebaseerd op drie verschillende onderzoekseenheden: ten eerste de selectie boeken en artikelen die zijn onderzocht in het literatuuronderzoek en het onderzoek naar de bronnen, ten tweede de selectie buitenplaatsen die zijn onderzocht in de kaartanalyse en ten derde de hofdichten die zijn onderzocht in de inhoudsanalyse van contemporaine bronnen. Allereerst zijn de onderzoekseenheden beschreven en vervolgens is per deelvraag aangeduid hoe het onderzoek is uitgevoerd.

Literatuur- en bronnenonderzoek

Het literatuuronderzoek en het onderzoek naar de bronnen zijn gebaseerd op literatuur afkomstig uit de bibliotheek van de Nederlandse Kastelenstichting. Voor de algemene literatuur en de regionale literatuur zijn alle beschikbare boeken geselecteerd waarvan op basis van de titel verwacht werd dat geschreven is over de locatie van buitenplaatsen. Voor de lokale literatuur (die betrekking heeft op een individuele buitenplaats) is een beperkte selectie gemaakt. Het aantal boeken over lokale buitenplaatsen is namelijk te groot om allemaal te analyseren. Per provincie zijn drie publicaties geselecteerd, voor de provincies Utrecht en Gelderland vier, aangezien dit de provincies zijn met de meeste buitenplaatsen in Nederland, zoals eerder is aangetoond. Bij de selectie van de lokale literatuur is binnen de provincies gekozen voor regionale spreiding.

In totaal zijn vierenzeventig boeken en artikelen geanalyseerd. De boeken en artikelen zijn uitgesplitst naar periode. Voor de geometrische stijlenperiode zijn tien algemene boeken en artikelen, zestien regionale boeken en artikelen en tweeëndertig lokale boeken over buitenplaatsen geanalyseerd. Voor de landschapsstijlenperiode betreft dit tien algemene boeken en artikelen, vijftien regionale boeken en artikelen en vier lokale boeken.

Buitenplaatsen in de kaartanalyse

De kaartanalyse is gebaseerd op rijksmonumentale complexen historische buitenplaatsen zoals die in 2013 geregistreerd stonden bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Deze buitenplaatsen voldoen aan de definitie van het 'complex historische buitenplaats' zoals beschreven staat in paragraaf 2.2. De kaartlaag is niet representatief voor de buitenplaatsen in Nederland, maar is de enige reeds bestaande GIS-kaartlaag van buitenplaatsen in Nederland die kan dienen als basis voor de kaartanalyse. Het volledige bestand bestaat uit 533 buitenplaatsen die zijn gesticht tot ±1932.

Met betrekking tot alle 533 buitenplaatsen in deze kaartlaag is voorafgaande aan de kaartanalyse een database samengesteld, waarin stichtingsperiode en voormalige functie zijn opgenomen. De database is gekoppeld aan de buitenplaatsenkaartlaag, waardoor categorieën zijn te onderscheiden op de kaart. De gegevens zijn vastgesteld op basis van de *Nationale Gids Historische Buitenplaatsen* (Dessing & Holwerda 2012) en aangevuld met informatie van de officiële websites van de verschillende buitenplaatsen.

Wat betreft de stichtingsperiode is onderscheid gemaakt tussen buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiodes (<1755), buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode (1765-1895) en buitenplaatsen uit de gemengde- en neostijlenperiode (>1905). De grens tussen de perioden is vloeiend. Daarom zijn de buitenplaatsen die zijn gesticht binnen vijf jaar rondom een periodegrens aangeduid als ambivalent. Deze categorie is niet meegenomen in het onderzoek. Hiermee is de kans op vertroebeling van de analyseresultaten verkleind. Veel geometrisch aangelegde buitenplaatsen zijn later aangepast aan de nieuwe mode. Het gaat in dit onderzoek echter om de stijl waarin de buitenplaats oorspronkelijk was ontworpen.

Alleen de buitenplaatsen die behoren tot de geometrische stijlenperiode en de landschapsstijlenperiode zijn in de verdere analyse betrokken. Dit zijn respectievelijk 267 en 152, gezamenlijk 419 buitenplaatsen (tabel 3.2). De geometrische stijlenperiode bevat elf buitenplaatsen die zijn aangelegd net vóór 1600. Deze zijn wel meegenomen in de analyse, gezien er geen afwijkende uitkomsten verwacht worden. Buitenplaatsen uit de gemengde- of neostijlenperiode zijn niet meegenomen, in verband met de opkomende technologie uit die tijd. Door kunstmest en machines was het mogelijk bijna elk type landschap te vormen naar het ideaalbeeld, waardoor verwacht wordt dat geomorfologische en bodemkundige factoren veel minder van invloed te zijn geweest op de locatiekeuze.

Wat betreft de voormalige functie is onderscheid gemaakt tussen buitenplaatsen met een strategische functie, een agrarische functie, een godsdienstige functie, een nijverheidsfunctie, een categorie 'overige' en een categorie 'onbekend/onduidelijk'. Hierbij is de vroegst functie van de buitenplaats genoteerd, gezien deze waarschijnlijk de grootste invloed heeft uitgeoefend op de locatiekeuze. Wanneer niet duidelijk is wat de eerste functie was, dan

Tabel 3.2.
Rijksbeschermden
buitenplaatsen 2013
uitgesplitst naar stijl-
periode.

Stijlperiode	Periode	Aantal buitenplaatsen absoluut	Aantal buitenplaatsen percentage
Geometrische stijlperiode	< 1755	267	63,7 %
Landschapperiode	1764-1854	152	36,3 %
Totaal		419	100 %

is de voornaamste functie genoteerd. In tabel 3.3 is de verdeling van de functie gegeven voor de buitenplaatsen waarop de analyse is uitgevoerd. Voor de meeste buitenplaatsen is door gebrek aan informatie onbekend wat de functie is geweest. De meeste buitenplaatsen waarvan wel een functie bekend is, hebben een strategische functie. Hierbij gaat het voornamelijk om middeleeuwse kastelen, havezaten, woontorens, versterkte huizen, ridderhofsteden en burchten. Daarop volgend is een voormalige agrarische functie het meest voorkomend. Hierbij gaat het om boerderijen en spiekers. Spiekers zijn opslagplaatsen voor graan. In de categorie 'overige' zijn meestal buitenplaatsen opgenomen die nieuw zijn gesticht. Deze nieuwbouw betreft bijna veertig procent van de buitenplaatsen in de categorie 'overige'. Ook is het vermoeden groot dat een groot deel van de buitenplaatsen waarvan de voormalige functie onbekend is ook als nieuwbouw gesticht zijn. Wanneer de voormalige functie van een buitenplaats in de literatuur is aangeduid als hofstede, dan is de buitenplaats in de database opgenomen als 'onduidelijk', gezien het begrip hofstede kan duiden op zowel een agrarische functie als op een strategische functie. Het begrip hofstede is namelijk een containerbegrip, waaronder zowel boerderijen vallen als versterkte en andere huizen (De Geïntegreerde Taalbank 2014). Buitenplaatsen met meerdere voormalige functies, waarvan niet bekend is wat de eerste of voornaamste was, zijn ook in de categorie 'onduidelijk' opgenomen.

Tabel 3.3. Rijksbeschermden buitenplaatsen, geometrische- en landschapstijlperiode, uitgesplitst naar voormalige functie. De precieze lijst met voormalige functies is te vinden in bijlage 4, evenals de stichtingsperiodes.

Voormalige functie	Aantal buitenplaatsen geometrische stijlen-periode		Aantal buitenplaatsen landschapstijlperiode		Totaal	
	absoluut	percentage	absoluut	percentage	absoluut	percentage
Strategische functie	70	26,2%	38	25,0%	108	25,8%
Agrarische functie	51	19,1%	31	20,4%	82	19,6%
Godsdienstige functie	7	2,6%	4	2,6%	11	2,6%
Ambachtelijke functie	4	1,5%	5	3,3%	9	2,1%
Overige	15	5,6%	11	7,2%	26	6,2%
Onbekend/onduidelijk	120	45,0%	63	41,5%	183	43,7%
Totaal	267	100%	152	100%	419	100%

Contemporaine bronnen in de inhoudsanalyse

De inhoudsanalyse van contemporaine bronnen is gebaseerd op hofdichten. De Vries geeft in 1998 de volgende definitie voor het zeventiende-eeuwse hofdicht: 'Het hofdicht is een ik-vertelling in dichtvorm die in het presens gesteld is. Het ontwerp ervan is het buitenleven van een bestaande met name genoemde eigenaar op een bestaand, met name genoemd buitengoed, of het landgoed alleen. De referentiële waarde van de beschrijvingen is dominant, maar de beschrijving is wel geïdealiseerd.' (geciteerd in: Zonneveld 2005, pp. 211-212).

Hofdichten zijn een interessante bron om te achterhalen wat men waardeerde aan de omgeving, doordat in dit genre een ideaalbeeld geschetst is van het buitenleven (Zonneveld 2005, pp. 211-212; Duffy 2013, pp. 3-4; Corrington 2013, pp. 1-32).

Voor de analyse zijn zes passages uit hofdichten geselecteerd waarin aandacht is voor het landschap. Bij de selectie is rekening gehouden met een spreiding door de tijd.

Vervolgens is per deelvraag aangeduid hoe het onderzoek is uitgevoerd.

- 1) *Wat is de huidige opvatting in de Nederlandse literatuur met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren voor zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen en hoe is deze kennis tot stand gekomen?*

Allereerst is onderzoek uitgevoerd op basis van de geselecteerde literatuur zoals hierboven beschreven. In alle boeken en artikelen is gezocht naar expliciet genoemde geomorfologische en bodemkundige locatievoorkeuren. In zowel de literatuurstudie als het onderzoek naar de bronnen is onderscheid gemaakt tussen de geometrische stijlenperiode en de landschapsstijlenperiode. Wanneer alleen het landschap is beschreven waarin de buitenplaatsen liggen, dan is dit niet meegenomen in het onderzoek. Hierbij is namelijk niet duidelijk of zonder verdere motivering of uitleg daadwerkelijk bij de locatiekeuze rekening is gehouden met de landschappelijke aspecten. Vervolgens is het onderzoek naar de bronnen uitgevoerd. Hierin is op zoek gegaan naar de manier waarop de opvattingen tot stand zijn gekomen. Dit is gedaan op basis van de bronvermelding in de tekst. Er is onderscheid gemaakt tussen informatie gebaseerd op primaire bronnen; veldwerk of eigen werk; inductie; of het overnemen uit secundaire literatuur. Bij deze analyse moet echter rekening gehouden worden met de aard van de literatuur. Die is vaak geschreven voor een breed publiek. Vaak hoort hierbij dat in de tekst geen bronvermelding is gegeven, maar alleen in een algemene literatuurlijst staat genoteerd op welke bronnen de tekst is gebaseerd. Dit maakt het onduidelijk waar specifieke informatie vandaan komt. In het onderzoek naar de bronnen is dit aangegeven met 'bron onbekend'. Per tuinstijlperiode is onderscheid gemaakt tussen het type literatuur, de periode waarin de literatuur geschreven is en de provincie waar zich de buitenplaatsen bevinden waarover geschreven is. Hiermee is getracht een beeld te schetsen van de manier waarop de kennis met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren tot stand is gekomen.

2) In hoeverre zijn de in de literatuur genoemde landschappelijke locatiefactoren gebaseerd op de geomorfologische en bodemkundige omstandigheden tijdens de aanleg van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?

Deze vraag is beantwoord aan de hand van een kaartanalyse. Hierin is de kaartlaag met buitenplaatsen gelegd over een kaart die inzicht geeft in de geomorfologische of bodemkundige omstandigheden ten tijde van de aanleg van de buitenplaatsen. De kaarten zijn weergegeven op een schaal van 1:1.500.000.

De kaartanalyse is gebaseerd op de buitenplaatsenkaartlaag met rijksmonumentale complexen historische buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode en de landschapsstijlenperiode. Deze is beurtelings met de software ArcGIS 10.2 gelegd over ten eerste de bodemkaart (Faculteit Geowetenschappen UU 2013; Bodemkaart 2006), ten tweede de hoogtekartaal (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013: Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)) en tot slot de waterkaart (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013: Watertype_2009_11_Vlak_PBL).

Op de bodemkaart zijn de verschillende bodemtypen weergegeven. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen leem, lichte klei, lichte zavel, moerig op zand, veen, water, zand, zware klei en zware zavel. Zavel is een zandige klei,

Kasteel Zypendaal bij Arnhem, ansichtkaart uit ca. 1955.

waarbij lichte zavel meer zand bevat en zware zavel meer klei. Zavel is de meest vruchtbare grond (Jongmans e.a. 2012, p. 83).

De hoogtekkaart geeft het reliëf van Nederland weer. Het huidige reliëf van Nederland is grotendeels gevormd tijdens de één na laatste ijstijd (130.000 jaar geleden). Sindsdien hebben zich slechts enkele grote veranderingen voorgedaan, met als belangrijkste voorbeeld de drooglegging van meren en de inpoldering van het gebied van de Noordoostpolder en de Flevopolder. De drooglegging van meren heeft vooral plaatsgevonden aan het begin van de geometrische stijlenperiode, begin zeventiende eeuw. De Noordoostpolder en Flevopolder zijn pas drooggelegd in de jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw (Barends e.a. 2010, pp. 96-113). Dit is na de tijd waarin de buitenplaatsenaanleg plaatsvond. Deze polders zijn dan ook weggelaten in de kaartenanalyse.

Op de waterkaart zijn alle bevaarbare waterwegen weergegeven, waaronder ook de trekvaarten die als belangrijkste verbindingssassen dienden in het begin van de zeventiende eeuw (Storms-Smeets 2011, p. 35; Vredenberg 2008, pp. 202-213; Van Groningen 1999, pp. 37-41). Wanneer op de kaart ingezoomd is, zijn ook de kleinere waterlopen weergegeven.

Alle kaarten zijn gezien in de context van de uit de literatuur voortgekomen landschappelijke locatiefactoren. Hierbij is gecontroleerd of de genoemde factoren van toepassing zijn voor heel Nederland of slechts voor enkele regio's. Daarbij is getracht uitzonderingen te verklaren aan de hand van het theoretisch kader.

3) In hoeverre blijkt uit contemporaine bronnen dat de genoemde landschappelijke factoren van invloed zijn geweest op de locatiekeuze van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?

Deze vraag is beantwoord aan de hand van een inhoudsanalyse van hofdichtpassages. Hierbij is geanalyseerd of op een positieve manier aandacht is besteed aan de landschappelijke locatiefactoren die naar voren zijn gekomen in de eerdere fases van het onderzoek.

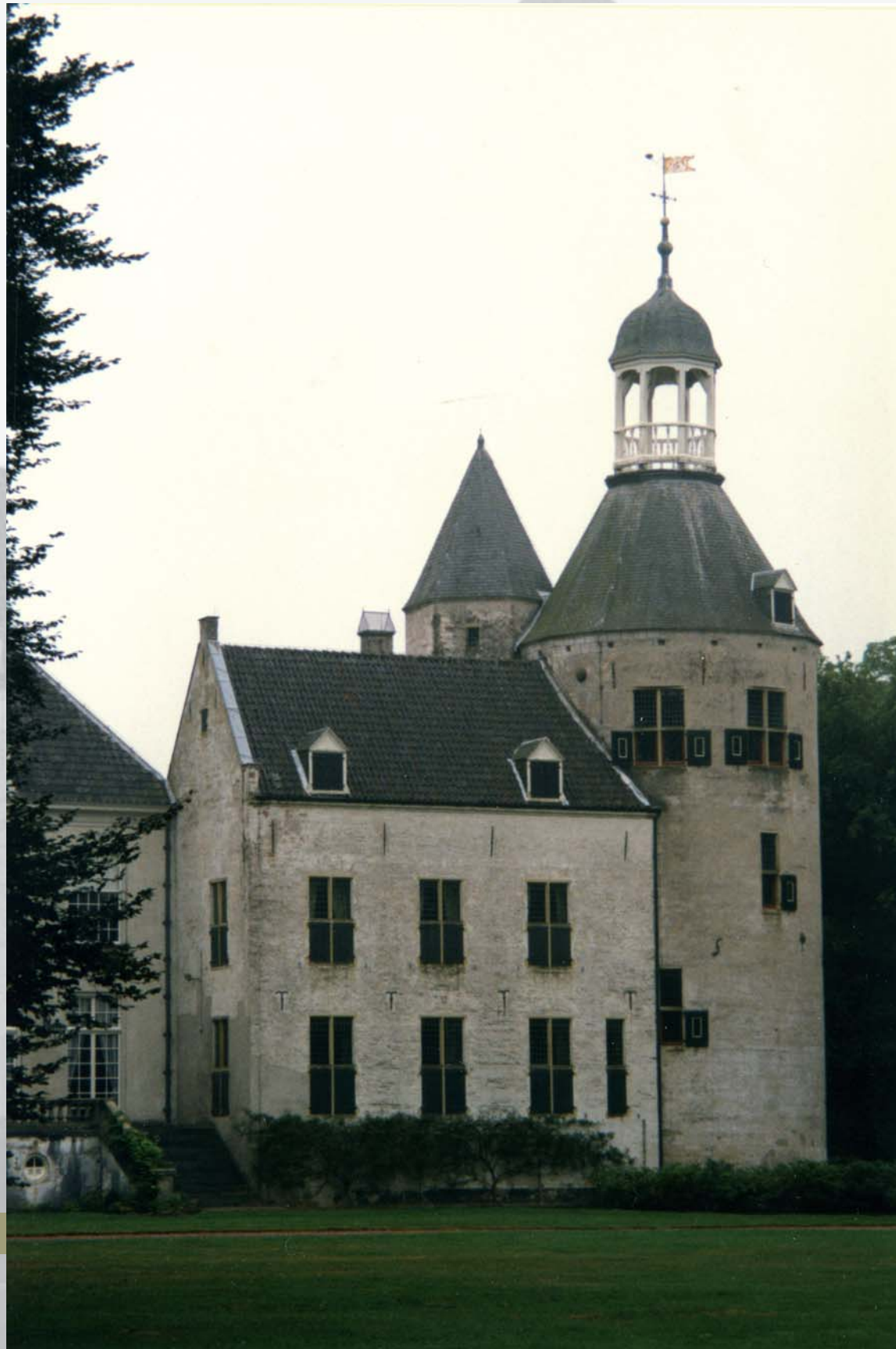
3.3 Verwachting

Op basis van de informatie in het theoretisch kader is de verwachting dat landschappelijke factoren als waterlopen, reliëf, en het type bodem een rol hebben gespeeld bij de locatiekeuze voor buitenplaatsen in Nederland. Wel zal de rol van de verschillende landschappelijke factoren een verandering doormaken wanneer het heersende modebeeld op het gebied van tuinstijl verandert. Verder is de verwachting dat de landschappelijke locatiefactoren een impliciete rol gespeeld hebben, waarbij de hofdichten waarschijnlijk alleen refereren naar verbandhebbende locatiefactoren zoals genoemd in het theoretisch kader.

4

Analyse

Kasteel Wisch te Terborg (GE). Foto van Peter van der Wielen, 2000.

Hieronder zijn ten eerste de resultaten van het literatuuronderzoek uiteengezet. Ten tweede is met behulp van het onderzoek naar de bronnen achterhaald hoe de kennis over landschappelijke locatiefactoren tot stand is gekomen. Ten derde zijn met behulp van de kaartanalyse de in de literatuur gevonden landschappelijke locatiefactoren gecontroleerd voor heel Nederland. Tot slot is de analyse gemaakt van de selectie hofdichten, waarmee inzicht is verkregen in de waardering van mensen voor landschappelijke omstandigheden rondom de buitenplaats. Gedurende het hele onderzoek is rekening gehouden met de ontstaansperiode van de buitenplaatsen.

4.1 Huidige opvattingen in de Nederlandse literatuur

Om uit te vinden wat de huidige opvattingen zijn met betrekking tot de geomorfologische en bodemkundige omstandigheden en de rol die zij speelden in de locatiekeuze voor buitenplaatsen in de zeventiende tot en met de negentiende eeuw – het eerste deel van deelvraag 1 – is begonnen met een literatuuronderzoek, waarin is bekeken wat men schrijft over landschappelijke locatiefactoren.

In zowel het literatuuronderzoek als het onderzoek naar de bronnen, de kaartanalyse en de hofdichtenanalyse is onderscheid gemaakt naar periode waarin de buitenplaatsen zijn aangelegd. De reden hiervoor is dat in de literatuur aanwijzingen zijn gevonden dat op verschillende momenten in de tijd het landschap op verschillende wijze werd gewaardeerd, wat leidde tot een andere tuinstijl en een ander idee over het ideale landschap voor de aanleg van een tuin in bijpassende stijl. Tijdens de hoogtijdagen van de aanleg van buitenplaatsen zijn grofweg twee perioden te onderscheiden: de periode waarin de tuinaanleg in geometrische stijl in zwang was en de periode waarin tuinen in landschapsstijl mode waren. Het jaartal 1760 is hiervoor als grens genomen tussen de twee perioden. Hierbij past de kanttekening dat de overstap naar een andere tuinstijl niet van de een op de andere dag door iedereen werd doorgevoerd, maar geleidelijker ging dan het aanwijzen van één jaartal als scheidslijn doet vermoeden. Uit praktische overwegingen is toch gekozen voor deze scheidslijn.

Het literatuuronderzoek is gebaseerd op in totaal 74 boeken. In bijlage 1 is de gehele lijst aan titels opgenomen. In slechts 14 van de 74 boeken is expliciet aandacht besteed aan landschappelijke locatiefactoren, dus waarin naar voren komt dat de keuze voor een omgeving met bepaalde landschappelijke factoren een bewuste keuze is geweest. In bijlage 7.2 zijn de teksten opgenomen.

Allereerst zijn de landschappelijke locatiefactoren behandeld die in de literatuur zijn genoemd in relatie tot de buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode en vervolgens zijn de landschappelijke factoren in relatie tot de buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode uiteengezet.

Landschappelijke locatiefactoren geometrische stijlenperiode

Voor de buitenplaatsen die zijn aangelegd in de geometrische stijlenperiode noemt de literatuur vier landschappelijke locatiefactoren: de aanwezigheid van stromend water of ligging in de buurt van een waterweg; een ligging op de overgangszone van zand naar klei of veen; vruchtbare grond; en het reliëf.

Ten eerste de aanwezigheid van stromend water of ligging in de buurt van een waterweg. Dit is als locatiefactor genoemd door Kranenburg-Vos (1986), Van Tent (1976), Luttermvelt (1948) en Laméris & Norel (2012). Het boek van Kranenburg-Vos (1986, p.16) gaat over de buitenplaats 't Loo in de buurt van Apeldoorn. Uit correspondentie met de bewoners van kasteel Amerongen blijkt dat prins Willem III uit praktische overwegingen een locatie koos, waar het mogelijk was om een geometrisch tuin aan te leggen. Hiervoor had hij een plek nodig waar hij onder andere beschikking had over een overvloedige hoeveelheid stromend water. In het artikel van Van Tent (1976, pp. 41-54) is de situatie aan de Vecht in de zeventiende en achttiende eeuw getoetst aan de informatie in het achttiende-eeuwse boek van Pieter de la Court van der Voort, waarin werd nagedacht over de ideale situering voor buitenplaatsen. Hierin wordt de ligging aan een waterweg genoemd in relatie tot een goede verbinding met de stad. Ook Luttermvelt (1948, p. 45) schreef over de situatie aan de Vecht. Hij noemde water naast het zand, dat een '*conditio sine qua non*' schijnt te zijn geweest. Dit lijkt samen te hangen met het economisch motief zoals beschreven in het theoretisch kader (Harten 1980, p. 43-46). Laméris & Norel (2012, p. 13) schreven een algemeen boek over buitenplaatsen in het Nederlandse landschap, waarin ze vermelden dat een buitenplaats het liefst werd aangelegd in de buurt van een waterweg. De basis voor deze uitspraak is echter onduidelijk en verdere redenen voor deze voorkeur zijn in dit boek niet uiteengezet – het kan overigens zo zijn dat andere literatuur die buiten de selectie is gevallen wel redenen geeft voor deze voorkeur.

Kasteel Keppel (GE).
Ansichtkaart uit 1904.

Ten tweede de ligging op een overgangszone tussen zand en klei of veen. Dit is als ideale locatie genoemd door Harten (1992), Immerseel e.a. (2000), Volkers (2011) en Bos (1993). Harten (1992, pp. 44-46) schreef over laatmiddeleeuwse kastelen die zijn omgevormd tot buitenplaats en vooral zijn gelegen op de rand tussen dekzand en een rivierkom. Deze locatiekeuze lijkt beïnvloed te zijn door de padafhankelijkheid: men koos als locatie voor een buitenplaats vaak een al bestaand gebouw dat een bepaalde status uitstraalde, zoals een laatmiddeleeuws kasteel. Door de strategische functie die het gebouw oorspronkelijk had, is de locatiekeuze anders dan wanneer een buitenplaats gesticht werd op een nieuw ontgonnen stuk grond. Dit blijkt echter niet uit de tekst. Immerseel e.a. (2000, p. 45) gaat over buitenplaatsen in het Zuid-Hollandse landschap. Hier worden twee type landschappen beschreven als geschikt voor de aanleg van buitenplaatsen. Ten eerste de van oudsher al bewoonde strandwallen in het binnenduingebied, die aan oostzijde overgaan in veengebied en ten tweede oeverwallen langs een rivier, waarbij onder invloed van de seizoenen door de rivier steeds een laagje klei werd afgezet. Volkers (2011, p. 110) schrijft over buitenplaatsen in Zeist, Utrecht. Uit zijn boek blijkt dat de vorm van buitenplaatsen nauw samenhangt met de natuurlijke omgeving. De oudste buitenplaatsen zijn grotendeels ontstaan uit middeleeuwse woontorens en versterkte hofsteden. Deze werden vaak opgericht op oeverwallen van nieuw ontgonnen akkerland – dat overigens door inklinking en oxidatie al gauw te nat werd en daardoor alleen nog geschikt was als weidegrond. Het boek van Bos (1993, p. 7) gaat over een buitenplaats te Gieten in Drenthe. Hier is beschreven dat de locatiekeuze is gemaakt vanuit belangen in het veen, waarbij de rand van een veengebied is gekozen, om toch een stevige ondergrond te hebben voor het buitenhuis. Padafhankelijkheid lijkt ook hier een rol gespeeld te hebben. Ten derde de locatiefactor vruchtbare grond. Deze locatiefactor is beschreven door De la Court van der Vaart (1737), Van Tent (1976) en Laméris en Norel (2012). Zoals hierboven beschreven heeft Van Tent (1976, pp. 41-54) zijn verhaal gebaseerd op De la Court van der Voort. Hier is uit voort gekomen dat het wenselijk is om een locatie met vruchtbare grond te kiezen voor het aanleggen van een buitenplaats. Volgens Laméris en Norel (2012, p. 13) maakt kunsthistoricus Willem Goeree (1635-1711) duidelijk dat het aanschaffen van een buitenplaats in meerdere opzichten een lucratieve investering moest zijn en daarvoor was de minimale eis dat de ‘vruchtbare grond niet alleen geschikt moest zijn voor aanleg van een luthof tot vermaak, maar dat de moestuin, boomgaarden en landerijen ook inkomsten konden verschaffen’. De door Immerseel (2000, p. 45) beschreven ligging op de oeverwallen langs de rivier, waarbij onder invloed van de seizoenen door de rivier steeds een laagje klei werd afgezet, lijkt overigens samen te hangen met de vruchtbaarheid van het landschap. Uit de tekst is dit echter niet expliciet op te maken.

Tot slot het reliëf, waarbij het gaat over de ligging op (hoger gelegen delen in) het vlakke land of de ligging aan de voet van heuvels, respectievelijk genoemd door Laméris en Norel (2012), Luttermvelt (1948) en Kranenburg-Vos (1986). Willem Goeree (geciteerd in Laméris en Norel, 2012, p. 13) beschrijft de voorkeur voor hoger gelegen delen in het vlakke land. Luttermvelt (1948, p. 45) noemt de aanwezigheid van laaggelegen gronden als reden voor

Huis den Heiligenberg te Leusden (UT). Tekening van Jan de Beijer ca 1750.

het ontstaan van buitenplaatsen langs de Vecht, waarbij het huis zelf gebouwd wordt op de hoger gelegen oeverwal. Kranenburg-Vos (1986) schreef echter over 't Loo over 'een hogere ligging aan de voet van heuvels', afgeleid uit correspondentie. 't Loo is echter een jachtslot. Dit doet vermoeden dat de ligging aan de voet van heuvels vooral te maken heeft met het recreatieve motief, zoals genoemd in het theoretisch kader, al wordt dit niet duidelijk uit de tekst.

Het bovenstaande doet vermoeden dat er verschillen zijn in de keuze voor een bepaald reliëf. Uit de kaartanalyse zal blijken of er met betrekking tot dit verschil een ruimtelijk patroon te ontdekken is, of dat de buitenplaats 't Loo een uitzondering vormt op de voorkeur voor een ligging op (hoger gelegen delen in) het vlakke land.

Landschappelijke locatiefactoren landschapstijlenperiode

Voor de buitenplaatsen die zijn gesticht in de landschapstijlperiode worden vier landschappelijke locatiefactoren genoemd: ten eerste reliëf, ten tweede de beschikking over natuurlijk stromend water, ten derde de overgangszone van zand naar klei of veen. Tot slot een afwisselend landschap.

Het reliëf wordt als locatiefactor beschreven door Harten (1992), Blijdenstijn (1992; 2005), Van Groningen (1999), Volkers (2011) en Storms-Smeets (2011). Harten (1992, p. 64) stelt dat men zich bij de locatiekeuze bij deze stijl veel meer liet leiden door esthetische en gevoelsmatige motieven. De omgeving moest zo geschikt mogelijk zijn voor de aanleg van een tuin in landschapstijl. Reliëf was één van de locatiefactoren die het landschap meer geschikt maakt voor een dergelijke tuin. Harten heeft zich hiervoor gebaseerd op een artikel van Blijdenstijn & Olde Meierink (1990, pp. 81-106). Blijdenstijn (1992, p. 50; 2005, p. 106) schrijft dat de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug door haar reliëf en natuurlijke waterhuishouding zeer geschikt was voor de aanleg van buitenplaatsen in de landschapstijl. Ook Van Groningen (1999, p. 39) noemt de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug als het ideale landschap door onder andere de hoogteverschillen. Volkers (2011, p. 110) gaat in op de voorkeur voor een locatie op een glooiende heuvel: 'de witgepleisterde huizen werden bij voorkeur gebouwd op een lage glooiende heuvel, waarvan natuurlijke zichtlijnen werden gecreëerd op de omgeving'. Tot slot stelt Storms-Smeets (2011, p. 8) dat volgens de Arnhemse schrijver Nijhoff (1820) 'het grote hoogteverschil tussen Veluwe en uiterwaarden', naast het heldere sprengenwater en de natuurlijke ondergrond, de reden vormden voor het grote aantal landgoederen en buitenplaatsen in de omgeving van Arnhem.

De beschikking over natuurlijk stromend water is beschreven door Harten (1992), Blijdenstijn (1992; 2005), Van Groningen (1999), Volkers (2011) en Storms-Smeets (2011). Dit aspect komt voor in bijna alle geraadpleegde literatuur die iets meldt over landschappelijke locatiefactoren. Harten (1992, p. 64) geeft aan dat naast reliëf ook

genoeg stromend water zorgde voor ideale omstandigheden voor de aanleg van een tuin in landschapsstijl. Ook dit is gebaseerd op het artikel van Blijdenstijn & Olde Meierink (1990). Blijdenstijn (1992, p. 50; 2005, p. 106) geeft dit ook aan. Door aanboren van kwelwater kan op eenvoudige wijze water worden verkregen voor de serpentinevijvers die vaak onderdeel zijn van een tuin in landschappelijke stijl. Ook Van Groningen (1999, p. 39), Volkers (2011, p. 110) en Storms-Smeets (2011, p. 8) stemmen hiermee in.

De overgangszone van zand naar klei of veen wordt door Harten (1992) en Blijdenstijn (1992, p. 52) genoemd. Harten (1992, pp. 93-94) stelt dat de overgang tussen zand en klei zeer geschikt was voor de aanleg van buitenplaatsen. Een fundering voor de huizen was niet nodig en ook de natuurlijke waterhuishouding hangt met deze ondergrond samen. Blijdenstijn (1992, p. 52) zegt hetzelfde. Huis en park konden aangelegd worden op de hogere zandgronden en weiland en boerderij konden gerealiseerd worden op de kleigrond.

Tot slot een afwisselend landschap. Dit is genoemd door Harten (1992) en Sleeuwenhoek & Van Dam (1998). Gezien het feit dat de ligging van een buitenplaats zo geschikt mogelijk moest zijn voor de aanleg van een tuin in landschapsstijl, werd volgens Harten (1992, p. 64) een afwisselend landschap gezien als ideale entourage. Sleeuwenhoek & Van Dam (1998, p. 38) schrijven ook over het afwisselde landschap waarin 'de Romantiek het beste gedijt'. Voor hun boek hebben Sleeuwenhoek en Van Dam zich laten adviseren door Van Groningen. Uit deze literatuur blijkt echter niet wat precies bedoeld is met een afwisselend landschap. Wel geeft een door Blijdenstijn (1992, pp. 50-52) geciteerd reisverslag blijk van wat verstaan werd onder 'de romantische wens tot afwisseling in de natuur': 'De ongemeene rijkdom van landelijke toonelen, nu niet meer eenzellig plat, maar door hoogten en laagten, door wei- en zaailanden, door bosch en konstige vijvers afgewisseld, kan niet anders dan verkwikkend zijn voor de reiziger, die reeds geruime tijd van het stadsgewoel en de watervlakten heeft kunnen genieten'. Bij afwisseling in de natuur lijkt het dus te gaan om hoogteverschillen en afwisseling in grondgebruik, wat lijkt samen te hangen met de bovengenoemde overgangszone.

Overigens geeft Storms-Smeets (2011, p. 8) ook de natuurlijke ondergrond als locatiefactor. Zij baseert dit op het volgende citaat van de schrijver Nijhoff (1820): '[de natuurlijke ondergrond] die eenen ruimen aanleg, in eenen bevalligen ongedwongen smaak, aanbiedt'. Volgens Storms-Smeets duidt Nijhoff met een 'bevalligen ongedwongen smaak' op de landschapsstijl 'met heuvelachtige parken, boomgroepen, natuurlijk ogende waterpartijen en kronkelachtige wandelpaden'. Uit de tekst is echter niet op te maken welk type ondergrond bedoeld is. Vanwege deze onduidelijkheid is het niet mogelijk om de 'natuurlijke ondergrond' als locatiefactor te onderzoeken en is daarom niet meegenomen in de analyse.

4.2 De basis van de huidige opvattingen

Het tweede deel van deelvraag 1 is beantwoord door het uitvoeren van een onderzoek naar de bronnen. Hiermee is antwoord gezocht op de vraag hoe de huidige opvattingen met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren voor buitenplaatsen tot stand zijn gekomen. De reden van het onderzoek naar de bronnen is dat het vermoeden bestaat dat in de literatuur de verschillende bronnen elkaar als bron gebruiken en de informatie gebaseerd is op slechts enkele primaire bronnen. Ook is een mogelijkheid dat op inductieve wijze de aangewezen locatiefactoren tot stand zijn gekomen. Om te achterhalen waar de informatie vandaan komt, is een systematisch onderzoek naar de bronnen uitgevoerd.

Allereerst is gezocht uitgezocht op welk type bron de literatuur is gebaseerd: primaire bronnen, veldwerk, inductie, overgenomen uit secundaire bronnen of onbekend.

Vervolgens zijn per tuinstijlperiode verschillende indelingen gemaakt. Ten eerst naar het type literatuur. Hierbij in onderscheid gemaakt in algemene literatuur, regionale literatuur en lokale literatuur. Ten tweede in een indeling gemaakt naar periode waarin de literatuur is verschenen, zodat een eventuele ontwikkeling in kennis is te achterhalen en tot slot de indeling naar provincie. Op deze manier is te bezien welke landschappelijke locatiefactoren voor welke gebieden zijn beschreven.

Een kanttekening bij dit onderzoek naar de bronnen is dat de artikelen voor het merendeel zijn bedoeld voor het brede publiek en dus vaak op een populairwetenschappelijke manier geschreven zijn, waarbij de specifieke anno-

tatie vaak ontbreekt. Voor deze literatuur is niet te beoordelen in hoeverre de gegeven informatie oorspronkelijk gebaseerd is op primaire bronnen, veldwerk of inductie.

Voor het onderzoek naar de bronnen zijn alleen de boeken en artikelen geanalyseerd waarin expliciet landschappelijke locatiefactoren zijn genoemd. Het gaat hierbij om 14 van de 74 boeken en artikelen die ook bekeken zijn voor het literatuuronderzoek (tabel 4.1). Een aantal boeken en artikelen is dubbel opgenomen in tabel 4.1, omdat over zowel de geometrische stijlenperiode als over de landschapsstijlenperiode informatie is gegeven. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen het type literatuur en de periode waarop de literatuur betrekking heeft. Ook is hier aangegeven welke artikelen of boeken informatie verschaffen over landschappelijke locatiefactoren en in welke artikelen of boeken dit niet aan bod komt.

Tabel 4.1. Aantal onderzochte boeken of artikelen. Artikelen die zowel gaan over de periode vóór als na 1760 zijn onder zowel de eerste als de tweede periode opgenomen in het schema.

Type literatuur	Algemene Nederlandse literatuur				Regionale literatuur				Lokale literatuur			
	Geometrische stijlperiode		Landschapsstijlperiode		Geometrische stijlperiode		Landschapsstijlperiode		Geometrische stijlperiode		Landschapsstijlperiode	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Wel landschappelijke locatiefactoren	1	10%	0	0%	6	38%	7	47%	2	6%	0	0%
Geen landschappelijke locatiefactoren	9	90%	10	100%	10	62%	8	53%	30	94%	4	100%
Totaal	10	100%	10	100%	16	100%	15	100%	32	100%	4	100%

Uit tabel 4.1 blijkt dat voor zowel de geometrische stijlenperiode als de landschapsstijlenperiode de landschappelijke locatiefactoren vooral aan bod komen in regionale literatuur. Dit betreft literatuur waarbij aandacht is voor buitenplaatsen in een bepaalde regio of provincie.

Net als in het literatuuronderzoek is ook in het onderzoek naar de bronnen onderscheid gemaakt tussen de geometrische stijlenperiode en de landschapsstijlenperiode. Allereerst komt de geometrische stijlenperiode aan bod in tabel 4.2, 4.3 en 4.4. Vervolgens is er aandacht voor de landschapsstijlenperiode in tabel 4.5, 4.6 en 4.7. Steeds is eerst onderscheid gemaakt naar de verschillende typen literatuur, waarbij aangegeven is wat de basis is van de informatie over landschappelijke locatiefactoren. Ten tweede is onderscheid gemaakt naar periode waarin de literatuur is geschreven, vanuit het vermoeden dat buitenplaatsen eerst veel meer op zichzelf bezien werden en later pas in de context van haar omgeving. Tot slot is onderscheid gemaakt naar provincie. Hierbij is de algemene Nederlandse literatuur achterwege gelaten, omdat de informatie in het boek of artikel vaak niet over afzonderlijke regio's gaat. Het type bron is telkens aangegeven met een symbool.

Tabel 4.2 geeft de verdeling weer naar type literatuur voor de geometrische stijlenperiode. Voor de algemene literatuur zijn 10 boeken en artikelen geanalyseerd, voor de regionale literatuur 16 en voor de lokale literatuur 32. Uit de tabel blijkt dat vooral de locatiefactoren stromend water en vruchtbare grond een solide basis hebben, doordat ze gebaseerd zijn op contemporaine primaire bronnen. Wat betreft het reliëf is de ligging aan de voet van een heuvel ook gebaseerd op een primaire bron. Een kanttekening hierbij is dat het slechts gebaseerd is op informatie over één enkele buitenplaats: 't Loo bij Apeldoorn, Gelderland. Verder is de basis onduidelijk van de opvatting dat men voorkeur had voor een overgangszone van zand naar veen of klei. Het vermoeden bestaat dat

Legenda

bij tabel 4.2

t/m 4.7:

♥ Gebaseerd op een primaire bron

■ Gebaseerd op veldwerk/eigen werk

♠ Gebaseerd op inductie

— Overgenomen uit secundaire literatuur

○ Bron onduidelijk

X Locatiefactor niet genoemd in de geanalyseerde literatuur

de informatie gebaseerd is op inductie: men heeft geconstateerd dat de buitenplaatsen zich daar bevinden, en trekt daaruit de conclusie dat dit type ondergrond positieve invloed heeft uitgeoefend op de locatiekeuze.

Tabel 4.2. Landschappelijke locatiefactoren geometrische stijlenperiode verdeeld naar type literatuur.

Type literatuur	Stromend water / in de buurt van een waterweg	Overgangszone zand naar klei/veen	Vruchtbare grond	Reliëf
Algemene literatuur	○ Laméris & Norel 2012	X	♥ Laméris & Norel 2012	○ Laméris & Norel 2012
Regionale literatuur	○ Luttervelt 1948 ♥ Van Tent 1976	○ Harten 1992 ○ Volkers 2011 ○ Immerseel e.a.2000	♥ Van Tent 1976	○ Luttervelt 1948
Lokale literatuur	♥ Kranenburg-Vos 1986	○ Bos 1993	X	♥ Kranenburg-Vos 1986

Tabel 4.3 geeft de verdeling naar periode waarin de boeken en artikelen geschreven zijn. Uit deze tabel blijkt dat de genoemde locatiefactoren van welke de basis onzeker is, allemaal pas aan het licht komen na 1980, de periode van een omslag in de sociale geografie, waarbij meer aandacht kwam voor het landschap in het verleden (Renes 2003, pp. 88-89). De keuze voor een ligging op de overgangszone en de ligging op hoger gelegen delen in het vlakke land lijken niet op een contemporaine basis gestoeld te zijn. Vooral de ligging op een overgangszone trekt hierbij de aandacht, gezien na 1992 meerdere auteurs hierover schrijven. Het vermoeden wordt nogmaals bevestigd dat het hierbij om inductie kan gaan, gezien niet eerder geschreven is over deze factor.

Tabel 4.3. Landschappelijke locatiefactoren geometrische stijlenperiode verdeeld naar periode waarin de literatuur is uitgegeven.

Periode waarin de literatuur is uitgegeven	Stromend water / in de buurt van een waterweg	Overgangszone zand naar klei/veen	Vruchtbare grond	Reliëf
Geschreven tussen 1900 en 1950	○ Luttervelt 1948	X	X	○ Luttervelt 1948
Geschreven tussen 1950 en 1980	♥ Van Tent 1976	X	♥ Van Tent 1976	X
Geschreven na 1980	♥ Kranenburg-Vos 1986 ○ Laméris & Norel 2012	○ Harten 1992 ○ Volkers 2011 ○ Immerseel e.a.2000 ○ Bos 1993	♥ Laméris & Norel 2012	♥ Kranenburg-Vos 1986 ○ Laméris & Norel 2012

Tabel 4.4 laat de verdeling zien naar provincie waarin de betreffende buitenplaatsen zich bevinden. De algemene literatuur is hierbij achterwege gelaten, gezien de gegeven informatie over landschappelijke locatiefactoren hierin geen betrekking heeft op afzonderlijke regio's. Opvallend is dat in de literatuur slechts van vier provincies de landschappelijke locatiefactoren worden genoemd en dan nog vooral over de provincie Utrecht. Het lijkt erop dat in Utrecht na 1992 een sterkere traditie is ontstaan waarin het landschap als factor wordt meegenomen in het beschrijven van locatiefactoren voor buitenplaatsen. Daarnaast is er überhaupt veel meer geschreven over de provincies Utrecht en Gelderland, omdat het aantal buitenplaatsen hier hoog is in vergelijking tot andere provincies, waardoor de kans groter wordt dat in meer literatuur over landschappelijke locatiefactoren is geschreven.

Tabel 4.5 geeft de verdeling weer naar type literatuur voor de landschapsstijlenperiode. Voor de algemene literatuur zijn 10 artikelen en boeken geanalyseerd, voor de regionale literatuur 15 en voor de lokale literatuur 4. Voor de landschapsstijlenperiode is opmerkelijk dat in de algemene en lokale literatuur geen expliciete verwijzingen staan naar landschappelijke locatiefactoren, terwijl dit in de regionale literatuur in bijna de helft van de geanalyseerde boeken en artikelen aan bod komt. Daar komt bij dat in de literatuur – met uitzondering van Harten

Tabel 4.4. Landschappelijke locatiefactoren geometrische stijlenperiode verdeeld naar provincie. In deze tabel zijn alleen de regionale literatuur en de monografieën opgenomen.

Provincie	Stromend water / in de buurt van een waterweg	Overgangszone zand naar klei / veen	Vruchtbare grond	Reliëf
Groningen	X	X	X	X
Friesland	X	X	X	X
Drenthe	X	○ Bos 1993	X	X
Overijssel	X	X	X	X
Flevoland	X	X	X	X
Gelderland	♥ Kranenburg-Vos 1986	X	X	♥ Kranenburg-Vos 1986
Utrecht	○ Luttermvelt 1948 ♥ (♠) Van Tent 1976	○ Harten 1992 ○ Volkers 2011	♥ (♠) Van Tent 1976	○ Luttermvelt 1948
Noord-Holland	X	X	X	X
Zuid-Holland	X	○ Immerseel e.a.2000	X	X
Zeeland	X	X	X	X
Noord-Brabant	X	X	X	X
Limburg	X	X	X	X

(1992) en Storms-Smeets (2011) – geen bronvermelding wordt gepleegd. Harten verwijst in zijn artikel naar een secundaire bron. Wel worden de landschappelijke locatiefactoren reliëf, stromend water en een afwisselend landschap door meerdere auteurs aangehaald. Storms-Smeets is de enige in de analyse die gebruik maakt van een primaire bron. De overgang van zand naar klei of veen en de locatie op een lage glooiende heuvel zijn minder vaak genoemd in de literatuur. Bij deze locatiefactor speelt het vermoeden dat de landschappelijke locatiefactoren zoals hier beschreven zijn, het resultaat zijn van inductie. Verder blijkt uit tabel 4.6 dat de boeken en artikelen die landschappelijke locatiefactoren noemen, allemaal geschreven zijn na 1992. Uit tabel 4.7 blijkt dat bijna al deze boeken en artikelen betrekking hebben op de provincie Utrecht en daarin de regio Utrechtse Heuvelrug. Slechts één boek heeft betrekking op een andere regio (Storms-Smeets 2011). Deze opmerkelijke uitkomsten vragen naar een verdere analyse van de achtergrond van de auteurs.

De informatie over de verschillende auteurs is gebaseerd op een kort cv dat in hun publicaties is opgenomen. Voor Harten, Blijdenstijn, Volkers en Storms-Smeets was dit niet beschikbaar. Van hen is respectievelijk een beschrijving door derden, het profiel op het professionele netwerk LinkedIn, de beschrijving op een uitgeverswebsite of de beschrijving op de website van de Rijksuniversiteit Groningen gehanteerd. De beschrijvingen zijn te vinden in bijlage 3.

De landschappelijke locatiefactoren blijken als eerste in de literatuur onder de aandacht gekomen via het werk van Harten (1992). Overigens is dit niet vreemd, gezien hij op dat moment als historisch geograaf aangesteld was bij de Universiteit Utrecht. Volgens Renes (2007) wist Harten als één van de eersten verbinding te leggen tussen de historische geografie, landschap en ruimtelijke ordening. Hij lijkt de start te hebben gemaakt van een nieuwe traditie: het betrekken van het landschap in buitenplaatsenonderzoek.

In de jaren na het werk van Harten worden deze landschappelijke locatiefactoren steeds maar kort genoemd in de literatuur (Blijdenstijn 1992 & 2005; Sleuvenhoek & Van Dam, 1998; Van Groningen 1999). Blijdenstijn is als cultuurhistoricus werkzaam bij de Provincie Utrecht en besteedt veel aandacht aan het landschap. Van Groningen was als kunsthistorica werkzaam bij de RCE met het specialisme buitenplaatsen. Sleuvenhoek en Van Dam zijn uit persoonlijke interesse met het onderwerp buitenplaatsen in aanraking gekomen en zijn bij het schrijven van hun boek ondersteund door Van Groningen. Het vermoeden is dat cultuurhistorici en kunsthistorici meer gericht zijn op de architectonische en bouwhistorie, de bewonersgeschiedenis en de tuinaanleg (dit zijn overigens de onderwerpen die vrijwel altijd aan bod komen in de overige literatuur over buitenplaatsen in Nederland) en dat ze daarnaast de landschappelijke locatiefactoren kort hebben meegenomen in hun verhaal, omdat uit eerder onderzoek bleek dat deze factoren een rol speelden.

Tabel 4.5. Landschappelijke locatiefactoren landschapstijlenperiode verdeeld naar type literatuur.

Type literatuur	Reliëf / hoogteverschillen	Stromend water	Overgangszone zand naar klei/veen	Afwisselend landschap
Algemene literatuur	X	X	X	X
Regionale literatuur	— Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992 ○ Van Groningen 1999 ○ Blijdenstein 2005 ○ Volkers 2011 ♥ Storms-Smeets 2011	— Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992 ○ Van Groningen 1999 ○ Blijdenstein 2005 ○ Volkers 2011 ♥ Storms-Smeets 2011	○ Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992	— Harten 1992 ○ Sleeuwenhoek en van Dam 1998
Lokale literatuur	X	X	X	X

Tabel 4.6. Landschappelijke locatiefactoren landschapstijlenperiode verdeeld naar periode waarin de literatuur is uitgegeven.

Periode waarin de literatuur is uitgegeven	Reliëf / hoogteverschillen	Stromend water	Overgangszone zand naar klei/veen	Afwisselend landschap
Geschreven tussen 1900 en 1950	X	X	X	X
Geschreven tussen 1950 en 1980	X	X	X	X
Geschreven na 1980	— Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992 ○ Van Groningen 1999 ○ Blijdenstein 2005 ○ Volkers 2011 ♥ Storms-Smeets 2011	— Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992 ○ Van Groningen 1999 ○ Blijdenstein 2005 ○ Volkers 2011 ♥ Storms-Smeets 2011	○ Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992	— Harten 1992 ○ Sleeuwenhoek en van Dam 1998

Tabel 4.7. Landschappelijke locatiefactoren geometrische stijlenperiode verdeeld naar provincie. In deze tabel zijn alleen de regionale literatuur en de monografieën opgenomen.

Provincie	Reliëf / hoogteverschillen	Stromend water	Overgangszone zand naar klei/veen	Afwisselend landschap
Groningen	X	X	X	X
Friesland	X	X	X	X
Drenthe	X	X	X	X
Overijssel	X	X	X	X
Flevoland	X	X	X	X
Gelderland	♥ Storms-Smeets 2011	♥ Storms-Smeets 2011	X	X
Utrecht	— Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992 ○ Van Groningen 1999 ○ Blijdenstein 2005 ○ Volkers 2011	— Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992 ○ Van Groningen 1999 ○ Blijdenstein 2005 ○ Volkers 2011	○ Harten 1992 ○ Blijdenstein 1992	— Harten 1992 ○ Sleeuwenhoek en van Dam 1998
Noord-Holland	X	X	X	X
Zuid-Holland	X	X	X	X
Zeeland	X	X	X	X
Noord-Brabant	X	X	X	X
Limburg	X	X	X	X

In de literatuur is vanaf 2011 weer meer aandacht besteed aan de rol van het landschap in de locatiekeuze (Volkers 2011; Storms-Smeets 2011). Het vermoeden is de achtergrond van de auteurs als 'omgevingshistoricus' en sociaal geograaf (Volkers) of historisch geograaf (Storms-Smeets) van invloed is geweest op de inhoudelijke keuzes: hun werk is gefocust op de relatie tussen buitenplaatsen en de omgeving. Waarom juist vanaf 2011 weer extra aandacht aan landschappelijke locatiefactoren is besteed, blijft onduidelijk. Het kan te maken hebben met een algemene verbreding van aandacht voor de context van monumenten, die vanaf de eeuwwisseling sterker wordt. Dat is onder meer te zien aan een project als Belvedere en de grotere ruimte die wordt gereserveerd voor de 'biotoop' van gebouwde monumenten.

Kort samengevat blijken de huidige opvattingen met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren vooral tot stand te zijn gekomen met betrekking tot een beperkt aantal locaties in Nederland. Uit de analyse blijken de opvattingen vooral betrekking te hebben op buitenplaatsen in de provincie Utrecht. Voor de geometrische stijlenperiode gaat het om buitenplaatsen langs de Vecht en is in mindere mate om buitenplaatsen in Gelderland, Zuid-Holland en Drenthe. Wat betreft de landschapsstijlenperiode gaan de opvattingen alleen over buitenplaatsen in de provincie Utrecht, met één uitzondering voor buitenplaatsen in de provincie Gelderland.

De landschappelijke locatiefactoren met betrekking tot de geometrische stijlenperiode zijn grotendeels stand gekomen op basis van primaire bronnen. Alleen voor de ligging op de overgangszone van zand naar klei of veen is geen primaire bron aangetoond. Het vermoeden is dat op basis van inductie deze locatiefactor tot stand is gekomen. Men constateerde dat buitenplaatsen vooral liggen op de overgang van zand naar klei of veen, en trok daaruit de conclusie dat men bij het kiezen van een locatie voorkeur had voor een dergelijke locatie.

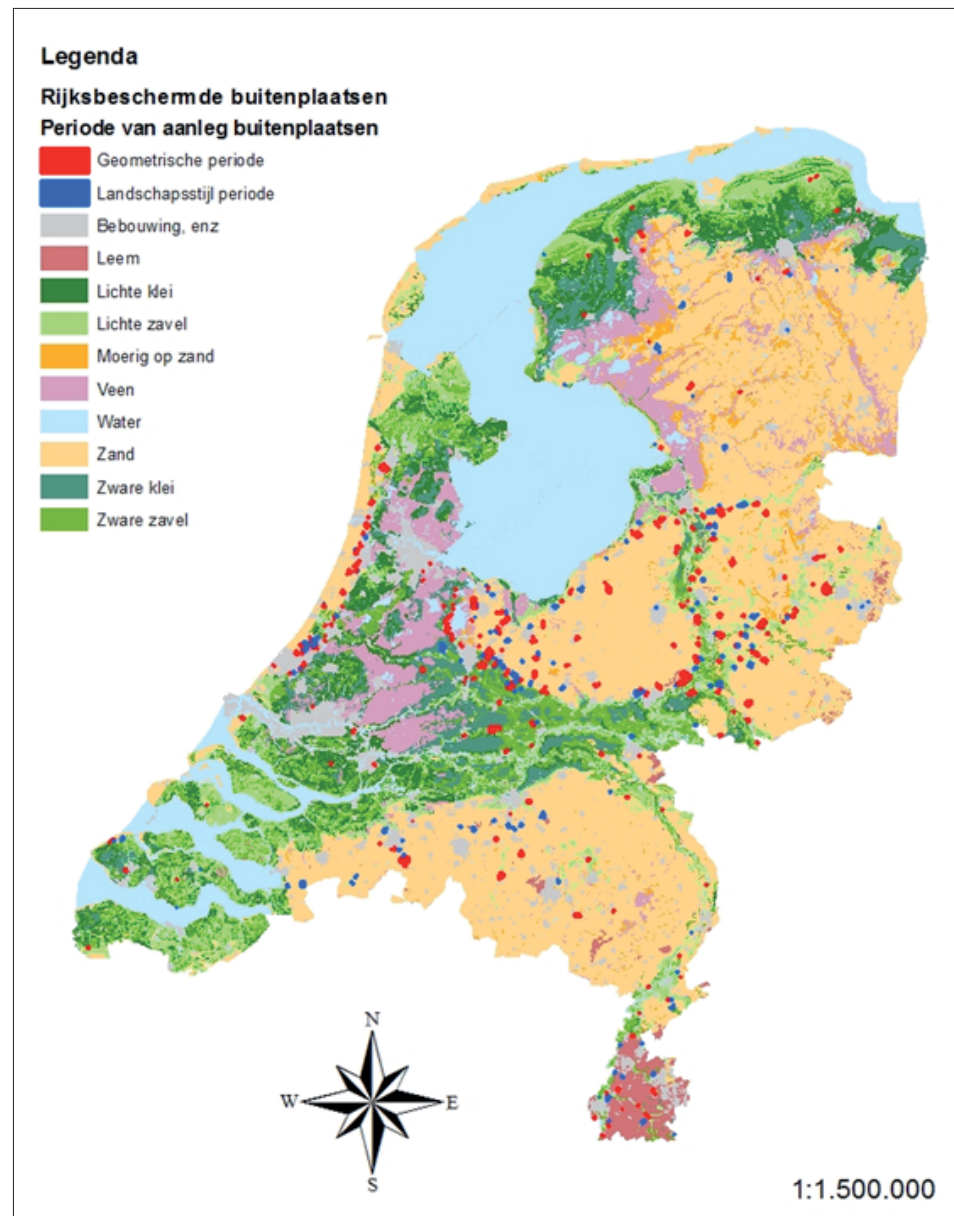
Voor de landschappelijke locatiefactoren met betrekking tot de landschapsstijlenperiode is moeilijker te bepalen wat de basis is van de huidige kennis, omdat in de literatuur precieze annotatie ontbreekt. Opmerkelijk is dat alleen in regionale studies landschappelijke locatiefactoren worden genoemd en dat op één uitzondering na al deze literatuur betrekking heeft op de Utrechtse Heuvelrug. Verder krijgen de betreffende locatiefactoren allemaal pas na 1992 aandacht, onder invloed van het werk van Harten (1992), historisch geograaf aan de Universiteit Utrecht.

Sinds Hartens bijdrage is ook voor de geometrische stijlenperiode te zien dat met betrekking tot de provincie Utrecht landschappelijke locatiefactoren meer onder de aandacht zijn gekomen. Het lijkt erop dat vooral hij, vooraf gegaan door Luttermant (1948) en Van Tent (1976), een startsein heeft gegeven voor deze verschuiving. In de jaren daarna is de rol van het landschap slechts minimaal meegenomen in de literatuur. Pas vanaf 2011 is door geografen (Volkers en Storms-Smeets) nadrukkelijk aandacht gekomen voor de rol van het landschap in de loca-

Buitenplaats Sparrendaal te Driebergen-Rijsenburg (UT). Foto Peter van der Wielen, 1998.

Afb. 4.8.
Bodemkaart
Nederland met
rijksmonumentale
buitenplaatsen uit de
geometrische stijlen-
periode en de land-
schapsstijlenperiode.
Bron: Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed
2013; Faculteit Geo-
wetenschappen UU
2013.

tiekeuze. In de meeste publicaties blijft de aandacht gefocused op familiegeschiedenis, bouwkundige informatie over het huis en informatie over de tuinaanleg.

4.3 Controle landschappelijke locatiefactoren

Een derde stap is het controleren van van de daadwerkelijke geomorfologische en bodemkundige omstandigheden ten tijde van de aanleg van de buitenplaatsen – de tweede deelvraag. Deze controle is uitgevoerd aan de hand van een kaartanalyse. Het vaak onbekend zijn van hoe tot de kennis over landschappelijke locatiefactoren is gekomen en de vaststelling dat deze literatuur slechts betrekking heeft op enkele regio's, maakt deze analyse belangrijk. Net als bij het onderzoek naar de bronnen is ook hier onderscheid gemaakt tussen de twee tuinstijlperiodes. De in de literatuur gevonden landschappelijke locatiefactoren zijn onderzocht, om te ontdekken of ze in die periode van toepassing zijn voor heel Nederland, of dat het slechts geldt voor enkele regio's. Waar mogelijk is voor uitzonderingen een verklaring gegeven. Vervolgens is per periode ook een uitsplitsing gemaakt naar voormalige functie van de buitenplaats, met als reden dat padafhankelijkheid van invloed kan zijn geweest op de locatiekeuze van de buitenplaats.

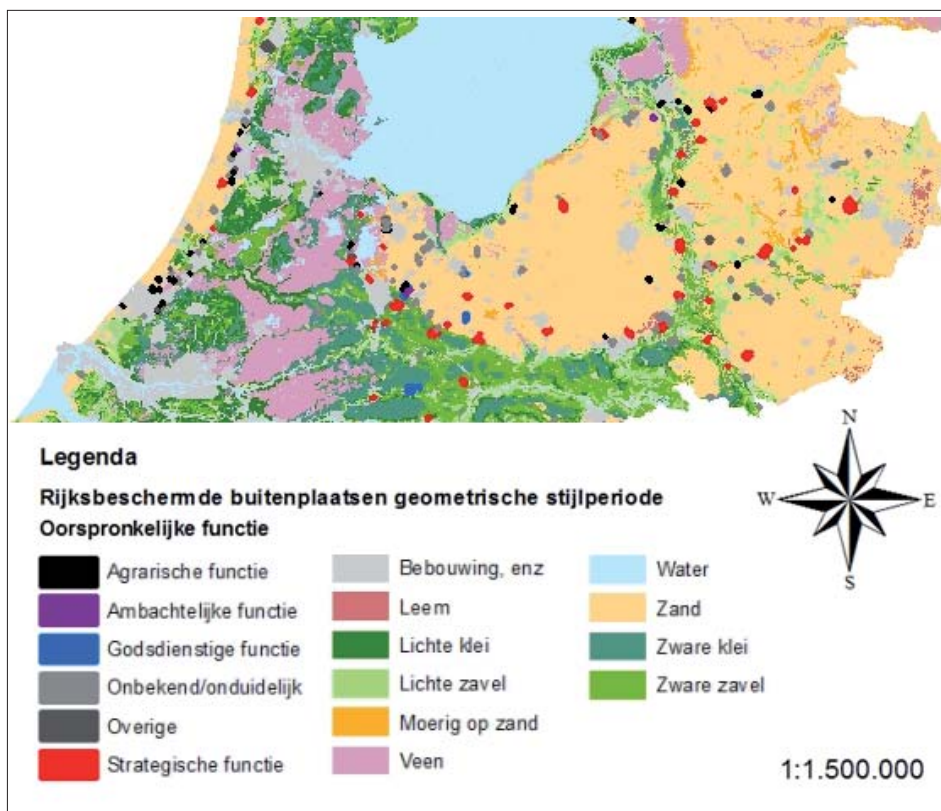
De landschappelijke locatiefactoren zijn gecontroleerd aan de hand van verschillende kaarten. De overgang van zand naar klei of veen is voor beide perioden gecontroleerd aan de hand van de bodemkaart van Nederland met daar overheen de selectie van 419 buitenplaatsen, die staan aangeschreven als Rijksmonument en stammen uit de tijd van de geometrische of landschapsstijlenperiode. Voor de landschapsstijlenperiode is aan de hand van deze kaart ook deels de afwisseling in het landschap te beschrijven. Voor de geometrische stijlenperiode is aan de hand van deze kaart de vruchtbaarheid van de grond gecontroleerd.

De locatiefactoren die te maken hebben met reliëf – hoogteverschillen en locatie op een lage glooiende heuvel voor de landschapsstijlenperiode en de ligging op hogere delen in het vlakke land en de ligging aan de voet van een heuvel voor de geometrische stijlenperiode – zijn gecontroleerd aan de hand van de AHN-hoogtekaart van Nederland met daar overheen de eerder genoemde buitenplaatsenkaart. Hiermee is het tweede aspect van een afwisselend landschap te controleren voor de landschapsstijlenperiode: de hoogteverschillen.

Tot slot is de aanwezigheid van water gecontroleerd aan de hand van de waterkaart van Nederland – met hierop de bevaarbare waterwegen. Met deze kaart is vooral de aanwezigheid van (stromend) water voor de geometrische stijlenperiode te controleren. Wanneer is ingezoomd, zijn ook de kleinere waterlopen zichtbaar, waaronder ook de sprengbeken die veel buitenplaatsen in landschapsstijl voorzien van water voor hun vijvers.

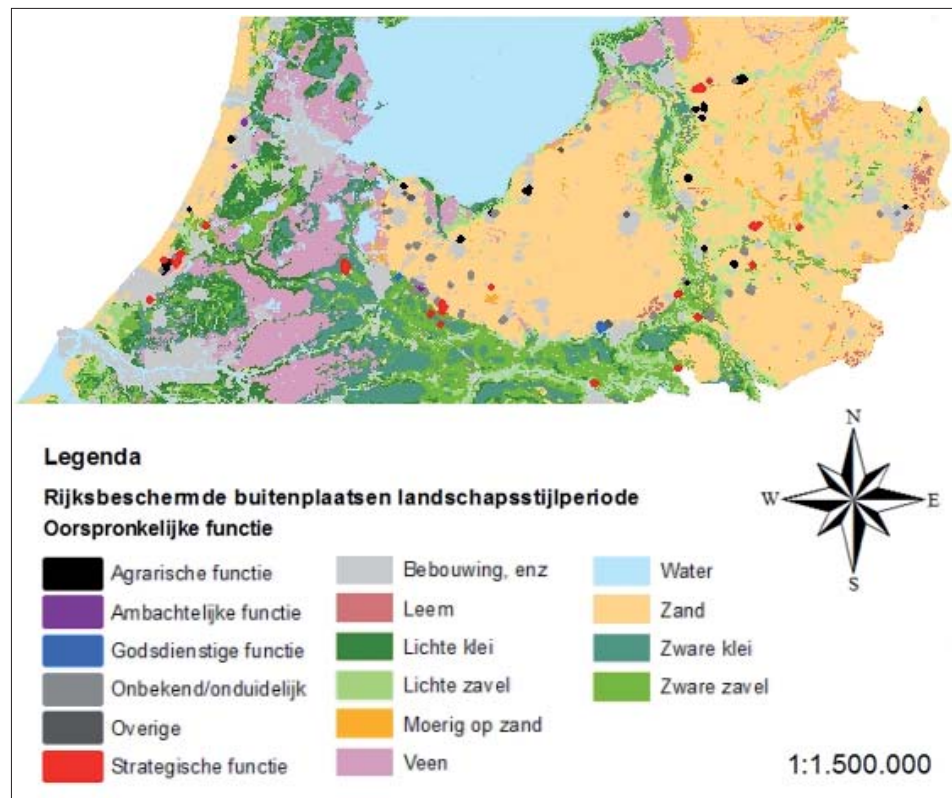
Een kanttekening is de representativiteit van de kaart voor het werkelijke aantal buitenplaatsen. Doordat de weergegeven buitenplaatsen slechts een selectie zijn – alleen de complexen historische buitenplaatsen uit de zeventiende tot en met de negentiende eeuw die staan aangegeven als Rijksmonument – zijn er op basis van deze kaart geen conclusies te trekken over de relatie tussen landschappelijke omstandigheden en het niet-ontstaan van buitenplaatsen. Aangezien geen goede inventarisaties bestaan van alle buitenplaatsen die er geweest zijn in Nederland, is dit toch de best bruikbare kaart voor dit onderzoek.

De eerste kaart is de bodemkaart van Nederland (afb. 4.8). Hierop zijn de rijksmonumentale buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode en de landschapsstijlenperiode weergegeven. In de literatuur is voor zowel de geometrische stijlenperiode als de landschapsstijlenperiode als ideale locatie gesproken over de ligging op een overgangszone tussen zand en klei of veen. Daarnaast is voor de geometrische stijlenperiode ook vruchtbare grond gewenst.

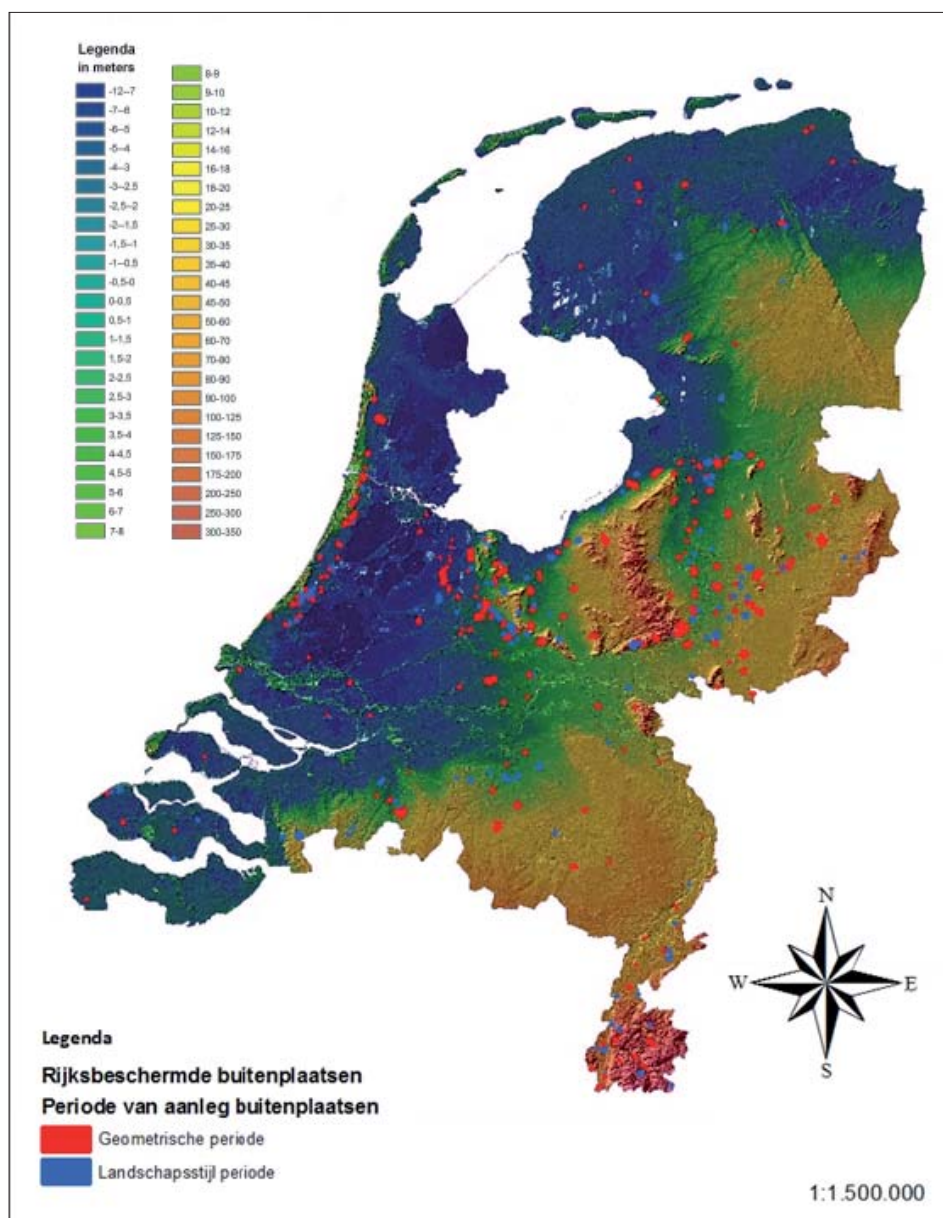
Afb.4.9.
Bodemkaart drie buitenplaatsenzones uit de geometrische stijlenperiode.
Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013; Faculteit Geowetenschappen UU 2013.

Afb. 4.10.
Bodemkaart drie bui-
tenplaatsenzones uit
de landschapstijlen-
periode.
Bron: Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed
2013; Faculteit Geo-
wetenschappen UU
2013.

De ligging op de grens van zand en klei of zand en veen is inderdaad terug te zien op de kaart, vooral in de provincies Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland en Overijssel. Ook is een ander beeld geconstateerd: een variatie op de ligging op de grens tussen zand en klei of veen is te vinden in de provincies Friesland, Groningen, Zeeland en Utrecht/Gelderland. Hier liggen buitenplaatsen vaak op de grens tussen zavel en klei of zavel en veen. Zavel is een zandige klei, waarbij lichte zavel relatief meer zand bevat en zware zavel meer klei (Jongmans e.a. 2012, p. 83). In Friesland en Groningen betreft dit lichte zavel. Gezien in deze gebieden weinig zand te vinden is, lijkt lichte zavel een goed alternatief te zijn. De locatie van buitenplaatsen in Limburg blijkt vrijwel niet te vergelijken met de rest van Nederland vanwege de afwijkende bodem. Wel is te zien dat de buitenplaatsen daar op de overgang met klei te vinden zijn. Leem is overigens net als zavel, een zanderig type klei (Jongmans e.a. 2012, p. 87). Hier geldt hetzelfde principe: een locatie op de overgang van een zanderig type landschap naar klei. Opmerkelijk is de locatie van een aantal buitenplaatsen in provincies Utrecht, Gelderland en Zuid-Holland. Deze zijn gesticht op de overgang tussen zware zavel en zware klei. Verder is opmerkelijk dat vooral in de provincies Utrecht en Noord-Brabant een aantal buitenplaatsen midden op het zand is gevestigd. Tot slot toont ook de Beemster een opmerkelijk beeld. Al staan de buitenplaatsen die hier ooit hebben bestaan niet afgebeeld op deze kaart, wel is te zien dat de Beemster geheel een kleilandschap is waar de bodem bestaat uit zware en lichte klei. Om een beter beeld te krijgen van deze uitzonderingen, is in afb. 4.9 en 4.10 ingezoomd op het gebied met de meeste buitenplaatsen. Binnen dit gebied valt een aantal van de buitenplaatsen die een afwijkend beeld vertonen van wat op basis van de literatuur is verwacht. Afb. 4.9 is een uitsnede waarin de buitenplaatsen voor de geometrische stijlenperiode zijn weergegeven. Hier is ook gekeken naar de vruchtbaarheid van het landschap. Vervolgens is in afb. 4.10 een uitsnede weergegeven waarop buitenplaatsen uit de landschapstijlenperiode staan weergegeven.

De uitzondering van buitenplaatsen met de ligging op de overgang tussen zware zavel en zware klei en de ligging op het zand zijn in afb. 4.9 te zien voor de provincies Utrecht en Gelderland. Op de kaart is te zien dat het in beide gevallen voornamelijk gaat om buitenplaatsen die voordien een strategische of godsdienstige functie hadden (respectievelijk de rode en blauwe kleur). De afwijkende ligging van de buitenplaatsen met een voormalige strategische functie kan te maken hebben met de factor padafhankelijkheid. Vaak koos men een al bestaand gebouw met prestigieuze uitstraling, waaronder vaak middeleeuwse kastelen of ridderhofsteden, ondanks de land-

Afb. 4.11.
 Hoogtekaart
 Nederland met
 rijksmonumentale
 buitenplaatsen uit de
 geometrische stijlen-
 periode en de land-
 schapsstijlenperiode.
 Bron: Rijksdienst voor
 het Cultureel Erfgoed,
 2013.

schappelijk misschien minder gunstige ligging (Vogelzang e.a. 2010, p. 7; Veenland-Heineman 1992, pp. 27-42). In het geval van de buitenplaatsen die een godsdienstige functie hadden, kan deze ligging te maken hebben met het economisch motief, waarbij de gunstige prijs van de grond een rol kan hebben gespeeld. Na de Tachtigjarige Oorlog zijn kerkelijke gronden relatief goedkoop van de hand gedaan, waardoor het prima investeringsobjecten werden (Blijdenstijn 2005, p. 98; Olde Meierink 1992, p. 42; Tromp & Buitenhuis 1991, p.10; Harten 1992, p. 55). Wat betreft de buitenplaatsen die ooit in de Beemster hebben gelegen (linksboven in afb. 4.9), is te zien dat ze waren gesitueerd op een kleibodem. Het is echter niet bekend of ze op de zware, de lichte, of op een overgangszone tussen deze twee typen kleibodem hebben gelegen. Gezien de Beemster net nieuw aangewonnen land was ten tijde van de aanleg van de buitenplaatsen daar, gaat het om buitenplaatsen die als nieuwbouw zijn aan te merken. Ondanks de onduidelijkheden is de locatiekeuze in bodemkundig opzicht alsnog opmerkelijk, omdat er geen stevige ondergrond is in de vorm van een zanderige grond om een huis op te funderen. Het vermoeden is dat de vorm van dit landschap in de geometrische stijlenperiode als zeer aantrekkelijk werd bevonden door de rechte lijnen en de grote menselijke invloed die te herkennen is in het landschap. Dit lijkt belangrijker te zijn geweest dan een ondergrond waarop de huizen gemakkelijk te funderen waren (Bossars 2012; Reh 1996, p. 19; Boven e.a. 1982, p. 14; Harten 1980, p. 43).

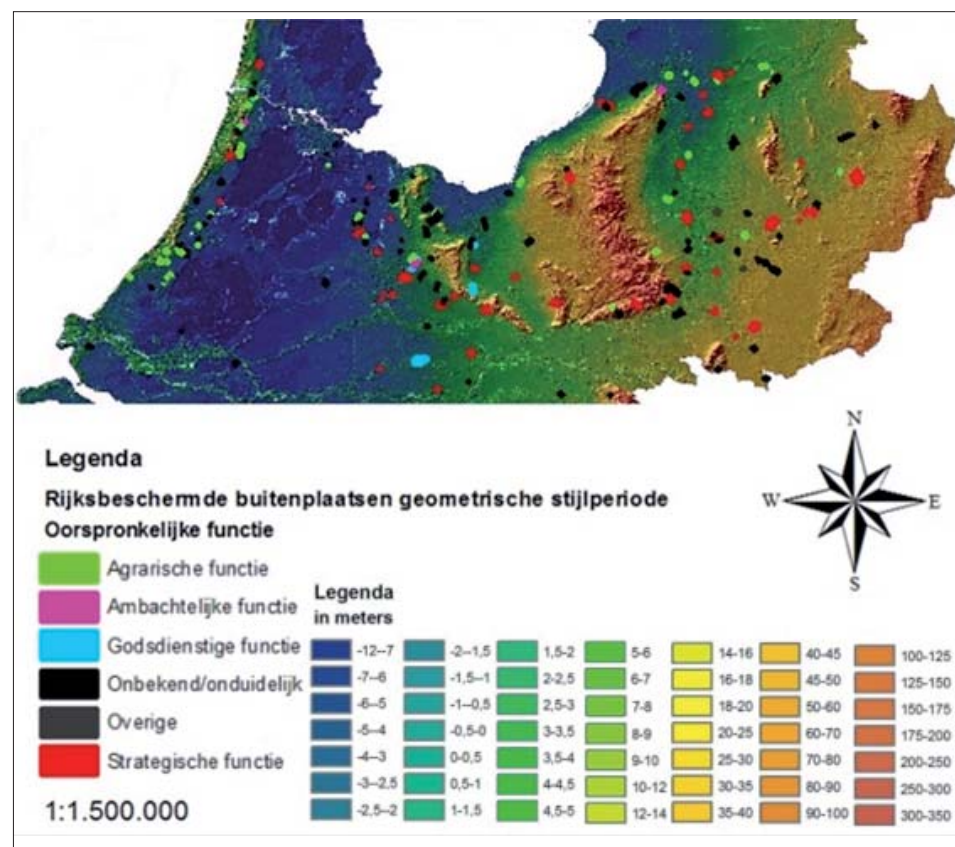
Naast de ligging op de overgang van zand naar klei of veen is voor de geometrische stijlenperiode ook vruchtbare grond genoemd als voorkeur. De buitenplaatsen op de arme zandgronden wijken af van dit beeld, terwijl de buitens op de stroomruggen in het riviergebied wel aan dit ideaal voldoen. Zavel – de vermenging van zand en klei – maakt de bodem hier vruchtbaar en geschikt voor uiteenlopende vormen van akkerbouw (Wesselingh 2014a; Haring e.a. 2014). Ook de binnenduinrand bestaat uit vruchtbare grond. Dit heet geestgrond en is van oudsher boerenland. In de zeventiende eeuw werden de eerste duinvalleien ontgonnen: door afgraving van de oude duinen, waarbij de zandgrond werd vermengd met klei en/of veen, zijn zeer vruchtbare bodems ontstaan (Wesselingh 2014b; Van der Meulen e.a. 2002, p. 96). De buitenplaatsen op de zandgronden zijn wat betreft vruchtbaarheid de uitzondering, al is de grond door het potstalsysteem of door middel van heideplaggen wel vruchtbaar te maken (Barends e.a. 2010, p. 145). Net als eerder aangegeven is ook hier de afwijkende ligging te verklaren aan de hand van de factor padafhankelijkheid.

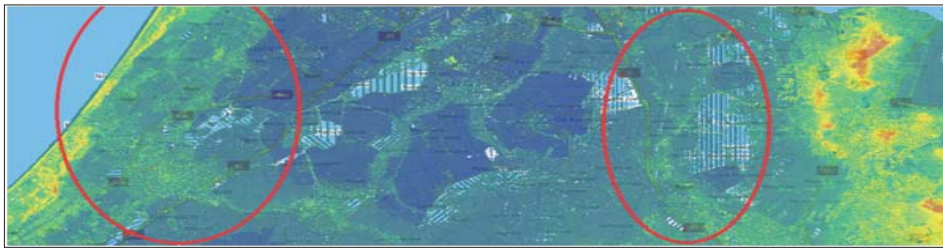
Het lijkt alsof de voorkeur voor ligging op de overgang tussen zand en klei/veen nauw verbonden is met de beschreven voorkeur voor een vruchtbare grond. In de oudere literatuur (tabel 4.3) is wel gesproken over een vruchtbare bodem als locatievoorkeur, maar niet over een ligging op een randzone van zand naar klei of veen. Hierdoor bestaat het vermoeden dat beide locatiefactoren verwijzen naar de vruchtbaarheid van het landschap en kan de ligging op een overgangszone met klei of veen ook te maken hebben met economisch motieven in de vorm van veen- of kleiwinning. Op de overgang van een meer zandige ondergrond is het huis gemakkelijker te funderen en bevonden de bewoners zich toch in de buurt van hun economische activiteit.

De bodemkaart met buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode (kaart 4.10) laat de uitzondering zien van buitenplaatsen in de provincie Utrecht, die op het zand liggen. De voormalige functie van het merendeel van deze buitenplaatsen is helaas onbekend of onduidelijk.

Ten tweede de kaart in afb. 4.11. Deze toont de reliëfkaart van Nederland met daarop de rijksmonumentale complexen historische buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode en de landschapsstijlenperiode. In de literatuur is voor de geometrische stijlenperiode sprake van een ligging op hogere delen in het vlakke land of een ligging aan de voet van een heuvel. Voor de landschapsstijl wordt een locatie met hoogteverschillen genoemd.

Afb. 4.12.
Hoogtekaart drie
buitenplaatsenzones
uit de geometrische
stijlenperiode
Bron: Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed,
2013.

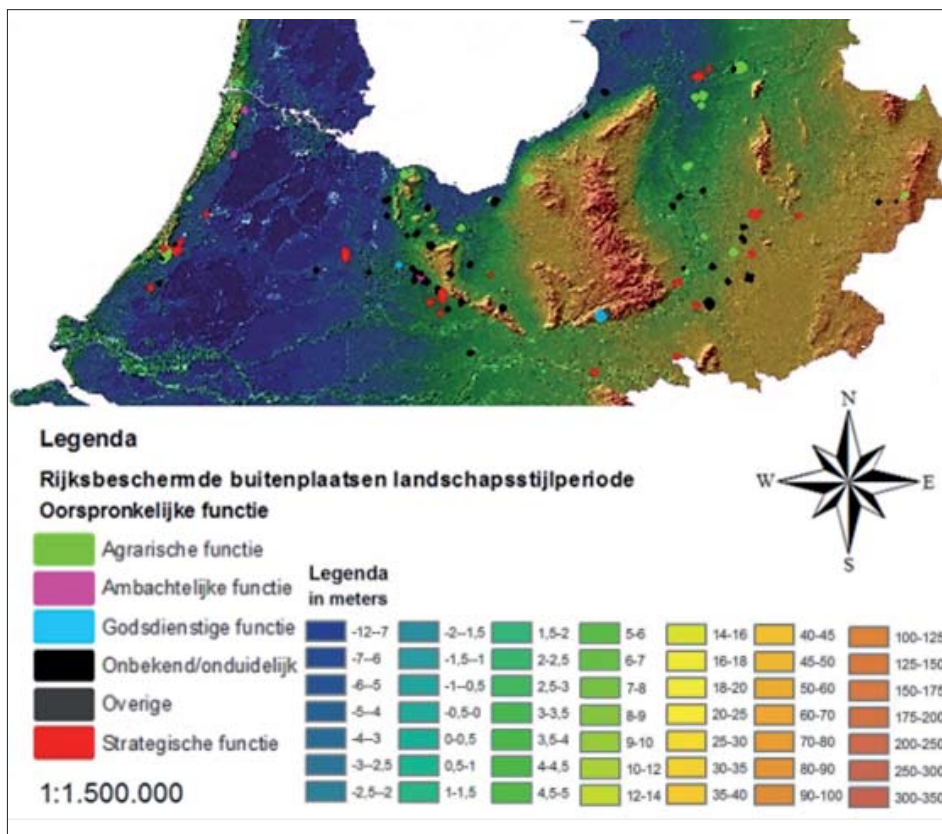

Afb. 4.13.
Uitsnede uit het Actueel Hoogtebestand Nederland.
Bron: AHN Viewer 2014.

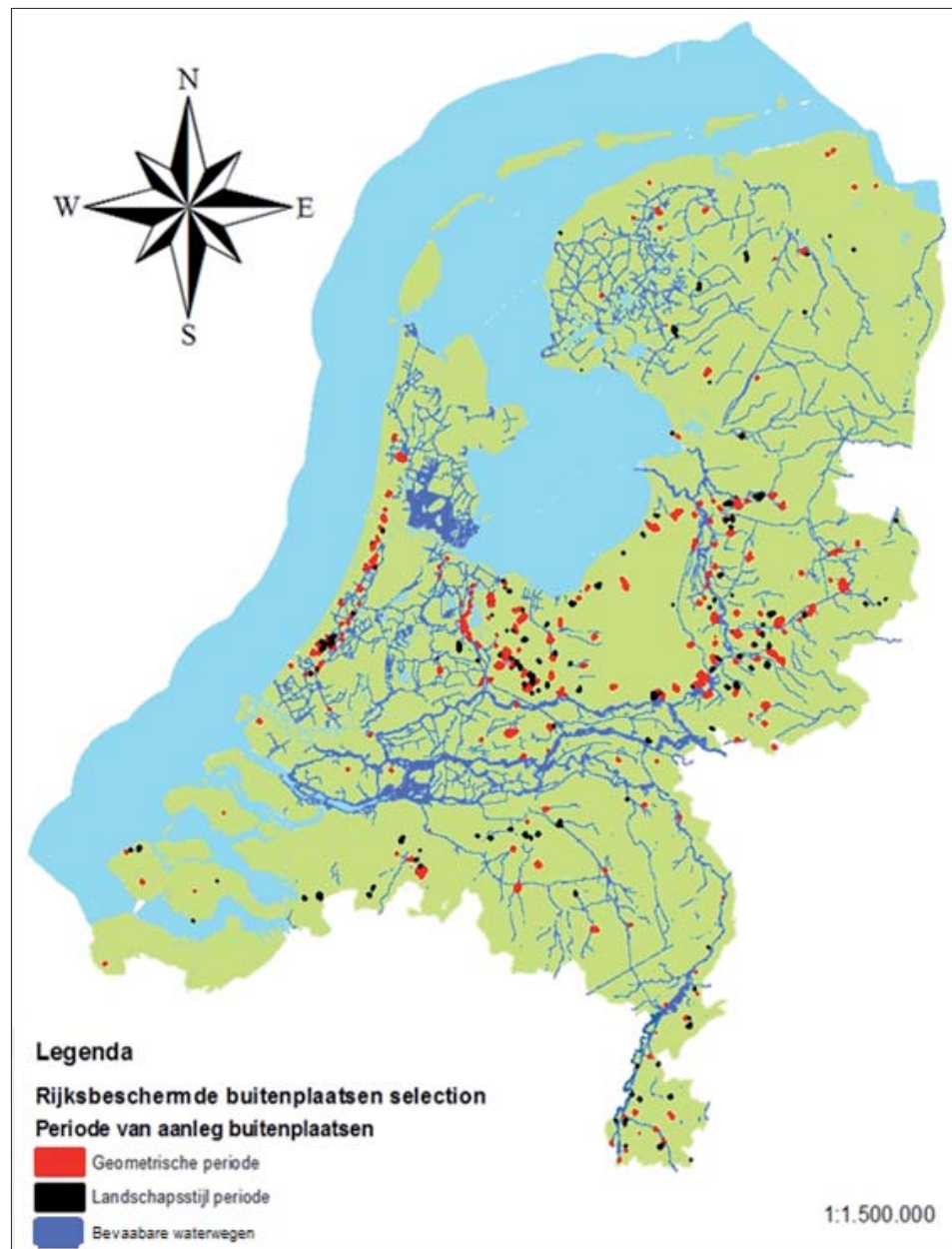
De kaart (afb. 4.11) laat een beeld zien dat wat betreft de noordelijke en westelijke helft van Nederland weinig afwijkt van de verwachtingen op basis van de literatuur. Buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode bevinden zich op hogere delen in het vlakke land of aan de voet van een heuvel en buitenplaatsen uit de landschapstijlenperiode zijn te vinden in gebieden met hoogteverschillen. Het lijkt hier van het plaatselijke reliëf af te hangen of het gaat om hoger gelegen delen in het vlakke land of juist om de ligging aan de voet van heuvels. De ligging aan de voet van heuvels lijkt voor de geometrische stijlenperiode vooral van toepassing in de provincies Utrecht (Utrechtse Heuvelrug) en Gelderland (Veluwezoom). Andere buitenplaatsen lijken vooral te liggen op hogere delen in het vlakke land, al is dit voor een deel van de buitenplaatsen in Zuid-Holland en de buitenplaatsen aan de Vecht in Utrecht niet goed te zien. In de oostelijke helft van Nederland lijkt de ligging op hogere delen in het vlakke land of aan de voet van een heuvel een minder grote rol te spelen. Hier is weinig verschil waar te nemen tussen de hoogteligging van de buitenplaats en die van de omliggende omgeving. Een logische verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat men door de hogere ligging minder rekening hoefde te houden met een hoge grondwaterstand.

Volgens de literatuur is de ideale ligging voor buitenplaatsen uit de landschapstijlenperiode een gebied met hoogteverschil. Een gebied als de Utrechtse Heuvelrug is hiervan een voorbeeld bij uitstek. Ook is geschreven over een ideale ligging op een glooiende heuvel. Het lijkt hier – net als bij de buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode – van het plaatselijke reliëf af te hangen wat de ideale ligging was. Opmerkelijk is echter dat veel

Afb. 4.14.
Hoogtekaart drie buitenplaatsenzones uit de landschapstijlenperiode.
Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013.

Afb. 4.15.
Waterkaart Nederland
met rijksmonumentale
buitenplaatsen uit de
geometrische stijlen-
periode en de land-
schapsstijlenperiode
Bron: Rijksdienst voor
het Cultureel Erfgoed
2013.

buitenplaatsen in Overijssel zich bevinden op relatief vlak gebied, terwijl een stuwrug zich even ten zuidoosten van de buitenplaatsen bevindt. Op basis van deze kaart is echter niet met zekerheid te stellen dat de stuwrug onbenut is gebleven, gezien de kaart slechts een selectie aan buitenplaatsen omvat.

Om een scherper beeld te krijgen van de kleinere hoogteverschillen, is per periode ingezoomd op de drie gebieden waar op de kaart de meeste buitenplaatsen zijn weergegeven. Allereerst voor de geometrische stijlenperiode (afb. 4.12 en 4.13) en vervolgens voor de landschapsstijlenperiode (afb. 4.14).

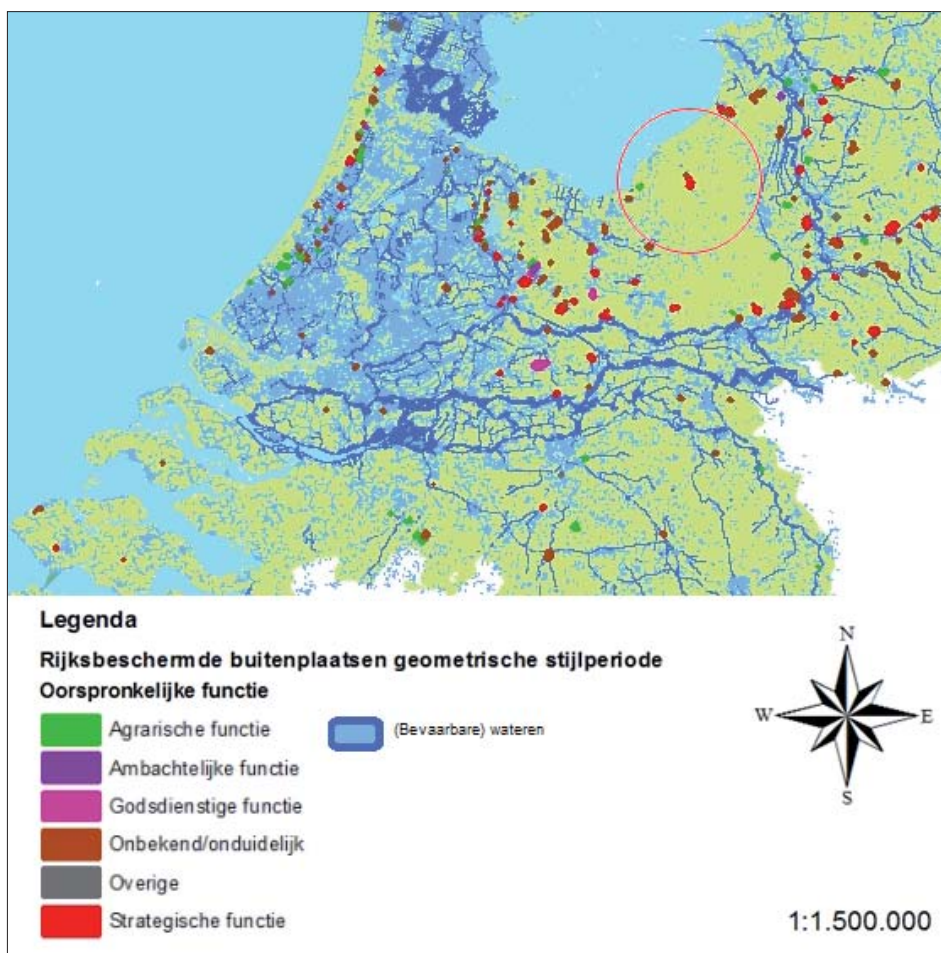
Afb. 4.12 toont de uitsnede van de hoogtekaart met buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode. Nog steeds is lastig te zien of de buitenplaatsen die in laaggelegen gebieden liggen, toch op hogere delen in het vlakke land zijn gevestigd. De hoogteverschillen zijn echter wel te zien op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN Viewer, 2014). Daarom is een uitsnede toegevoegd, linksboven in afb. 4.13.

Ook hier zijn de buitenplaatsen gelegen op hogere delen in het vlakke land, al zijn de hoogteverschillen relatief klein: met rood omcirkeld het lage gebied in de provincie Zuid-Holland (links) en bij de Vecht in de provincie Utrecht (rechts).

Afb. 4.14 toont de uitsnede van de hoogtekkaart met buitenplaatsen uit de landschapstijlenperiode. Interessant is dat de buitenplaatsen op de meest vlakke ondergrond vooral buitenplaatsen zijn die voormalig een strategische of agrarische functie hadden, terwijl de buitenplaatsen die op de plaatsen liggen met veel hoogteverschil veelal behoren tot de categorie onduidelijk/onbekend en overige. Het vermoeden is dat op de plaatsen met het grootste hoogteverschil de buitenplaatsen vooral nieuwbouw zijn, met als reden dat deze omgeving voorheen als onherbergzaam werd beschouwd. Bij nieuwbouw zal padafhankelijkheid niet voor afwijking van de ideale landschappelijke omstandigheden hebben gezorgd, zoals wel het geval is bij de buitenplaatsen met een voormalige strategische of agrarische functie.

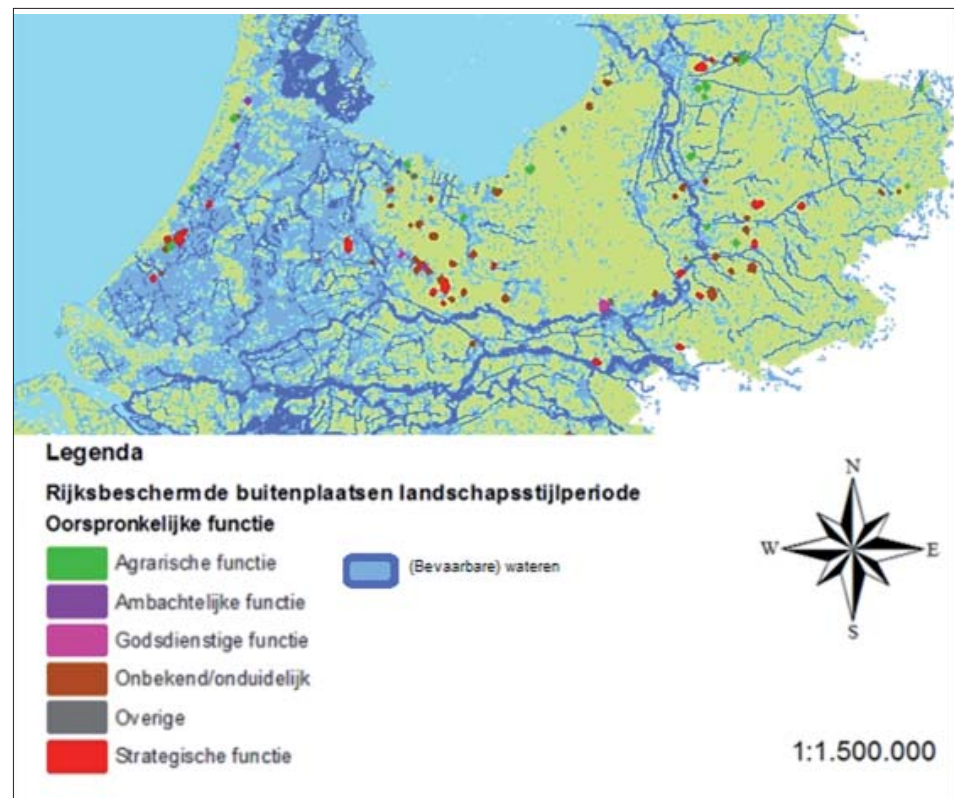
In afb. 4.15 is de waterkaart van Nederland weergegeven. Het betreft de diepere bevaarbare waterwegen. Sloten en andere ondiepere wateren staan niet weergegeven op de kaart. In de geometrische stijlenperiode had de aanwezigheid van water volgens de literatuur vooral een praktische functie: het vervoer van en naar de stad, en daarbij het gezien worden vanaf de waterweg. Dit is voor een deel van de buitenplaatsen goed terug te zien op de kaart (afb. 4.7). In Noord- en Zuid-Holland zijn alle buitenplaatsen via water bereikbaar. Ditzelfde geldt ook voor de buitenplaatsen aan de Vecht in de provincie Utrecht en ook in Gelderland en Overijssel is dit te zien. Toch lijken er enkele uitzonderingen te zijn: bijvoorbeeld boven in de provincie Groningen, op de Utrechtse Heuvelrug, in de provincie Zeeland en op het Veluws plateau. Hier lijken de buitenplaatsen niet bereikbaar via het water. De Groningse kustlijn lag in de zeventiende eeuw echter verder landinwaarts, waardoor de buitenplaatsen via de Waddenzee wel verbonden waren met het water (EUCC 2014).

De buitenplaatsen uit de landschapstijlenperiode lijken vaak niet aan het water te liggen. Toch is dit wel het geval. De kleine stroompjes die uit sprengen voortkomen, staan grotendeels niet op deze kaart aangegeven. Terwijl de sprengen genoeg water leveren voor het vullen van een serpentinevijver, zijn ze niet groot genoeg om

Afb. 4.16.
Waterkaart drie buitenplaatsenzones uit de geometrische stijlenperiode.
Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013.

Afb. 4.17.
Waterkaart drie buitenplaatsenzones uit de landschapstijlenperiode.
Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013.

behoren tot bevaarbare waterwegen. Daarnaast is in lager gelegen gebieden gebruik gemaakt van de hoge grondwaterstand voor het vullen van de vijvers (Brinckmann 2012, p.3).

Om te kunnen ontdekken hoe het zit met de buitenplaatsen uit de geometrische periode die niet lijken aan te sluiten op een bevaarbare waterweg en om de kleinere stroompjes te kunnen zien die de buitenplaatsen uit de landschapstijlenperiode van stromend water voorzien, is weer ingezoomd op de drie gebieden met de meeste buitenplaatsen. Allereerst voor de geometrische stijlenperiode (afb. 4.16) en vervolgens voor de landschapstijlenperiode (afb. 4.17).

Afb. 4.16 toont de uitsnede van de waterkaart met buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode. Hier staan ook de minder diepe wateren op aangegeven. Nu blijken veel buitenplaatsen op de Utrechtse Heuvelrug en in de provincie Zeeland wel degelijk op water te zijn aangesloten. Midden op het Veluws plateau zijn twee buitenplaatsen te zien die echter niet lijken aangesloten op het waterwegennet (rood omcirkeld in de kaart). Het gaat om de buitenplaatsen Huis te Leuvenum en Staverden, gelegen in de gemeente Ermelo. Hoewel niet op de kaart zichtbaar, zijn deze buitenplaatsen toch bereikbaar geweest via het water. De Leuvenumsebeek voerde langs beide buitenplaatsen waarna hij uitmondde in de Zuiderzee (Van de Kolk 2009).

Afb. 4.17 toont de uitsnede van de waterkaart met buitenplaatsen uit de landschapstijlenperiode. Ook hier staan de minder diepe wateren aangegeven. Zonder uitzondering hebben alle buitenplaatsen op de kaart, ook de buitenplaatsen op de Utrechtse Heuvelrug, beschikking over water. Het water dat is weergegeven als kleine lichtblauwe spikkels in de provincies Utrecht en Gelderland, is vaak een waterloopje dat ontspringt aan een zogenaamde sprengh.

Kort samengevat blijken de in de literatuur genoemde landschappelijke locatiefactoren met betrekking tot water voor geheel Nederland geldig. De literatuur stelt dat de aanwezigheid van water in de geometrische stijlenperiode vooral noodzakelijk was om een verbinding te hebben tussen de stad en de buitenplaats. Voor de landschapstijlenperiode was stromend water vooral belangrijk voor het vullen van de vijvers en het laten werken van de fontein. Uit de kaartanalyse blijkt dat inderdaad alle buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode per water

bereikbaar waren en ook voor buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode klopt het geschetste beeld: alle buitenplaatsen hadden water tot hun beschikking.

Wat betreft het type bodem, blijkt uit de kaartanalyse dat er variatie bestaat op de in de literatuur gestelde voorkeur voor de ligging op een overgang van zand naar klei of veen. Het kan net zo goed gaan over een ligging op de overgang van zavel naar klei of van zavel naar veen, zoals van toepassing is in de provincies Friesland, Groningen, Zeeland en Utrecht/Gelderland. Ook in de provincie Limburg is een dergelijk fenomeen waar te nemen, ondanks de geheel verschillende bodemtypen ten opzichte van de rest van Nederland. Hier zijn de buitenplaatsen aangelegd op de overgang van zavel naar leem. Het lijkt over het algemeen vooral te gaan om een locatie waarop aan de ene kant het huis een stevige ondergrond heeft, in de vorm van een zandige bodem (zand of zavel), en aan de andere kant een bodem die vruchtbaar (die in de literatuur genoemd is als belangrijk voor buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode) of exploiteerbaar is. In de Beemster zijn buitenplaatsen overigens gesticht op een kleibodem. Hier lijkt het door de mens aangelegde landschap met haar rechte lijnen belangrijker te zijn geweest, dan het gemakkelijk kunnen funderen van het huis.

Tot slot locatiefactoren met betrekking tot reliëf. De literatuur stelt dat er tijdens de geometrische stijlenperiode vooral voorkeur was voor de ligging op hogere delen in het vlakke land of aan de voet van heuvels. Voor de locatie van buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode was er volgens de literatuur vooral voorkeur voor hoogteverschillen. Uit de kaartanalyse blijkt dat dit vooral opgaat voor het noordelijke en westelijke deel van Nederland (waaronder ook de Utrechtse Heuvelrug). In het oostelijke deel van het land lijkt hoogte voor buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode een minder grote rol te spelen. Ook geldt voor het oostelijk deel van het land dat – naast buitenplaatsen die wel aan het beeld voldoen – een aantal buitenplaatsen uit landschapsstijlenperiode zich op relatief vlak gebied bevindt dat niet voldoet aan de voorkeur voor hoogteverschillen. De ligging op de overgang van zavel naar klei lijkt hier een belangrijkere rol te vervullen dan de voorkeur voor hoogteverschillen. Wat betreft de afwisseling van het landschap, die de literatuur stelt als voorkeur voor de aanleg van buitenplaatsen in de landschapsstijlenperiode, lijkt ofwel het reliëf ofwel de overgang tussen twee bodemtypen hiervoor te zorgen. Uit de kaartanalyse blijkt overigens dat niet logischerwijs alle twee het geval hoeven te zijn, waarbij het reliëf een ondergeschikte rol speelt ten opzichte van een ligging op een overgangszone van een zandige grond naar een klei- of veenachtige bodem.

4.4 Hofdichten

Het laatste onderdeel van het onderzoek is de inhoudsanalyse van contemporaine bronnen. Hiermee is antwoord gezocht op de vraag: ‘in hoeverre blijkt uit contemporaine bronnen dat de genoemde landschappelijke factoren van invloed zijn geweest op de locatiekeuze van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen?’. Met de kaartanalyse is namelijk nog weinig gezegd over de menselijke perceptie. Nog steeds bestaat onzekerheid of de genoemde landschappelijke locatiefactoren misschien vooral op inductie berusten of expliciet speelden in de hoofden van de buitenplaatsstichters. Daarom is in contemporaine bronnen gekeken of en welke waardering met had voor de genoemde landschappelijke omstandigheden.

Hofdichten zijn hiervoor een interessante bron. Hierin wordt door dichters op een idealistische manier waardering uitgesproken over het buitenleven, waarbij regelmatig uitingen zijn gedaan over de natuur en het landschap. Zes passages zijn geselecteerd. Het gaat om drie hofdichten uit de geometrische stijlenperiode (1600-1760): de eerste gaat over het Diemermeer, geschreven door Jan van Born in 1642. Ook de tweede gaat over het Diemermeer en is geschreven door Daniel Willink in 1712. De derde passage gaat over Duinrel bij Den Haag en is geschreven door Coenraad Droste in 1714.

De drie passages uit de landschapsstijlenperiode (1760-1900) bestaan uit een passage over Elswout, gelegen in de buurt van Haarlem en geschreven door Numan in 1797. De tweede passage gaat over de buitenplaats Het Manpad, te Zuid-Kennemerland. Het is geschreven door Jacob van Lennep in 1804. Tot slot een passage over de buitenplaats Boschwijk, in de buurt van Zwolle, beschreven door Rhijnvis Feith in 1824.

Geometrische stijlenperiode

De geselecteerde hofdichten met betrekking tot de geometrische stijlenperiode (tekst 1 - 3) zijn geschreven door beroepsdichters. Kanttekening hierbij is dat ze vaak standaardteksten gebruikten om het gedicht vorm te geven, waarbij het gedicht verpersoonlijkt werd door in het gedicht de naam te noemen van de betreffende buitenplaats. Toch geeft het gedicht dan nog – al zij het algemener – het ideaalbeeld van de locatie.

In de analyse is bekeken of men inderdaad aandacht had voor de landschappelijke locatiefactoren, die naar voren zijn gekomen in het literatuuronderzoek en de kaartanalyse. Wat betreft de geometrische stijlenperiode lijken de aanwezigheid van (bevaarbaar) water, een vruchtbare grond, de overgang van zandige grond naar klei of veen en eventueel een hogere ligging van belang.

Tekst 1.

Hofdichtpassage door
Jan van Born in 1642
over het Diemermeer
Bron: Jan van Born
1642, geciteerd in:
Kruizinga 1948, pp.
90-91.

Verrukkend Meer, dat ieder wenkt.
En noodigt om Uw hofbanketten.
Waar mee g'uw minnaars voedt en drenkt.
Zoo mild en rijk'lijk voor te zetten,
Gij lokt, gij trekt mij derwaarts aan.
Om voor uw breedte en groene dreven.
Naar Uwe ruimen Maliebaan.
Langs veld en hoven, heen te streven,
Bij 't klinken van het zoet geluit,
Van s' Nachtegalen orgelfluit.

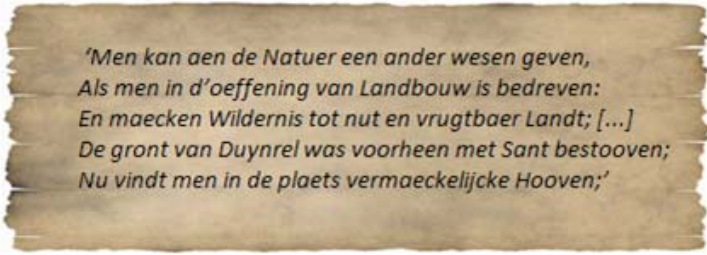
Tekst 2.

Hofdichtpassage door
Daniel Willink in 1712
over het Diemermeer.
Bron: Daniel Willink
1712, geciteerd in:
Brouërius Nidek &
Stopendaal 1712,
p.255.

Hier praelt het groene Diemermeer,
Met all' de bladerryke kruinen
Der vruchtb're boomen, daer wel eer
Het oog geen Hoven zag, noch Tuinen
Maer daer de Vischer schulde in 't riet,
Of dobberde op de blanke baren
En vischte in deezen zilv'ren vlier,
Of hiep 't gezelschap spelevaeren
Op deezen ouden waterplas,
Nu droog en prat op aerdgewas

Op aerdgewas; zoo ver, zoo zoet
Elk in zyn soort, als is te wenschen;
Van smaek en voetzel even goet
En overloedigh voor veel' menschen.
Geen Amstelaer haelt als voorheen
Het malsche moes uit and're hoeken
't Is hier in deugt zoo ongemeen
Als 't ergens groeit of is te zoeken.
Geen lant zyn voetzel ooit ontbreekt,
Daer 't met veel arbeit wort gequeekt.

Nu spiegelt zich dit lustpriël
Waer in elkeen kan vreugde haelen,
In uwen stroom: Een hof zo êel
Als opgepropt met nachtegaelen,
Wier schel geluit, zoo lief, zoo zoet,
Al de Amsterdammers uit durft nooden
En hun klinkt vrolyk te gemoet
Al wandelent langs groene zooden,
Of in een dichtbewoll laen,
Daer weërzyds schone hoven staen.

*'Men kan aen de Natuer een ander wesen geven,
Als men in d'oeffening van Landbouw is bedreven:
En maecken Wildernis tot nut en vrugtbaer Landt; [...]
De gront van Duynrel was voorheen met Sant bestooven;
Nu vindt men in de plaets vermaeckelijcke Hooven;'*

Tekst 3.
Hofdichtpassage door
Coenraad Droste in
1714 over Duinrel.
Bron: Coenraad
Droste 1714, ge-
citeerd in: De Jong
1993, p. 35.

De eerste twee factoren lijken inderdaad te worden gewaardeerd in de gedichten. Ten eerste is in tekst 1 is gesproken over: 'verrukkend Meer, dat ieder wenkt.' Hieruit blijkt de waardering voor het water (overigens niet zo zeer met betrekking tot bevaarbaarheid). Ten tweede is in deze tekst het volgende geschreven: 'gij lokt, gij trekt mij derwaarts aan. Om voor uw breede en groene dreven' en in tekst 2 en 3 'met all' de bladerryke kruinen der vrucht'bre boomen,' (tekst 2) en 'van smaak en voetzel even goet en overvloedigh voor veel' menschen. Geen Amstelaer haelt als voorheen het malsche moes uit and're hoeken. 't Is hier in deugt zoo ongemeen als 't ergens groeit of is te zoeken. Geen lant zyn voetzel ooit ontbreekt, daer 't met veel arbeit wort gequeekt.' (tekst 2) en 'En maecken Wildernis tot nut en vrugtbaer Landt' (tekst 3).

Uit deze teksten blijkt, enigszins impliciet, vruchtbare grond inderdaad van belang, vooral door de mens gecultiveerde land. Hiervoor is de overgang tussen zandige grond en klei of veen geschikt.

Landschapstijlenperiode

De geselecteerde hofdichten met betrekking tot de landschapstijlenperiode (tekst 4 - 6) zijn ook geschreven door beroepsdichters. Jacob van Lennep (tekst 4) dicht overigens over zijn eigen buitenplaats Het Manpad.

Voor de landschapstijlenperiode is in het literatuuronderzoek en de kaartanalyse geconstateerd dat de aanwezigheid van stromend water en een afwisselend landschap (eventueel door de ligging op een overgangszone of door hoogteverschillen) een rol speelden bij de locatiekeuze voor buitenplaatsen in deze periode.

Uit de hofdichten uit de landschapstijlenperiode blijkt vooral het ontzag voor de 'natuurlijke' natuur. Ze gaan over de inrichting en opbouw van de buitenplaats. De eerste twee hofdichten (tekst 4 en 5) laten weinig informatie los over de landschappelijke omstandigheden, anders dan de beschrijvingen 'eene onbegrensde woning der vrije en verrukkende natuur, in een natuurlijken en schilderachtigen smaak' (tekst 4) en 'Eerwaarig staatige Eiken!' (tekst 5).

De laatste hofdichtpassage door Rhijnvis Feith (tekst 6) geeft nog de meeste duidelijkheid over de landschappelijke omstandigheden. Het citaat 'En 't beurtlings licht en donker water eens heldren vliets, met stil geklater, langs eik- en beukenwortel vloeit' lijkt te duiden op het belang van stromend water voor de waterpartijen in de landschapstuin. Verder lijkt met het citaat 'En 't oog door niets zich liet bepalen, totdat het, afgemat van dwalen, op 't Veluwsch hoog gebergte stuit' iets te zeggen over hoogteverschillen, al wordt uit de tekst niet duidelijk of dit bijdraagt aan de afwisselendheid van het landschap. Verder is steeds geschreven over het type bomen wat op de buitenplaatsen groeit. Het betreft loofbomen: 'staatige Eiken!' (tekst 5), 'eik- en beukenwortel' (tekst 6) en 'van digt kastanjeloof omgeven' (tekst 6). Eiken doen het goed op een kleiachtige bodem, beuken op een zanderige kleibodem en kastanjes op droge en matig voedselarme gronden. Wanneer men een locatie zocht waar de verschillende loofbomen het beste gedijen, lijkt een overgangszone van zanderige grond naar klei het meest ideaal.

Kort samengevat blijkt dat de hofdichten aansluiten bij de kaartanalyse. In de geometrische stijlenperiode is voornamelijk aandacht voor het water en het vruchtbaar maken van de grond. Dit laatste is het gemakkelijkste op de overgang tussen zanderige grond en klei. De waardering lijkt het grootst voor het naar de hand kunnen zetten van de natuur. Vervolgens is in de hofdichten uit de landschapstijlenperiode vooral het ontzag beschreven voor de woestere natuur. Vooral loofbomen vielen in de smaak: hiervoor is de overgang van een zanderige grond naar klei het meest geschikt. Ook het hoogteverschil is genoemd in één van de hofdichten, al zegt dit maar weinig over de voorkeur voor hoogteverschillen.

Tekst 4.

Hofdichtpassage door
Numan in 1797 over
Elswout. Bron: Numan
1797, samengevoegd
en geciteerd in:
Tromp 2012, p.213.

*'Het verblijf der gedwongen kunst
Werdt eene onbegrensde wooning
Der vrije en verrukkende natuur,
In een natuurlijken en schilderachtigen smaak'*

Tekst 5.

Hofdichtpassage door
Jacob van Lennep
in 1804 over Het
Manpad. Bron: Jacob
van Lennep 1804, ge-
citeerd in: Zonneveld
2005, p.217.

*Daar rijst een staatig bosch! ô Tempe! ô Zalig oord! ô Bosch!
Dat mij zo vaak ten veilgen schuilplaats sterkte
Vaak brengt uw groen gewelf een zoete sluimring voort.
Ligt vrij uw takken op. – Eerwaardig staatige Eiken!
Ligt ze op – de zoete vreë huisvest in dit gesticht.*

Tekst 6.

Hofdichtpassage
door Rhijnvis Feith in
1824 over Boschwijk.
Bron: Rhijnvis Feith
1824, geciteerd in:
Zonneveld 2005, pp.
257-258.

*'Hetzij we al wandelend ons vermaakten,
Of naar een koele rustplaats haakten,
En één gevoel, één wensch, één nood,
Ons tot het eigen plekken leidden,
Waar, eenzaam, van 't heelal gescheiden,
Natuur ons met haar rust omsloot;*

*Waar den en esch scheemring boeijen,
De kamperfoelie, mild in 't groeien,
In 't rond om 't steil geboomte bloeit,
En 't beurtlings licht en donker water
Eens heldren vliets, met stil geklater,
Langs eik- en beukenwortel vloeit;*

*Waar, in het spichtig gras verscholen,
De liefelijke nachtviolen
Een koele zodenbank omkleên,
En duizend leliën van dalen,
Bij 't heerlijk lied der nachtegaleen,
Haar geuren mengen ondereen;
Of daar een hutjen, meer verheven,
Van digt kastanjeloof omgeven,
U vrolijk in zijn 'kleiwand sluit,
En 't oog door niets zich liet bepalen,
Totdat het, afgemat van dwalen,
Op 't Veluwsch hoog gebergte stuit.'*

In de hofdichten uit de landschapstijlenperiode is de voorkeur voor bepaalde landschappelijke aspecten vooral impliciet af te leiden, terwijl in de hofdichten uit de geometrische stijlenperiode landschappelijke aspecten iets meer expliciet aan bod komen.

Conclusie

Buitenplaats de Hartekamp bij Heemstede (NH). Lithografie van P.J. Lutgers, rond 1840.

Steeds meer wordt de historische buitenplaats bestudeerd in de context van haar omgeving. Dit vraagt naar meer inzicht in het landschap. Wanneer in de huidige literatuur wordt gesproken over de invloed van het landschap op de locatiekeuze, is vaak onduidelijk waarop de kennis is gebaseerd. Het doel van dit onderzoek was dan ook om een heldere schets te geven van welke landschappelijke factoren een rol hebben gespeeld in locatiekeuze voor historische buitenplaatsen en op welke manier de kennis hierover tot stand is gekomen. Dit is onderzocht aan de hand van de volgende onderzoeksvraag:

- ***Welke geomorfologische en bodemkundige factoren speelden een rol bij de locatiekeuze voor zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen in Nederland?***

Aan de hand van drie deelvragen is antwoord gezocht op deze vraag. Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van een literatuuronderzoek, een onderzoek naar de bronnen, een kaartanalyse en een inhoudsanalyse van contemporaine bronnen.

Met het literatuuronderzoek is inzichtelijk gemaakt wat de huidige kennis is wat betreft landschappelijke locatiefactoren voor historische buitenplaatsen. Vervolgens is met het onderzoek naar de bronnen inzicht gegeven in de totstandkoming van deze kennis. Met deze twee onderdelen is antwoord gegeven op de tweeledige deelvraag ‘wat de huidige opvatting is in de Nederlandse literatuur met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren voor zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen en hoe deze kennis tot stand is gekomen’.

Met de kaartanalyse is bekeken of de gevonden landschappelijke locatiefactoren algemeen geldend zijn voor heel Nederland of alleen voor bepaalde regio's. Hiermee is antwoord gegeven op de deelvraag ‘in hoeverre de huidige opvatting over landschappelijke locatiefactoren overeenkomt met de geomorfologische en bodemkundige omstandigheden tijdens de aanleg van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen’.

Met deze analyse is overigens nog niets gezegd over de menselijke perceptie. Dit is belangrijk, aangezien een locatiekeuze een menselijke keuze is. Om inzicht te krijgen in de menselijke perceptie is een inhoudsanalyse gemaakt van hofdichten, waarin vaak geïdealiseerd een passage is gewijd aan de landschappelijke omstandigheden. Hiermee is antwoord gegeven op de deelvraag ‘in hoeverre uit contemporaine bronnen blijkt dat de genoemde landschappelijke factoren van invloed zijn geweest op de locatiekeuze van zeventiende tot en met negentiende-eeuwse buitenplaatsen’.

In dit hoofdstuk zijn allereerst de belangrijkste bevindingen en conclusies uiteengezet. Vervolgens wordt een aantal discussiepunten aangedragen en tot slot is een aantal aanbevelingengedaan voor eventueel verder onderzoek.

5.1 Resultaten

De vraag is welke geomorfologische en bodemkundige factoren een rol speelden bij de locatiekeuze van een buitenplaats in Nederland in de zeventiende tot en met de negentiende eeuw.

Uit het literatuuronderzoek blijkt dat voor het beantwoorden van bovenstaande vraag het nodig is onderscheid te maken tussen twee periodes tijdens de hoogtijdagen van de aanleg van buitenplaatsen in Nederland.

Voor buitenplaatsen uit de eerste periode, de geometrische stijlenperiode van ± 1600 tot ± 1760 , stelt de literatuur dat vier factoren invloed hebben gehad op de locatiekeuze. Ten eerste de aanwezigheid van stromend water of de ligging in de buurt van een waterweg. Op deze manier was de buitenplaats vanuit de stad te bereiken en kon men gezien worden vanaf het water. Dit laatste als bijdrage aan de maatschappelijke status van de buitenplaatseigenaar. Ten tweede zou een ligging op de overgangszone van zand naar klei of veen voorkeur hebben. Dit was vaak een gebied met economische voordelen, zoals de mogelijkheid tot veenwinning, kleiwinning, of, wanneer water naast zand aanwezig was, de mogelijkheid tot zandwinning. Ten derde een vruchtbare grond, wat ook bijdroeg aan de mate waarin de buitenplaats een lucratieve investering kon zijn. Moestuin, boomgaarden en landerijen moesten inkomsten moeten kunnen verschaffen. Tot slot een ligging op hogere delen in het vlakke land of aan de voet van heuvels. Gezien de verschillende beschrijvingen, lijkt het erop dat met betrekking tot het reliëf niet overal in Nederland dezelfde omstandigheden gewenst waren. De bovenstaande landschappelijke locatievoorkeuren uit deze periode lijken allemaal voornamelijk te maken te hebben met praktische overwegingen en gericht te zijn op economisch nut.

*Buitenplaats Vollenhoven bij De Bilt (UT).
Foto van Jan Derwig,
2003.*

Voor buitenplaatsen uit de tweede periode, de landschapsstijlenperiode van ± 1760 tot ± 1900 , geldt dat bij de tuinaanleg van buitenplaatsen esthetische en gevoelsmatige motieven leidend waren en daar moest de omgeving geschikt voor zijn. De literatuur stelt dat ook voor deze periode vier landschappelijke factoren invloed hebben gehad op de locatiekeuze. Ten eerste de beschikking tot natuurlijk stromend water, waarmee op eenvoudige wijze de serpentinevijvers gevoed konden worden. Ten tweede de overgang van zand naar klei of veen, waarbij huis en park aangelegd konden worden op de hogere zandgronden en weiland en boerderij gerealiseerd konden worden op de kleigrond. Ook stelt de literatuur dat de natuurlijke waterhuishouding met de overgang van deze bodemtypen samenhangt. Ten derde een locatie met hoogteverschillen of een ligging op een glooiende heuvel. Tot slot is in de literatuur een afwisselend landschap genoemd als locatievoorkeur. De afwisseling lijkt te bestaan uit de bovengenoemde reliëfverschillen en de overgangszone tussen verschillende bodemtypen.

Uit het onderzoek naar de bronnen blijkt dat deze opvattingen tot stand zijn gekomen met betrekking tot slechts enkele buitenplaatsenregio's in Nederland. De opvattingen hebben met name betrekking op de provincie Utrecht. Voor de geometrische stijlenperiode gaat het vooral over buitenplaatsen langs de Vecht en voor de landschapsstijlenperiode vooral over buitenplaatsen op de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug. Landschappelijke locatiefactoren voor buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode zijn in mindere mate beschreven voor buitenplaatsen in de provincies Gelderland, Zuid-Holland en Drenthe. Deze factoren zijn vooral gebaseerd op enkele primaire bronnen. Alleen voor de ligging op de overgang van zand naar klei of veen is in de literatuur geen primaire bron genoemd. De opvattingen met betrekking tot landschappelijke locatiefactoren voor buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode zijn vrijwel alleen gebaseerd op de situatie op de Utrechtse Heuvelrug (met uitzondering van Storms-Smeets 2011, over buitenplaatsen in Gelderland). Deze literatuur is echter gericht op het brede publiek, waarbij annotatie in de tekst ongebruikelijk is. Hierdoor is onduidelijk op welk type bronnen de landschappelijke locatiefactoren zijn gebaseerd. Daarnaast is opmerkelijk dat in de literatuur, na Luttermantel in 1948 en Van Tent in 1976, pas vanaf 1992 weer aandacht wordt besteed aan het landschap als beïnvloedende factor bij de locatiekeuze. De Utrechtse historisch geograaf Hans Harten lijkt hiervoor het startsein te hebben gegeven.

Uit de kaartanalyse blijkt ten eerste dat de genoemde landschappelijke locatiefactoren met betrekking tot water voor geheel Nederland van toepassing zijn. Het blijkt dat alle buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode per water bereikbaar waren, waardoor ook met het eigendom gepronkt kon worden naar voorbijgangers. Alle buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode hadden water tot hun beschikking voor het vullen van de slingerende vijvers en het laten werken van de fontein.

Ten tweede blijkt uit de kaartanalyse dat wat betreft bodem het over het algemeen lijkt te draaien om een locatie waarop enerzijds het huis een stevige ondergrond heeft in de vorm van een zandige bodem (zand of zavel), en anderzijds een klei of veenbodem, met voor de buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode een lucratieve functie door de winning van grondstoffen en de vruchtbaarheid van de bodem wanneer deze vermengt met de zandbodem. Voor de buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode draagt deze ligging bij aan het creëren van een afwisselend landschap. In de provincies Utrecht en Noord-Brabant is echter een aantal uitzonderingen geconstateerd, waarbij buitenplaatsen midden op zandgrond zijn gesticht. Hier blijkt echter padafhankelijkheid een rol te spelen. Vaak waren deze buitenplaatsen middeleeuwse kastelen of ridderhofsteden die later werden ingericht als buitenplaats met als reden de prestigieuze uitstraling van deze gebouwen. Een andere uitzondering zijn de buitenplaatsen die in de geometrische stijlenperiode in de Beemster hebben bestaan. Deze buitenplaatsen waren gesitueerd op een kleibodem, bestaande uit zware en lichte klei. Het vermoeden is dat hier het landschap in de vorm van door de mens aangelegde geometrische patronen belangrijker geweest is dan een stevige ondergrond om het huis op te funderen.

Ten derde blijkt uit de kaartanalyse dat de in de literatuur genoemde locatiefactoren met betrekking tot reliëf vooral betrekking hebben op het noorden en westen van Nederland – hieronder is ook de Utrechtse Heuvelrug meegerekend. In het oostelijke deel van het land lijkt het reliëf voor buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode een minder grote rol te spelen. Ook geldt voor het oostelijke deel van het land dat een aantal buitenplaatsen uit landschapsstijlenperiode zich op relatief vlak gebied bevindt dat niet voldoet aan de voorkeur voor hoogteverschillen. De ligging op de overgang van zavel naar klei lijkt hier een belangrijkere rol te vervullen, gezien alle buitenplaatsen in deze omgeving wel aan dat aspect wel voldoen.

Tot slot blijkt dat de afwisseling van het landschap, zoals volgens de literatuur geprefereerd werd door buitenplaatsstichters in de landschapsstijlenperiode, door ofwel de overgang tussen twee bodemtypes, ofwel hoogteverschillen bewerkstelligd kunnen worden. Uit de kaartanalyse blijkt dat niet logischerwijs alle twee het geval hoeven te zijn. In het oosten van het land lijkt eerder een voorkeur te zijn voor de overgang van het bodemtype dan voor het reliëf.

Uit de inhoudsanalyse van de hofdichten blijkt tot slot dat in de gedichten uit de geometrische stijlenperiode vooral expliciet de voorkeur is beschreven voor bepaalde landschappelijke aspecten, terwijl dit in de hofdichten uit de landschapsstijlenperiode meer impliciet aan bod komt.

*Buitenplaats Overhol-
land te Nieuwersluis
(UT).*

*Luchtfoto van KLM
Aerocarto uit 1949.*

In hofdichten uit de geometrische stijlenperiode is voornamelijk aandacht voor het water en het vruchtbaar maken van de grond. Dit laatste is het gemakkelijkste op de overgang tussen zanderige grond en klei. De waardering lijkt het grootst voor het naar de hand kunnen zetten van de natuur.

In hofdichten uit de landschapsstijlenperiode is vooral het ontzag voor de woestere natuur beschreven. Ook kwam uit de gedichten naar voren dat vooral loofbomen in de smaak vielen: hiervoor is de overgang van een zanderige grond naar klei het meest geschikt. Ook het hoogteverschil is genoemd in één van de hofdichten.

De uitkomsten van deze inhoudsanalyse ondersteunen het beeld dat naar voren kwam uit de kaartanalyse, maar geven aan dat de ligging op een overgangszone vooral een impliciete locatiefactor is die samenhangt met economische of esthetische motieven.

Al met al lijkt de verwachting voorafgaande aan het onderzoek genuanceerd te moeten worden. De verwachting was dat de rol van de verschillende landschappelijke factoren een verandering onderging wanneer het heersende modebeeld op het gebied van tuinstijl een verandering doormaakte. Daarnaast was de verwachting dat de landschappelijke locatiefactoren een impliciete rol speelden in de locatiekeuze. De landschappelijke locatiefactoren veranderden inderdaad naarmate het heersende modebeeld op het gebied van tuinstijl een verandering doormaakte, maar de rol van het landschap in de locatiekeuze was niet altijd even impliciet als van te voren verwacht.

Wat betreft de geometrische stijlenperiode zijn de ligging aan het water en de vruchtbaarheid van de grond expliciete locatiefactoren. Water lijkt overigens van alle landschappelijke locatiefactoren de belangrijkste rol te spelen, bij de locatiekeuze voor zowel buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode als voor buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode, beide overigens op een verschillende manier. Ook speelt het belang van de ligging op een overgang van een zanderige bodem naar klei of veen een grote rol, maar vooral impliciet. Deze locatiefactor lijkt samen te hangen met een aantal andere landschappelijke factoren, zoals voor de geometrische periode een vruchtbare bodem en voor de landschapsstijlenperiode een afwisselend landschap. In beide gevallen zorgt de ligging op een overgangszone enerzijds voor een stabiele ondergrond voor het huis en anderzijds mogelijkheden voor meer agrarische en economische toepassingen op de meer vruchtbare en grondstofrijke ondergrond. Het reliëf lijkt echter vooral voor het noorden en westen – het lagere deel – van Nederland een rol te spelen, terwijl in het oostelijke deel van het land eerder voorkeur is gegeven voor een juiste bodem dan voor een hogere ligging of een ligging met hoogteverschillen.

5.2 Discussie

De keuzes die voorafgaand aan dit onderzoek zijn gemaakt hebben invloed op de onderzoeksresultaten. Dat betreft bijvoorbeeld de wijze waarop de literatuur voor het literatuuronderzoek en het onderzoek naar de bronnen is geselecteerd. Door de manier waarop boeken zijn geselecteerd met betrekking tot de lokale literatuur, zijn veel minder studies met betrekking tot de landschapsstijlenperiode aan de orde gekomen dan tot de geometrische stijlenperiode. Dit kan een vertekend beeld geven van de aandacht die in de literatuur is besteed aan landschappelijke locatiefactoren.

Een tweede punt betreft de wijze waarop het onderzoek naar de bronnen is uitgevoerd. In een aantal boeken werd wel slechts impliciet op het landschap ingegaan, zonder dat dit als locatiefactor werd gepresenteerd. Onduidelijk blijft daardoor de bedoeling van de auteur.

Het derde punt betreft de selectie buitenplaatsen in de kaartanalyse. Deze selectie van 419 complex historische buitenplaatsen uit de zeventiende tot en met de negentiende eeuw is lang niet volledig. De kaartlaag met deze buitenplaatsen is echter de enige bruikbare kaartlaag voor dit onderzoek op dit moment.

Het vierde punt betreft de schaal waarop de kaartanalyse is uitgevoerd. De kaartanalyse is uitgevoerd op de schaal 1:1.500.000. Deze schaal is gekozen om een algemeen beeld te kunnen geven voor de landschappelijke locatiefactoren voor buitenplaatsen voor heel Nederland. Door het toepassen van een dergelijke schaal kan het zijn dat het kaartbeeld niet precies genoeg is om een juiste interpretatie te maken. Met dit feit dient rekening gehouden te worden bij de interpretatie van de uitkomsten van het onderzoek.

Het laatste punt betreft het type contemporaine bronnen dat onderzocht is door middel van de inhoudsanalyse. In het onderzoek zijn hofdichten geanalyseerd om er achter te komen of de genoemde landschappelijke locatie-

factoren ook een rol hebben gespeeld in de hoofden van de buitenplaatsenstichters, gezien de keuze van een locatie een menselijke afweging is. Uit het literatuuronderzoek is gebleken dat veel landschappelijke locatiefactoren van praktisch nut zijn, en in mindere mate esthetisch of gevoelsmatig een rol spelen. De vraag is dan in hoeverre aan de hand van hofdichten de landschappelijke afwegingen te achterhalen zijn, gezien in deze lofdichten vooral esthetische zaken zijn beschreven. De meest ideale manier zou zijn geweest om een analyse te maken van briefwisselingen van families die in het verleden een buitenplaats hebben gesticht. Op die manier is het mogelijk om uit de meest primaire bron te achterhalen wat de motieven zijn geweest voor de locatiekeuze en daarbij is meer kans informatie te vinden over de meer pragmatische afwegingen. Door beperkt beschikbare tijd was dat nu niet haalbaar. Het zoeken naar dergelijke brieven is tijdrovend en de kans op het vinden van relevante informatie is erg onzeker.

5.3 Aanbevelingen

In dit onderzoek zijn enkele aspecten naar voren gekomen die vragen om vervolgonderzoek. In deze paragraaf worden hiervoor enkele aanbevelingen gedaan.

Ten eerste zou een kaartanalyse op een grotere schaal van bijvoorbeeld 1:25.000 uitgevoerd moeten worden. Zo is te controleren in hoeverre de uitkomsten van dit onderzoek nauwkeurig genoeg zijn om er de gevonden conclusies aan te mogen verbinden.

Ten tweede zou onderzocht kunnen worden in hoeverre geomorfologische en bodemkundige factoren een rol hebben gespeeld bij het niet-ontstaan van buitenplaatsen. Dit kan niet op basis van het nu gebruikte kaartmateriaal. Een methode zou zijn om een aantal regio's te nemen en daarvan uit te zoeken waar een buitenplaats ligt of heeft gelegen en waar ze ontbreken. Aan de hand van bijvoorbeeld een bodemkaart en een hoogtekkaart kan onderzocht worden welke omstandigheden het stichten van een buitenplaats hebben tegengehouden.

Ten derde zou een analyse gemaakt kunnen worden van alleen buitenplaatsen die als zodanig gesticht zijn. Op die manier komt een minder vertroebeld resultaat uit het onderzoek, dan nu het geval is door de factor padafhankelijkheid.

Ten vierde zou het interessant zijn om te onderzoeken welke middeleeuwse kastelen zijn gekozen om te worden omgevormd tot een buitenplaats. Uit de kaartanalyse is namelijk gebleken dat het vaak voormalige kastelen zijn die als buitenplaats afwijken op het gebied van de landschappelijke locatiefactoren, zoals die zijn beschreven in de literatuur. Het zou interessant zijn om te achterhalen welke redenen men had die bepaalde kastelen om te vormen tot buitenplaats en welke kastelen juist niet.

Tot slot zou het mooi zijn om een kaart te maken waarop de chronologie beter in zicht komt. Daarmee wordt duidelijk wanneer buitenplaatsen zijn gesticht en weer zijn verdwenen. Op die manier is inzicht te creëren in de dynamiek van de buitenplaatsenaanleg. Op dit moment is dat echter nog niet mogelijk, omdat veel gegevens over ontstaan, verbouw of afbraak ontbreken.

Bronnen & Bijlagen

*Kasteel Heeswijk (NB).
Foto van Jan Derwig,
2003.*

Bronvermeldingen

- Abrahamse, J.E. (2013). Wildernis of paradijs?: Guilelmo Bartolotti en zijn keuze van een landschap voor een buitenplaats. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- AHN Viewer (2014). Actueel Hoogtebestand Nederland. <http://ahn.geodan.nl/ahn/>. Geraadpleegd: 15 januari 2014.
- Baas, H.G., P.P.D. Burm, W.A. Ligtendag & V. Vreugdenhil (red.) (2001). Ontgonnen Verleden: inzoomen op de historisch-geografische ontwikkeling van het Nederlandse landschap. Deel II: de historisch-geografische ontwikkeling van het Nederlandse landschap: achtergronden per landschapstype. pp. 167-173. Zwaag: Landview bodemonderzoek & landschap.
- Barends, S., H.G. Baas, M.J. de Harde, J. Renes, R. Rutte, T. Stol, J.C. van Triest, R.J. de Vries & F.J. van Woudenberg (red.) (2010). Het Nederlandse landschap; een historisch-geografische benadering. Utrecht: Matrijs. 10e, geheel herziene druk.
- Blijdenstijn, R. & B. Olde Meierink (1990). Kastelen en buitenplaatsen. In: Het land van de zeven tuinen; Zuid-oost Utrecht in perspectief. Matrijs, Utrecht, pp. 81-106.
- Blijdenstijn, R. (1992). Negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse tuinstijlen in zuid-oost Utrecht. In: Tuin & Park: Historische Buitenplaatsen in de Provincie Utrecht, pp. 43-58. Utrecht: Matrijs.
- Blijdenstijn, R. (2005). Tastbare Tijd: Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht. Utrecht: Provincie Utrecht. 2e gewijzigde herdruk.
- Bos, K. (1993). Het huis te Bonnen. Gieterveen: Tingen.
- Bosch, J.W. (2008). Een Tijdelijke Buitenplaatscultuur, pp. 114-181, uit 'Landschapsatlas van Walcheren: Inspirerende sporen van tijd'. Koudekerke: Bos & Böttcher.
- Bossaers, K.W.J.M. (2012). Buitenplaatsen in de Beemster. <http://www.beemsterbuitenplaatsen.nl/>. Geraadpleegd: 3 juli 2014.
- Boven, M.M.A. van, P.J. Klapwijk, J.C.T.M. van Laarhoven, T. Martin, A.W.A.Th. Steegh & H.M.J. Tromp (1982). Kastelen in Brabant: Van burcht tot landhuis. 's-Hertogenbosch: Noordbrabants Museum.
- Brinckmann, E. (2012). Stromend landschap: Historische vloeisystemen; ook rond en op buitenplaatsen. <http://www.buitenplaatsen2012.nl/wp-content/uploads/StromendLandschapBuitenplaatsen-Brinckmann-2013.pdf>. Geraadpleegd: 4 juli 2014.
- Brouërius Nidek, M. & D. Stopendaal (1712). Het verheerlykt Watergraafs-of Diemer-Meer: by de stat Amsterdam. Amsterdam: Pieter Jan Entrop.
- Corrington, R.S. (2013). Nature's Sublime : An Essay in Aesthetic Naturalism. New York: Lexington Books.
- De Canon van Nederland (2013). <http://entoen.nu/buitenhuizen>. Geraadpleegd: 25 september 2013.
- Departement Leefmilieu, Natuur en Energie (2009). Lijst van Vlaamse inheemse bomen en struiken. <http://www.lne.be/themas/natuur-en-milieueducatie/nmerond/vergroening/kiezen/soortenlijsten/inheemse-struiken-en-bomen>. Geraadpleegd: 20 januari 2014.
- Delsing, R.W.C. & J. Holwerda (2012). Nationale Gids Historische Buitenplaatsen. Wormerveen: Uitgeverij Noord-Holland. Eerste druk.
- Duffy, C. (2013). The landscapes of the Sublime 1700- 1830: classic ground. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- EUCC (2014). Groningse kust. http://www.kustgids.nl/groningsekust/fr_index.html?groningsekust/main2.html. Geraadpleegd: 15 januari 2014.
- Faculteit Geowetenschappen, UU, 2013: Bodemkaart_2006.
- Geïntegreerde Taalbank, de (2014). Zoekterm: hofstede. <http://gtb.inl.nl/openlaszlo/my-apps/GTB/Productie/HuidigeVersie/src/inlgtb.html?owner=GTB>. Geraadpleegd: 23 januari 2014
- Groeneveld, Jan (2011), Definitie complex historische buitenplaatsen. <http://www.buitenplaatsen2012.nl/2011/07/definitie-complex-historische-buitenplaatsen/>. Geraadpleegd: 14 juni 2013.
- Groningen, C.L. van (1999). De Utrechtse Heuvelrug: De Stichtse lustwarande: Buitens in het groen. Zwolle/Zeist: Waanders/Rijksdienst voor de Monumentenzorg.
- Haring, P., F. Wesselingh & H. Ahrens (2014). Rivierlandschap. <http://www.geologievannederland.nl/landschap/landschappen/rivierlandschap>. Geraadpleegd: 15 januari 2014.

- Harten, J.D.H. (1992). Landhuizen en buitenplaatsen. pp. 43-68, in: 'De Tuin van Utrecht: Geschiedenis en waarden van het landschap in het landinrichtingsgebied Groenraven-Oost'. Historische Reeks Utrecht 16. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.
- Hendriks, J.A. (1999). Jacht als vermaak voor de elite In: 'J. de Jongste, J. Roding & B. Thijs (1999), *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd*. Hilversum: Typografie Rombus. pp. 136-152.
- Immerseel, R. van, J. Stöver & H. Tromp (2000). Buitenplaatsen in Zuid-Holland. In: 'Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland.' pp. 39-74. Zutphen: Walburg pers.
- Janssen, H.L. (1996). 1000 jaar kastelen in Nederland: functie en vorm door de eeuwen heen. Utrecht: Matrijs. 1e druk.
- Jong, E. de (1993). *Natuur en Kunst: Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*. Amsterdam: Uitgeverij Thoth.
- Jongmans, A.G., M.W. van den Berg, G.J.W.C. Peek & M.P.W. Sonneveld (2012). *Landschappen Van Nederland: Geologie, Bodem En Landgebruik*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Kolk, Erwin v.d. (2009). In de vroege middeleeuwen, Bidningahusum. <http://www.bhznet.nl/nieuws.asp?id=12205>. Geraadpleegd: 4 juli 2014.
- Kranenburg-Vos, A.C. (1986). *Het Loo: bouw, bewoning en restauratie*. Amersfoort: Bekking.
- Kruizinga, J.H. e.a. (1948) *Watergraafsmeer: eens een parel aan de kroon van Amsterdam*. Amsterdam: C.V. Allert de Lange.
- Laarse, R. van der & Y. Kuipers (2005). Inleiding. In: "Beelden van de Buitenplaats: Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw". pp. 9-24.
- Laméris, M. & R. van Norel (2012). *De buitenplaats en het Nederlandse landschap*. Zwolle: WBOOKS/TasT projecten voor tastbaar erfgoed.
- Luttervelt, R. (1948). *De buitenplaatsen aan de Vecht*. Lochem: De Tijdstroom.
- Meulen, M. van der, F. de Lang, D. Maljers, W. Dubelaar & W. Westerhoff (2002). *Grondstoffen en delfstoffen bij naam. Publicatiereeks grondstoffen 2002/21*. Delft & Utrecht: Dienst Weg- en Waterbouwkunde & TNO-NITG.
- Monumenten.nl (2011). Buitenplaatsen in Nederland. <http://www.monumenten.nl/specials/buitenplaatsen>. Geraadpleegd: 21 juni 2014.
- Olde Meierink, B. (1983). De Twentse fabrikantenbuitenplaats: Een verkenning naar een onbekend verschijnsel van de industriële revolutie. pp. 42-69, in: 'De woonstede door de eeuwen heen/Maisons d'hier et d'aujourd'hui'. 60(4). Luxemburg: lcomes.
- Olde Meierink, B. (1992). Zeventiende- en achttiende-eeuwse ontwikkelingen in het oosten van Utrecht. pp. 27-42, in 'Tuin & Park: Historische Buitenplaatsen in de Provincie Utrecht'. Utrecht: Matrijs.
- Olde Meierink, B. (1994). De buitenplaats. pp.13-23, in: 'Een aardisch paradijs: De buitenplaatsen Boschwijk, Landwijk en Veldwijk nabij Zwolle'. Zwolle: Waanders Uitgevers.
- Reh, W. (1996). *Arcadia en metropolis: het landschapsexperiment van de Verlichting*. Amsterdam: Uitgeverij Thoth.
- Renes, J. (Hans) (2003). Oude kaarten als bron voor onderzoek naar de geschiedenis van het landschap. *Caert-Thresoor* 22(3). pp. 87-94.
- Renes, J. (Hans) (2007). Hans Harten (1934-2007). *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, jaargang 25. pp. 2-3.
- Renes, J. (Hans) (2010). Op zoek naar de geschiedenis van het landschap: handleiding voor onderzoek naar onze historische omgeving. *Verloren*, Hilversum (Op zoek naar ... reeks 6).
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2010). *Erfgoed van de toekomst*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2013). Kaart met buitenplaatsen. <http://www.cultureelerfgoed.nl/monumenten/erfgoedoverzicht-monumenten/buitenplaatsen>. Geraadpleegd: 4 oktober 2013.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013: *Actueel_Hoogtebestand_Nederland* [AHN].
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013: *Watertype_2009_11_Vlak_PBL*.
- Sleewuvenhoek, H. & A. van Dam (1998). *Een prachtvol lustoord: De Stichtse Lustwarande herontdekt*. Abcoude: Uniepers.

- Stichting Themajaar Historische Buitenplaatsen (2012). Definitie complex historische buitenplaatsen. <http://www.buitenplaatsen2012.nl/2011/07/definitie-complex-historische-buitenplaatsen/>. Geraadpleegd: 16 oktober 2013.
- Storms-Smeets, E. (2011). Gelders Arcadië: atlas van een buitenplaatsenlandschap. Utrecht: Matrijs. Eerste druk.
- Tent, W.J. van (1976). De buitenplaatsen historisch geografisch gezien. Jaarboekje Nederlandse Kastenstichting, pp. 41-54.
- Tromp, H. & T. Henry-Buitenhuis (1991). Historische buitenplaatsen: in particulier bezit. Utrecht: Het Spectrum.
- Tromp, H. (2012). De Nederlandse landschapsstijl in de achttiende eeuw. Leiden: Sidestone Press.
- Vogelzang, F. (2013). Buitenplaatsen in Utrecht 1609-1672. (ter perse).
- Vogelzang, F., e.a. (2010). Eykenstein: Op de grens van zand en veen. Utrecht/Wijk bij Duurstede: Matrijs/de Nederlandse Kastelenstichting.
- Volkers, K. (2011). Zeist Door De Tijd: een Cultuur-historische Atlas. Amsterdam: Stokerkade Cultuur-historische Uitgeverij. Eerste druk.
- Vredenberg, Jan, e.a. (2008). Geschiedenis van Rhenen. Utrecht: Matrijs.
- Wesselingh, F. (2014a). Zandlandschap. <http://www.geologievannederland.nl/landschap/landschappen/zandlandschap>. Geraadpleegd: 15 januari 2014.
- Wesselingh, F. (2014b). Duinlandschap. <http://www.geologievannederland.nl/landschap/landschappen/duinlandschap>. Geraadpleegd: 15 januari 2014.
- Wilmer, C.C.S, e.a. (1990). Buitens binnen Utrecht.
- Wttwaal, O. (1999). De tuin van kasteel Heemstede bij Houten. In: 'J. de Jongste, J. Roding & B. Thijs (1999), *Vermaak van de elite in de vroegmoderne tijd*. Hilversum: Typografie Rombus. pp. 73-98.
- Zonneveld, P. van (2005) 'Een verkwikkende wijkplaats': het Hollandse buitenleven in de Nederlandse literatuur. In: Beelden van de buitenplaats: Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw. Rob van der Laarse & Yme Kuiper. pp. 211-220.

Bijlage 1

Boekenlijst literatuuronderzoek en onderzoek naar de bronnen

Lijst met bekeken literatuur voor het onderzoek naar de bronnen, waarbij een verdeling is gemaakt naar periode en naar type literatuur. De literatuur waarin de tekst WEL informatie omvat over landschappelijke locatiefactoren is **vetgedrukt** weergegeven in de lijst. De niet vetgedrukte literatuur is literatuur waarin landschappelijke factoren NIET als locatiefactor worden genoemd. Hierbij kan het zijn dat alleen andere locatiefactoren zijn genoemd of dat er überhaupt niet over locatiefactoren gesproken wordt.

a. Literatuur m.b.t. de periode vóór 1760

Algemene Nederlandse Literatuur

- Bezemer Sellers, V. (2001). *Counrtly gardens in Holland 1600-1650*. Amsterdam: Architectura & Natura Press.
- Dessing, R.W.Chr. & J. Holwerda (2012) *Nationale gids: historische buitenplaatsen*. Wormerveen: Uitgeverij Noord-Holland. Eerste druk.
- Guillermo, J. (1990). *Landhuizen en kastelen in Nederland*. Den Haag: SDU Uitgeverij.
- Gulick, F.W. van (1960). *Nederlandse kastelen en landhuizen*. Den Haag: Ten Hagen.
- Jong, E. de & M. Dominicus-van Soest (1996). *Aardse paradijzen: De tuin in de Nederlandse kunst 15de tot 18de eeuw*. Gent: Snoeck-Ducaju & Zoon.
- Kuiper, Y. (2009). Adel in de achttiende eeuw: smaak en distinctie: een verkenning van het veld. In: *Vitrus, jaarboek voor adelgeschiedenis*. Jaargang 16. pp. 9-18.
- **Laméris, M. & R. van Norel (2012). *De buitenplaats en het Nederlandse Landschap*. Zwolle: WBooks/TasT projecten voor tastbaar erfgoed.**
- Thomas, K. (1983). *Man and the natural world: changing attitudes in England 1500-1800*. Londen: Allen Lane. 2e druk.
- Tromp, H. & T. Henry-Buitenhuis (1991). *Historische buitenplaatsen in particulier bezit*. Dordrecht: Het Spectrum.
- Wijck, H.W.M. van der (1974). *De Nederlandse Buitenplaats*. Utrecht: H.W.M. van der Wijck.
- Bos, J., F.J. Hulst & P. Brood (1989). *Huizen van stand: Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners*. Assen: Rijksarchief in Drenthe.
- Bosch, J.W. (2008). Een Tijdelijke Buitenplaatscultuur, pp. 114-181, uit 'Landschapsatlas van Walcheren: Inspirerende sporen van tijd'. Koudekerke: Bos & Böttcher.
- Elward, R. & P. Karstkarel (1990). *Stinsen en states: adelijk wonen in Friesland*. Drachten/Leeuwarden: Friese Pers Boekerij.
- **Harten, J.D.H. (1992). *Landhuizen en buitenplaatsen*. pp. 43-68, in: 'De Tuin van Utrecht: Geschiedenis en waarden van het landschap in het landinrichtingsgebied Groenraven-Oost'. Historische Reeks Utrecht 16. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.**
- Hartog, E. den (2008). Over de kastelen en buitens van Zeeland. In: 'Aspecten van Zeeuwse Buitenplaatsen' Rotterdam: Kastelenstichting Holland en Zeeland. pp.7-48.
- Historische Vereniging Hoogezand-Sappemeer e.o. (1996). *Borgen en Hofsteden in en om Hoogezand – Sappemeer*. Bedum: Scholma Druk.
- **Immerseel, R. van, J. Stöver & H. Tromp (2000). *Buitenplaatsen in Zuid-Holland*. In: 'Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland.' pp. 39-74. Zutphen: Walburg pers.**
- **Kruizinga, J.H. e.a. (1948) *Watergraafsmeer: eens een parel aan de kroon van Amsterdam*. Amsterdam: C.V. Allert de Lange.**
- **Lutervelt, R. (1948). *De buitenplaatsen aan de Vecht*. Lochem: De Tijdstroom.**
- Olde Meierink, B. (1992). Zeventiende- en achttiende-eeuwse ontwikkelingen in het oosten van Utrecht. pp. 27-42, in 'Tuin & Park: Historische Buitenplaatsen in de Provincie Utrecht'. Utrecht: Matrijs.

Regionale, provinciale literatuur

- Blijdenstijn, R. (2005). *Tastbare Tijd: Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht*. Utrecht: Provincie Utrecht. 2e gewijzigde herdruk.

- Olde Meierink, B. (1994). De buitenplaats. pp.13-23, in: 'Een aardsch paradijs: De buitenplaatsen Boschwijk, Landwijk en Veldwijk nabij Zwolle. Zwolle: Waanders Uitgevers.
- **Tent, W.J. van (1976). De buitenplaatsen historisch geografisch gezien. Jaarboekje Nederlandse Kastelenstichting, pp. 41-54.**
- **Volkers, K. (2011). Zeist Door De Tijd: een Cultuurhistorische Atlas. Amsterdam: Stokerkade Cultuurhistorische Uitgeverij. Eerste druk.**
- Wielinga, R.J. (1979). Langs stinsen, states en andere voorname huizen in Friesland. Baarn: Bosch & Keuning.
- Wilmer, C.C.S., e.a. (1990). Buitens binnen Utrecht.

Monografieën

- Lisman, A.J.A.M. (1999). De Buitenplaats Vreeden-Hoff aan de Vecht. Hilversum: Verloren.
- Albers, L., A.J. Kramer, J.L.P.M. Krol & I. Van Thiel-Stroman (1982). Het landgoed de Hartekamp in Heemstede. Heemstede: Vereniging Oud-Heemstede-Bennebroek.
- Bommel, A.A.B. van, H.J.E. van Beuningen, A. Velema & G.B.H. van Woudenberg (2010). Het landgoed Rhodesteyn-Hindersteyn 1615-2010. Bunnik: Drukkerij Libertas.
- Berge, M.J. van den (1978). Watervliet: een verdwenen landjuweel. Goes: Museum voor Zuid- en Noord-Beveland.
- Blécourt, H.J. de, L. Huizing & E.J. Offerhaus (1981). Echten achthonderd: 1181-1981. Achthonderd jaar Echten in vogelvlucht. Ruinen: Drukkerij Bariet.
- **Bos, K. (1993). Het huis te Bonnen. Gieterveen: Tingen.**
- Comité-Mensing (1981). Havezate Mensinge: en de andere havezaten in Drenthe: geschiedenis en bewoners van een Drentse havezate. Leek: Bronsema Leek.
- Coops, T. (2003). Het Bos van Blaauw: biografie van een 's-Gravelandse buitenplaats: Gooilust en het Coversbos. Houten: Terra Lannoo.
- De Hoop, L & F. Bosker (2008). Rinsma state: van Sytzama tot Scheringa: omdat adeldom verplicht. Leeuwarden: PENN Communicatie
- Dijkmeester-De Brauw, L.A. (1989). Slot Haamstede. Wijk bij Duurstede: Nederlandse Kastelenstichting NKS.
- Eynde, G. van den, & L. Toorians (2012). Moerenburg in veelvoud: een historische buitenplaats in Tilburg herleeft. Tilburg: Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurgoed
- Harten-Boers, H. van (1999). Fraeylema VerEeuwigd: Eeuwwisselingen op het landgoed Fraeylemaborg 1700 – 1800 – 1900. Groningen: Zalsman Groningen.
- Heijden, W. van der (1987). De Wamberg te Berlicum: het landgoed en zijn eigenaren. Berlicum: Heemkundekring 'de Plaets'.
- Heijden, W. van der (1993). Het Heerengood Veebeek te Berlicum: de geschiedenis van het herengood Veebeek gelegen aan de Veedijk te Berlicum. Berlicum: Heemkundekring 'de Plaets'.
- Hove, J. Ten (2002). Zandhove: van buitenplaats tot verpleeghuis. Zwolle: Waanders.
- Hulkenberg, A.M. (1982). Zandvliet te Lisse. Alphen aan den Rijn: Repro-Holland.
- Immerseel, R. van, L. van Boetzelaer, O. van Boetzelaer, I. Slootweg & F. Vogelzang (2010). Eyckenstein: op de grens van zand en veen.
- Koers, J.P. (1990). Ennemaborg: Midwolda. Midwolda: Stichting Midwolda.
- **Kranenburg-Vos, A.C. (1986). Het Loo: bouw, bewoning en restauratie. Amersfoort: Bekking.**
- Kuiper, Y., W. Landewé & N. Winkler Prins Postma (2005). Fogelsanstate: Een Groninger schat in een Friese state. Utrecht: Matrijs.
- Olde Meierink, B., H. Tromp & A. Bakker (1995). Geerestein en zijn bewoners: geschiedenis van huize Geerestein in Woudenberg. Woudenberg: Inbo Architecten/Adviseurs.
- Paasman, J.A. (1990). De Meernburg: de geschiedenis van een oude buitenplaats te IJsselmuiden en haar bewoners. IJsselmuiden: Erven J. Van Dijk.
- Renaud, J.G.N., M. Flokstra & J. Wijnhoven (2000). De Borch te Baarlo. Baarlo: Stichting Historische Werkgroep De Borch Baarlo.
- Schendelaar, J.K. (1971). Hoekelum: dat alde goet. Ede: Stichting Luthers Buitencentrum.

- Taeymans, P.I.J. (1961). Van haevesate tot gouden huis. Lichtenvoorde: Centrale Vereniging voor Kinderbescherming in Utrecht en Haarlem.
- Vereniging Overijssels Particulier Grondbezit (1999). Landgoed 't Rozendaal-t Nijenhuis.
- Verschoor, J., e.a. (2013). Groenendaal: van buitenplaats tot wandelbos. Meppel: Ten Brink.
- Vogelzang, F., R. Raven, Th. Spek & P. Vesters (2013). Van wildernis tot oase: landschapsgeschiedenis van landgoed Oostbroek bij De Bilt. Utrecht: Matrijs.
- Vos, H.B. (1962). De Nienoord: huis en historie. Leek: Uitgave Drukkerij Bronsema.
- Werkgroep Oud-Monster (1980). Geerbron en zijn bewoners: geschiedenis van een Monsterse buitenplaats. Monster: Jac. Pranger.
- Wevers, L., W. Landewé, H. Ronnes, K. Bijsterveld, H., Tromp, R. van Immerseel, P. Verhoeff, R. Bosch van Drakenstein & C. Bouwstra (2007). Zwijsbergen: herrezen uit de as. Utrecht: Matrijs.
- Wielinga, R.J., B. Van Haersma Buma & R.L.P. Mulder-Radetzky (2011). Voormeer: Heerenveen. Gersloot: Eb & Vloed Uitgeverij.

b. Literatuur m.b.t. de periode na 1760

Algemene Nederlandse Literatuur

- Dessing, R.W.Chr. & J. Holwerda (2012) Nationale gids: historische buitenplaatsen. Wormerveer: Uitgeverij Noord-Holland. Eerste druk.
- Guillermo, J. (1990). Landhuizen en kastelen in Nederland. Den Haag: SDU Uitgeverij.
- Gulick, F.W. van (1960). Nederlandse kastelen en landhuizen. Den Haag: Ten Hagen.
- Kuiper, Y. (2009). Adel in de achttiende eeuw: smaak en distinctie: een verkenning van het veld. In: Vitrus, jaarboek voor adelgeschiedenis. Jaargang 16. pp. 9-18.
- Laarse, R. van der (2005). De hang naar buiten: de notabele levensvormen van het Amsterdamse kandelskapitaal. In: Beelden van de buitenplaats, pp. 25-48. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Laméris, M. & R. van Norel (2012). De buitenplaats en het Nederlandse Landschap. Zwolle: WBooks/TasT projecten voor tastbaar erfgoed.
- Thomas, K. (1983). Man and the natural world: changing attitudes in England 1500-1800. Londen: Allen Lane. 2e druk.
- Tromp, H. & T. Henry-Buitenhuis (1991). Historische buitenplaatsen in particulier bezit. Dordrecht: Het Spectrum.
- Tromp, H.M.J. (2012). De Nederlandse Landschapstijl in de achttiende eeuw. Leiden: Sidestone Press.
- Wijck, H.W.M. van der (1974). De Nederlandse Buitenplaats. Utrecht: H.W.M. van der Wijck.

Regionale, provinciale literatuur

- **Blijdenstijn, R. (1992). Negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse tuinstijlen in zuid-oost Utrecht. In: Tuin & Park: Historische Buitenplaatsen in de Provincie Utrecht, pp. 43-58. Utrecht: Matrijs.**
- **Blijdenstijn, R. (2005). Tastbare Tijd: Cultuur-historische Atlas van de provincie Utrecht. Utrecht: Provincie Utrecht. 2e gewijzigde herdruk.**
- Bos, J., F.J. Hulst & P. Brood (1989). Huizen van stand: Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners. Assen: Rijksarchief in Drenthe.
- Cruyningen, P.J. van (2005). Landgoederen en landschap in de graafschap. Utrecht: Matrijs.
- Damme, M. van (2013). Heren op het land: Buitenplaatsen van Twentse textielfabrikanten. Zwolle: Waanders Uitgevers.
- **Groningen, C.L. van (1999). De Utrechtse Heuvelrug: De Stichtse lustwarande: Buitens in het groen. Zwolle/Zeist: Waanders/Rijksdienst voor de Monumentenzorg.**
- **Harten, J.D.H. (1992). Landhuizen en buitenplaatsen. pp. 43-68, in: 'De Tuin van Utrecht: Geschiedenis en waarden van het landschap in het landinrichtingsgebied Groenraven-Oost'. Historische Reeks Utrecht 16. Utrecht: Uitgeverij Matrijs.**

- Jansen, P. (2012). Van heide tot luthof: landgoederen in het Renkums beekdal. Utrecht: Matrijs.
- Olde Meierink, B. (1983). De Twentse fabrikantenbuitenplaats: Een verkenning naar een onbekend verschijnsel van de industriële revolutie. pp. 42-69, in: 'De woonstede door de eeuwen heen/Maisons-d'hier et d'aujourd'hui'. 60(4). Luxemburg: Icomes.
- Olde Meierink, B. (2008). Buitenplaatsen aan de rand van de Utrechtse Heuvelrug: ontstaan en ontwikkeling van de Rhenense buitens. In: Geschiedenis van Rhenen. pp. 202-213. Utrecht: Matrijs.
- **Sleeuwenhoek, H. & A. van Dam (1998). Een prachtvol lustoord: De Stichtse Lustwarande herontdekt. Abcoude: Uniepers.**
- **Storms-Smeets, E. (2011). Gelders Archdië: atlas van een buitenplaatsenlandschap. Utrecht: Matrijs.**
- **Volkers, K. (2011). Zeist Door De Tijd: een Cultuurhistorische Atlas. Amsterdam: Stokerkade Cultuurhistorische Uitgeverij. Eerste druk.**
- Wilmer, C.C.S, e.a. (1990). Buitens binnen Utrecht.
- Wyck, H.W.M. van der & J. Enklaar-Lagendijk (1983). Overijsselse buitenplaatsen. Alphen aan den Rijn: Canaletto.

Monografieën

- Grootveld, R. (1993) De buitenplaats Palenstein. In: Koopmans, B. & B. Westbroek (1993). Het huis Palenstein in Zegwaart: historisch en archeologisch onderzoek naar een kasteel in het veen. Zoetermeer: Historisch Genootschap Oud Soetermeer. pp. 39-45.
- Teen-Saijet, H. Van, & J. Van Steen (1993). Eindhoven: huis met de beelden. Haarlem: de Vriescheborch.
- Veer, G. van der (1995). Haersma-state: te Buitenpost. Leeuwarden: C.L.S.
- Vermeulen, F.H.B. & G. Mooijweer (1983). Mariëndaal: klooster, landgoed, laboratorium. Oosterbeek

Bijlage 2

Boekenlijst literatuuronderzoek en onderzoek naar de bronnen

a. Literatuur m.b.t. de periode vóór 1760

Algemene Nederlandse Literatuur

Laméris & Norel 2012, p.13	Kunsthistoricus Willem Goeree (1635-1711) maakte duidelijk dat de aanschaf van een buiten vooral een verstandige en in meerdere opzichten een lucratieve investering moest zijn. Daarbij gold de minimale eis dat de vruchtbare grond niet alleen geschikt moest zijn voor de aanleg van een 'lusthof tot vermaak' maar dat de moestuin, boomgaarden en landerijen ook inkomsten konden verschaffen. Verder: niet te dicht onder de rook van de stad, ook niet te ver weg; liefst bij een waterweg, maar ook niet te dichtbij i.v.m. overlast door voorbijgangers; en tot slot de voorkeur voor een ligging op hoger gelegen delen in het vlakke land. (Bron onbekend) OPMERKING: het boek schept de verwachting dat het gaat over buitenplaatsen in het algemeen in Nederland. De genoemde landschappelijke locatiefactoren lijken overigens in vergelijking met andere literatuur alleen te gaan over buitenplaatsen die zijn gesticht in de eerste periode (vóór de opkomst van de landschapsstijl).
----------------------------	---

Regionale, provinciale Literatuur

Lutternvelt 1948, p.45	(Utrecht) De aanwezigheid van laaggelegen gronden en water naast het zand schijnt een conditio sine qua non te zijn geweest. [causaal verband voor de aanleg van buitenplaatsen] In de literatuur springt de voorliefde voor water en weilanden niet zo terstond in het oog als in de beeldende kunst, maar wanneer men erop let, kan men ook daar deze neiging terug vinden. (Bron onbekend).
Kruizinga e.a. 1948, pp. 90-91	(Watergraafsmeer) Bezongen in het lied van den dichter, verheerlijkt door de pen van den historicus, bestreden door den onverzoenlijken vijand en trouwen bondgenoot het water, beurtelings doorkliefd door de ranke kiel of omwoeld door het 'glimpend kouter' heeft Watergraafsmeer, in den loop der eeuwen, ruimschoots zijn aandeel gehad in de wisselvalligheid van den tijd. Voor dichters had dit stukje grond een bijzondere aantrekkelijkheid. Jan van Born riep in zijn 'Amstelia Tempe ofte Diemer-Meer' in verrukking uit: <i>Verrukkend Meer, dat ieder wenkt. En noodigt om Uw hofbanketten. Waar mee g'uw minnaars voedt en drenkt. Zoo mild en rijk'lijk voor te zetten, Gij lokt, gij trekt mij derwaarts aan. Om voor uw breede en groene dreven. Naar Uwe ruimen Maliebaan. Langs veld en hoven, heen te streven, Bij 't klinken van het zoet geluit, Van s' Nachtegale orgelfluit.</i> Daniel Willink kwam onder den indruk van dit 'lustpriël' en uitte zich op de volgende wijze: <i>Hier praelt het groene Diemermeer. Met al de bladrijke kruinen. De vruchtb're boomen, daer wel eer. Het oog geen Hooven zag, noch Tuinen. Maer daer de Visscher schilde in 't riet. Of dobberde op de blanke baeren. En vischte in deezen zilv'ren vliet. Of hielp 't gezelschap spelevaeren. Op deezen ouden waterplas. Nu droog en plat op aerdgewas.</i> Het zal den lezer, die van oude pracht en praal van Watergraafsmeer niet, of niet veel weet, moeilijk vallen te begrijpen waarover bovengenoemde dichters zich zoo druk maakten. Hij kan zich niet makkelijk voorstellen dat de Meer, eens het lustoord van uitgaande Amsterdam, zoo veranderd is. (Primaire bron)

Van Tent, 1976, pp. 41-54	(Utrecht) De locatiekeuze van buitenplaatsen heeft vooral te maken met de vruchtbaarheid van de grond, een goede verbinding met de stad (via water, maar in tweede plaats ook via zand- of kleiwegen) en het hebben van een 'goede buur' (Van Tent, pp. 44-47). Een vruchtbare grond lijkt dus een pullfactor te zijn voor de locatiekeuze van buitenplaatsen in de zeventiende en achttiende eeuw. De la Court van der Voort (1737, geciteerd in Van Tent, 1976, p.44) stelt echter dat het kiezen van 'een gezonde luchtstreek' erg belangrijk is. Men zou gebieden dicht aan zee, moerassen en modderpoelen moeten vermijden, omdat zee- en moerasdampen als schadelijk voor de gezondheid beschouwd werden. Ook de ligging nabij een grote stad zou 'een gezonde lucht besmetten'.
Harten, 1992, pp. 45-46	(Utrecht) Laatmiddeleeuwse kastelen, omgebouwd tot landhuis: Duidelijke voorkeur voor bepaalde situering. Vrijwel zonder uitzondering heeft men overgangszones tussen hoog en laag, of een rivier of voormalige rivierbedding uitgezocht. Stevige, niet al te natte grond, maar toch genoeg water in de gracht, en, in wat mindere mate een strategische ligging of goede transportmogelijkheden. Veel kastelen op de rand tussen dekzand en een kom. (Bron onduidelijk).
Immerseel e.a. 2000, p. 45	(Zuid-Holland). De spreiding van de buitenplaatsen in het Zuid-Hollandse landschap wordt in hoge mate bepaald door de geografische eigenschappen van het gebied. Het is opvallend dat het overgrote deel van de buitenplaatsen in ZH zich in het uiterste westen van de provincie bevindt. Dit hangt samen met de aanwezigheid van strandwallen in het binnenduingebied. Deze van het noorden naar het zuiden lopende, sinds de laatste ijstijd (einde 10.000 v Chr.) onder invloed van zee en wind afgezette ruggen, lagen ten opzichte van de omliggende veen- en weidegebieden wat hoger en vormen zo langgerekte, vrij smalle stroken relatief droge grond. Het waren daarom van oudsher favoriete vestigingsplaatsen in het natte veengebied aan de oostzijde daarvan. De hooggelegen droge gronden gebruikte men voor akkerbouw, terwijl de lager gelegen nattere gebieden als weidegebied voor het vee in aanmerking kwamen. Aan en gedeeltelijk op deze strandwallen werden in de Middeleeuwen derhalve dikwijls kastelen gebouwd. Ook de meeste oude bewoningskernen in ZH liggen op de strandwallen. (Bron onbekend). (overgang zand veen) – Andere favoriete plaatsen voor de vestiging van buitenplaatsen waren de oeverwallen langs de rivieren. Deze oeverwallen waren ontstaan doordat rivieren onder invloed van de seizoenen op gezette tijden buiten hun oevers traden en dan telkens een laagje klei afzetten. Deze sedimenten lagen ten opzichte van de veengebieden in de regel wat hoger, vooral toen men overging tot turfwinning en het gebied ten behoeve daarvan beter moest worden afgewaterd. Door inklinking daalde de bodem behoorlijk. (Bron onbekend).
Volkers 2011, p. 110	(Utrecht) Het ontwerp van de buitenplaatsen hing nauw samen met de natuurlijke omgeving. De oudste buitenplaatsen gaan terug op middeleeuwse woontorens en hofsteden, die op de oeverwallen van nieuw ontgonnen weidegebied werd opgericht, waar ze werden omringd door een gracht. - De nieuwe buitenplaatsen maakten juist gebruik van de overgang van klei- naar zandgronden. De huizen zelf waren gelegen op deze bodemkundige grens, de landerijen kruisten deze grens loodrecht met tuinen en waterpartijen in de natte zone en boomgaarden en bossen op de zandgronden, met in beide richtingen lange lanen en zichtlijnen. (bronnen onbekend)

Monografieën

Kranenburg-Vos 1986, pp. 13-14	Kunsthistoricus Willem Goeree (1635-1711) maakte duidelijk dat de aanschaf van een buiten vooral een verstandige en in meerdere opzichten een lucratieve investering moest zijn. Daarbij gold de minimale eis dat de vruchtbare grond niet alleen geschikt moest zijn voor de aanleg van een 'lusthof tot vermaak' maar dat de moestuin, boomgaarden en landerijen ook inkomsten konden verschaffen. Verder: niet te dicht onder de rook van de stad, ook niet te ver weg; liefst bij een waterweg, maar ook niet te dichtbij i.v.m. overlast door voorbijgangers; en tot slot de voorkeur voor een ligging op hoger gelegen delen in het vlakke land. (Bron onbekend) OPMERKING: het boek schept de verwachting dat het gaat over buitenplaatsen in het algemeen in Nederland. De genoemde landschappelijke locatiefactoren lijken overigens in vergelijking met andere literatuur alleen te gaan over buitenplaatsen die zijn gesticht in de eerste periode (vóór de opkomst van de landschapsstijl).
Bos 1993, p. 7	(Drenthe) Het huis te Bonnen. Gieterveen: Tingen. Locatiekeuze vanwege belangen in het veen, dus in een veengebied (Bron onbekend) Buitenplaats in de buurt van Gieten, uit de formele tijd.

b. Literatuur m.b.t. de periode na 1760

Alleen regionale Literatuur

Harten 1992, p. 64	(Utrecht) Men liet zich nu bij de locatiekeuze veel meer leiden door esthetische en gevoelsmatige motieven. De situering moest zo geschikt mogelijk zijn voor de aanleg van een tuin in landschapsstijl. Heuvelrug beantwoordde nu beter aan het doel dan het vlakke land. Naast reliëf was daar ook genoeg stromend water voor waterpartijen, maar bovendien vormde het afwisselender landschap een ideale entourage voor zo'n buitenplaats (Bron: Blijdenstijn & Olde Meierink, 1990, kastelen en buitenplaatsen. In: Het land van de zeven tuinen; Zuid-oost Utrecht in perspectief. Matrijs, Utrecht, pp. 81-106 = secundaire bron). Pagina 93-94. Niet alleen appelleerde dit gebied aan het romantische natuurgevoel van de stedeling, ook de overgang tussen zand en klei was zeer geschikt voor de aanleg van buitenplaatsen. Er was een natuurlijke waterhuishouding, waar op eenvoudige wijze stromend water gecreëerd kon worden. Een fundering voor de huizen was onnodig. Het huis met park op de zandgrond en overplaats met geïdealiseerd platteland op de kleigrond, vormen een ideale combinatie. Daarbij kwam nog een andere factor. (relatieve goedkope grond). Bron onduidelijk. Pagina 95. De meeste buitenplaatsen rond Zeist lagen tussen de in 1818 verharde Utrechtseweg-Driebergseweg en de Arnhemse bovenweg. Huis en park lagen tussen beide wegen op het zand met het gezicht over de nieuwe straatweg naar de overplaatsen en bijbehorende weilanden in het kleigebied, terwijl aan de noordzijde van de Bovenweg de jacht- en productiebossen aangelegd werden. Een dergelijke ontwikkeling deed zich vóór 1820 ook voor in Driebergen, Doorn en Leersum, zij het in mindere mate dan in Zeist vanwege de grotere afstand tot de stad. (bron onbekend).
--------------------	---

Blijdenstijn 1992, pp. 50-52	(Utrecht) In 1807 verplaatste de koning zijn residentie naar Utrecht. Met hem maakten nu ook de Utrechtse regenten en stedelingen kennis met de populair wordende bossen en heidevelden. Amstel en Vecht raakten uit de mode. Daar werden zelfs buitens afgebroken en het bouwmateriaal gebruikt voor de nieuwe buitenplaatsen op de Heuvelrug. In een reisverslag van 1806 lezen we dat er 'ettelijke wijd uitgestrekte lustplaatsen' waren die vooral in de weekeinden bezocht werden door een 'talrijke menigte'. Vooral Zeist moet toen al een aantrekkelijke plaats geweest zijn voor de dagrecreatie in Utrecht. Aan de romantische wens tot afwisseling in de natuur voldeed het overgangsgebied tussen Utrecht en Rhenen uitstekend: 'De ongemeene rijkdom van landelijke toonelen, nu niet meer eenzellig plat, maar door hoogten en laagten, door wei- en zaailanden, door bosch en konstige vijvers afgewisseld, kan niet anders dan verkwikkend zijn voor de reiziger, die reeds geruime tijd het stadsgewoel en de watervlakten heeft kunnen genieten'. (Bron onduidelijk, maar wel genoemd dat het op basis is van een reisverslag! = primaire bron.) Het reisverslag is echter een beschrijving van hoe de omgeving eruit zag toen de buitenplaatsen al in het landschap aanwezig waren. – Pagina 52. Ook de overgang tussen zand en klei was zeer geschikt voor de aanleg van buitenplaatsen. Er was een natuurlijke waterhuishouding, waar op eenvoudige wijze stromend water voor de serpentinevijvers verkregen kon worden: door aanboren van kwelwater, dat toen veel meer dan nu direct onder het oppervlak aanwezig was, en via natuurlijk verloop richting Langbroekerwetering af te laten vloeien. Een fundering voor de huizen was nauwelijks nodig op de zandgronden. Huis en park op de hogere zandgronden en weiland en boerderij op de kleigrond. (Bron onduidelijk)
Sleeuwenhoek & Van Dam 1998, p.38	(Utrecht) Maar wie nu naar buiten wil, zoekt een gebied dat wat meer het landschappelijke benaderd, waar de Romantiek beter gedijt. En zo valt het oog op de tegenovergelegen gronden, tegen de helling van de Heuvelrug. Die zijn van nature onregelmatiger, glooiender en voor een deel nog vrij. (bron onbekend, op advies van Van Groningen staat voor in het boek, maar onbekend waarbij deze adviezen een rol hebben gespeeld).
Van Groningen 1999, p,39	(Utrecht) Tegen het einde van de achttiende eeuw begon men genoeg te krijgen van de formele, zo niet rigide parkaanleg, met alleen rechte, haakse en diagonale lanen. De landschapsstijl kwam op, ideale, romantische landschap nastreefde met afwisseling tussen hoog en laag, open en gesloten, nat en droog. De heuvelrug, vooral de zuidwestflank, was de uitgelezen ondergrond voor de landschapsstijl. De overgang van zand naar klei gaf alle mogelijkheden om stukken 'landschap' te bouwen. Er waren hoogteverschillen, er was nat en droog terrein, er kon bebost worden en er was grond voor akker- en tuinaanleg. Het aanwezige reliëf kon aangepast worden door het opwerpen van heuveltjes en het uitgraven van dalen. Ook groef men sprengen om de waterloopjes in parken van voldoende water te voorzien. (Bron onbekend).
Blijdenstijn 2005, p.106	(Utrecht) Belegging werd gecombineerd met het 'grote genieten' van de rijke renteniers op de zuidflank, dat met zijn reliëf en natuurlijke waterhuishouding bij uitstek geschikt was voor de aanleg van zomerverblijven in de populaire landschappelijke stijl. (Bron onduidelijk)- Pagina 106-107. Kagen de oude kastelen en enkele grote buitens nog op de lagere kleigronden, nu kwamen de huizen en hun parken op de droge zandgronden. (Bron onduidelijk).

Volkers 2011, p. 110	(Utrecht) Het ontwerp van de buitenplaatsen hing nauw samen met de natuurlijke omgeving. De oudste buitenplaatsen gaan terug op middeleeuwse woontorens en hofsteden, die op de oeverwallen van nieuw ontgonnen weidegebied werd opgericht, waar ze werden omringd door een gracht. - De nieuwe buitenplaatsen maakten juist gebruik van de overgang van klei- naar zandgronden. De huizen zelf waren gelegen op deze bodemkundige grens, de landerijen kruisten deze grens loodrecht met tuinen en waterpartijen in de natte zone en boomgaarden en bossen op de zandgronden, met in beide richtingen lange lanen en zichtlijnen. – De negentiende-eeuwse buitenplaatsen, die naar Engels voorbeeld in de romantische landschapsstijl werden aangelegd, stonden net een zone hoger. De witgepleisterde huizen werden bij voorkeur gebouwd op een lage glooiende heuvel, waarvan natuurlijke zichtlijnen werden gecreëerd op de omgeving, de slingervijvers werden gevoed door het grondwater aan te graven. Een zichtlocatie aan een belangrijke verbindingsweg was van groot belang. – Een op zichzelf staande vorm van buitenplaatsaanleg was die langs de nieuwe, kaarsrechte geprojecteerde Amersfoortseweg, met strakke indeling in gelijkvormige vakken. De ontwikkeling van buitenplaatsen kwam op deze hoge zandgronden echter nooit echt goed van de grond. De hogere zandgronden werden pas na 1900 populair als vestigingsplaats voor buitenplaatsen, die daar een meer verspreide ligging vormen. (bronnen onbekend) – Pagina 110.
Storms-Smeets 2011, p. 8	(Gelderland) De naam Gelders Arcadië is geïnspireerd op de publicatie van de Arnhemse schrijver Isaac Anne Nijhoff (1795-1863), <i>Geldersch Arkadia of Wandelingen over Biljoen en Beekhuizen</i> (eerste druk 1820). Met zijn wandelingen door de omstreken van Arnhem in gedachten schreef Nijhoff in 1820 over het grote aantal landgoederen en buitenplaatsen, die 'in uitgestrektheid en fraaie aanleg, alle anderen in dit rijk verre over overtreffen'. Volgens hem lag hieraan een aantal oorzaken ten grondslag, namelijk het grote hoogteverschil tussen Veluwe en uiterwaarden, het heldere sprengenwater dat werd gebruikt in het esthetische landschap en de natuurlijke ondergrond 'die eenen ruimen aanleg, in eenen bevalligen ongedwongen smaak, aanbiedt'. Met een 'bevalligen ongedwongen smaak' duidt Nijhoff op de in de negentiende eeuw populaire romantische landschapsstijl met heuvelachtige parken, boomgroepen, natuurlijk ogende waterpartijen en kronkelige wandelpaden. (Primaire bron)

Bijlage 3

Achtergrond auteurs landschappelijke locatiefactoren landschapstijlenperiode

Beschrijving van de achtergrond van auteurs die tussen 1992 en heden geschreven hebben over landschappelijke locatiefactoren met betrekking tot de Utrechtse Heuvelrug.

Blijdenstijn (Roland)

(Beschrijving gevonden op LinkedIn)

Cultuurhistoricus, ook gericht op landschap. **Cultuurhistoricus**

Groningen (Catharina van)

(Beschrijving gevonden in: Groningen, C.L. van (1999). De Utrechtse Heuvelrug: De Stichtse lustwarande: Buitens in het groen. Zwolle/Zeist: Waanders/Rijksdienst voor de Monumentenzorg.)

*Catharina van Groningen is geboren te Deventer. Zij studeerde kunstgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit van Utrecht. Sinds 1974 is zij als algemeen wetenschappelijk medewerker werkzaam bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu opgegaan in de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en vanaf 1986 als 'Beschrijver'. Zij is de hoofdauteur van verscheidene delen der 'Geïllustreerde Beschrijving' in de serie 'De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst'. Op dit moment is zij bezig met de beschrijving van de Utrechtse Heuvelrug. Sinds 1992 maakt zij deel uit van het bestuur van de 'Stichting Het Utrechtse Landschap'. **Kunsthistorica***

Harten (Hans)

(Hans Harten (1934-2007), door H. Renes. Historisch-Geografisch Tijdschrift, jaargang 25 (2007), p. 2-3.)

Johann Diederich Heinrich (Hans) Harten (4 oktober 1934 - 27 februari 2007) was een Nederlands historisch-geograaf. Terwijl de Universiteit van Amsterdam (1980) en de Landbouwwuniversiteit Wageningen (1988) kozen voor de aanstelling van een hoogleraar in de historische geografie in de persoon van respectievelijk Guus Borger en Jelle Vervloet, hield de Rijksuniversiteit Utrecht het bij een universitair docentschap. Sinds 1963 was Hans Harten in die functie aangesteld als historisch-geograaf binnen het Geografisch Instituut van de Utrechtse universiteit. Hij werkte aan een dissertatie over de historische demografie in Zeeland, maar voltooide dit proefschrift niet. Zijn verdienste binnen het vakgebied ligt in het feit, dat hij als een van de eersten het contact wist te leggen tussen de historische geografie, landschap en ruimtelijke ordening. Gedurende tientallen jaren wist hij het bedreigde vakgebied der historische geografie in Utrecht overeind te houden. Mede daardoor fungeert Utrecht ook nu nog één van de belangrijkste opleidingslocaties van jonge historisch-geografen in Nederland. Harten stond daarnaast aan de wieg van de Historisch-Geografische Vereniging Utrecht. Hij was tevens lid van de gemeentelijke monumentencommissies van Culemborg, Geldermalsen en Neerijnen. Bovendien publiceerde Harten zeer regelmatig over zaken die zijn vakgebied betroffen.

Historisch geograaf

Sleeuwenhoek (Hans), Dam (Arend van) en Groningen (Catharina van)

(Beschrijvingen gevonden in: Sleeuwenhoek, H. & A. van Dam (1998). Een prachtvol lustoord: De Stichtse Lustwarande herontdekt. Abcoude: Uniepers)

Hans Sleeuwenhoek was na zijn middelbare schoolopleiding werkzaam in de dagblad journalistiek. Hij werkte onder meer bij de 'Nieuwe Haagse Courant' en als parlementair verslaggever bij de NRC. In 1967 zette hij zijn journalistieke loopbaan voort bij de televisie. Gedurende dertien jaar was hij presentator/redacteur/verslaggever bij Hier en Nu, de actualiteitenrubriek van de NCRV. In deze periode maakte hij ook documentaires. Van 1980 af was Sleeuwenhoek

presentator/samensteller van 'Rondom Tien'. Van 1991 tot 1998 was hij als programmamanager verantwoordelijk voor alle informatieve en godsdienstige programma's van de NCRV-televisie. Sinds hij per 1998 met de VUT is, heeft Sleeuwenhoek zijn vak als schrijvend journalist weer opgepakt. Als freelance auteur/vertaler houdt hij zich bezig met onderwerpen die met cultuur/natuur en geschiedenis te maken hebben. **Multimedia en vanuit persoonlijke interesse**

Arend van Dam doorliep de Sociale Academie in Baarn. Zijn aanvankelijke loopbaan in de sociale sector verruilde hij uiteindelijk voor het schrijverschap. Het landschap, gezien door de ogen van een beschouwende reiziger vormt een groeiend belangstellingsgebied van Van Dam. Hij schreef: 'Heen en weer heen – over pontjes, voetveren, veerlieden en veerhuizen', waaruit dit betekenisvolle citaat: 'En dan is er nog, naast de stroom en de veerman, het landschap. De plaats waar de oversteek wordt gewaagd is altijd een betekenisvolle plek. Door de veranderende perspectieven, door de elementen, door de respectvolle wijze van vervoer. Het landschap ondervindt nooit schade van een pont. De veerman weet dat. Hij is het veer, hij is de stroom, hij is het landschap.' Arend van Dam levert artikelen aan tijdschriften over natuur en landschap en schreef een verhaal voor de bundel 'Utrecht, waar het hart van vol is', waarin vijf 'landschaps'auteurs de lezer meenemen op hun verkenningstocht door de provincie Utrecht. **Vanuit persoonlijke interesse**

Catharina van Groningen heeft een adviesgevende rol gespeeld bij het schrijven van dit boek. Van Groningen is geboren te Deventer. Zij studeerde kunstgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit van Utrecht. Sinds 1974 is zij als algemeen wetenschappelijk medewerker werkzaam bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu opgegaan in de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en vanaf 1986 als 'Beschrijver'. Zij is de hoofdauteur van verscheidene delen der 'Geïllustreerde Beschrijving' in de serie 'De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst'. Op dit moment is zij bezig met de beschrijving van de Utrechtse Heuvelrug. Sinds 1992 maakt zij deel uit van het bestuur van de 'Stichting Het Utrechtse Landschap'. **Kunsthistorica**

Volkers (Kees)

(Beschrijving op de site van Uitgeverij Gegarandeerd onregelmatig, <http://www.gegarandeerdonregelmatig.nl/info/19/kees+volkers>)

"Kees Volkers is journalist en 'omgevingshistoricus' en heeft diverse publicaties over de stad en de provincie Utrecht op zijn naam staan." **Journalist en 'omgevingshistoricus'**

Storms-Smeets (Elyze)

(Beschrijving van de site van de Rijksuniversiteit Groningen: <http://www.rug.nl/staff/e.a.c.storms-smeets/research>)

"Dr. Elyze Storms-Smeets (1975) studeerde sociale geografie in Utrecht en Durham (U.K.). Ze promoveerde aan de University of Leeds op het onderwerp "Landscape and society in Twente and Utrecht; a historical geography of Dutch country estates, c. 1750-1950". Sinds 2007 is Elyze werkzaam bij het Gelders Genootschap als adviseur cultuurhistorie en consulent buitenplaatsen en landgoederen. In dit kader heeft ze zich als projectleider vooral bezig gehouden met het project Nieuw Gelders Arcadië omtrent de landgoederenzone van de Veluwezoom en met het Kastelenboek Gelderland. Daarnaast is ze betrokken bij beleidsadvisering en cartografie. Elyze combineert haar huidige functie als adviseur cultuurhistorie bij adviesorganisatie Gelders Genootschap met haar functie aan de RUG als universitair docent Historische Buitenplaatsen en Landgoederen." **Historisch geografe**

Bijlage 4

Rijksmonumentale complex historische buitenplaatsen

Lijst met buitenplaatsen uit de digitale kaartlaag met complex historische buitenplaatsen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, aangevuld met stichtingsperiode en oorspronkelijke functie. Gebruikt in de kaartanalyses om categorieën te kunnen onderscheiden.

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
0	Riniastate	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
1	Oud Crailoo	Landschapsstijl periode	Overige
2	Spaarnberg	Landschapsstijl periode	Ambachtelijke functie
3	De Boom	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
4	Aerwinkel	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
5	De Vollenhof	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
6	Sandwijck	Landschapsstijl periode	Godsdienstige functie
7	Vredenoord	Geometrische periode	Agrarische functie
8	Zwanenburg	Onbekend	Strategische functie
9	Huis ter Leede	Geometrische periode	Strategische functie
10	Rosendaal	Geometrische periode	Strategische functie
11	Glimmen	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
12	Den Bosch	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
13	Zeeduin	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
14	Landfort	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
15	Sonsbeek	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
16	Zijpendaal	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
17	Huis te Leuvenum	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
18	Voorstonden	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
19	Enghuizen	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
20	Oostbroek	Geometrische periode	Godsdienstige functie
21	Diepenheim	Geometrische periode	Strategische functie
22	Vaeshartelt	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
23	't Oude Hof	Geometrische periode	Strategische functie
24	Brakel	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
25	Zwaluwenburg	Geometrische periode	Strategische functie
26	Oud Groevenbeek	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
27	Staverden	Geometrische periode	Strategische functie
28	Slot van Well	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
29	IJsselviëdt	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
30	Scherpenzeel	Landschapsstijl periode	Strategische functie
31	Ennemaborg	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
32	Ewsum	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
33	Slangenburgh	Geometrische periode	Strategische functie
34	Wegdam	Onduidelijk	Agrarische functie
35	Randenbroek	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
36	Old Putten	Geometrische periode	Strategische functie
37	Russendaal	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
38	De Klinze	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
39	De Berencamp	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
40	Salentein	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
41	Rechteren	Geometrische periode	Strategische functie
42	Leur	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
43	Cannenburg	Onbekend	Strategische functie
44	Zegenwerp	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
45	Meer en Bos	Geometrische periode	Agrarische functie

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
46	Hoevelaken	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
47	Stania State	Geometrische periode	Overige
48	Wisch	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
49	Dekemastate	Onbekend	Strategische functie
50	Keppel	Geometrische periode	Strategische functie
51	Huis 't Zelle	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
52	Hackfort	Onbekend	Strategische functie
53	Kiefskamp	Geometrische periode	Overige
54	Mataram	Landschapsstijl periode	Strategische functie
55	Anneville	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
56	Huize Voorwijk	Landschapsstijl periode	Overige
57	Oud Wassenaar	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
58	Soelen	Geometrische periode	Strategische functie
59	Rijnhuizen	Geometrische periode	Strategische functie
60	Leyduin	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
61	Vreugd en Rust	Geometrische periode	Agrarische functie
62	Kasteel Eerde	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
63	Huis te Hemmen	Onduidelijk	Strategische functie
64	Den Bramel	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
65	Huis Voorn	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
66	Gulden Bodem	Landschapsstijl periode	Overige
67	Hoosden	Geometrische periode	Agrarische functie
68	Warnsborn	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
69	Vecht en Lommer	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
70	Asten	Geometrische periode	Strategische functie
71	't Klaphek	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
72	Kasteel Elsloo	Landschapsstijl periode	Strategische functie
73	Hardenbroek	Geometrische periode	Strategische functie
74	Schoonenberg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
75	Spijkerbosch	Geometrische periode	Agrarische functie
76	Het Overvelde	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
77	Zorghvliet	Landschapsstijl periode	Strategische functie
78	Kasteel Vorden	Onbekend	Strategische functie
79	Morren	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
80	Het Laar	Geometrische periode	Agrarische functie
81	Ter Horst	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
82	Eikenhorst	Geometrische periode	Agrarische functie
83	Raaphorst	Landschapsstijl periode	Strategische functie
84	Kasteel Ter Horst	Geometrische periode	Agrarische functie
85	Kasteel Borgharen	Landschapsstijl periode	Strategische functie
86	Singraven	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
87	Te Werve	Landschapsstijl periode	Strategische functie
88	Bouvine	Geometrische periode	Agrarische functie
89	Rhijnauwen	Geometrische periode	Strategische functie
90	Oud Amelisweerd	Geometrische periode	Strategische functie
91	Nieuw Amelisweerd	Geometrische periode	Strategische functie
92	Het Medler	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
93	De Gelder	Geometrische periode	Strategische functie
94	Wyenburg	Onbekend	Strategische functie
95	Berbice	Geometrische periode	Agrarische functie
96	De Hulst	Neostijlen periode	Agrarische functie
97	Ewijckshoeve	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
98	Amstelrust	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
99	Schaep en Burgh	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
100	d' Erp	Landschapsstijl periode	Strategische functie
101	Ter Wadding	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
102	Wamberg	Geometrische periode	Agrarische functie
103	Het Meenink	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
104	Almelo	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
105	Beverweert	Onbekend	Strategische functie
106	De Horte	Landschapsstijl periode	Strategische functie
107	Huis Sevenaer	Onbekend	Strategische functie
108	Prins Hendriksoord	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
109	Valkenberg	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
110	Voorstraat 87	Onbekend	Onbekend/onguidelijk
111	Zionsburg	Geometrische periode	Overige
112	Bleijenbeek	Neostijlen periode	Strategische functie
113	Broekhuizen	Onbekend	Strategische functie
114	Burgst	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
115	De Haar	Landschapsstijl periode	Strategische functie
116	Herinckhave	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
117	Hoekenburg/Arentsburgh	Geometrische periode	Overige
118	Jachtslot Sint Hubertus	Neostijlen periode	Onbekend/onguidelijk
119	Kasteel Arcen	Onguidelijk	Strategische functie
120	Kasteel Mheer	Onbekend	Strategische functie
121	Kasteel Neer-Canne	Geometrische periode	Strategische functie
122	Kasteel Rivieren	Geometrische periode	Godsdienstige functie
123	Mariëndael	Landschapsstijl periode	Godsdienstige functie
124	Mariënwaardt	Geometrische periode	Godsdienstige functie
125	Strypmonde	Neostijlen periode	Onbekend/onguidelijk
126	Eese	Geometrische periode	Strategische functie
127	Biljoen	Onguidelijk	Strategische functie
128	Kasteel Neubourg	Landschapsstijl periode	Strategische functie
129	't Gasthuis	Geometrische periode	Overige
130	Backershagen	Onbekend	Onbekend/onguidelijk
131	Belvédère	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
132	Bingerden	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
133	Blikkenburg	Landschapsstijl periode	Strategische functie
134	De Beek	Geometrische periode	Ambachtelijke functie
135	De Bol op Redichem	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
136	De Brink	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
137	De Coendersborch	Landschapsstijl periode	Strategische functie
138	De Eult	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
139	De Haere	Geometrische periode	Strategische functie
140	De Hartelaar	Geometrische periode	Agrarische functie
141	Den Aalshorst	Geometrische periode	Agrarische functie
142	Den Alerdinck	Geometrische periode	Strategische functie
143	Dennenburg	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
144	De Paauw	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
145	De Poll	Geometrische periode	Strategische functie
146	De Velhorst	Geometrische periode	Agrarische functie
147	De Wulperhorst	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
148	Fleorama	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
149	Frymerson	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
150	Groeneveld	Landschapsstijl periode	Overige
151	Het Genhoses	Geometrische periode	Strategische functie
152	't Haveke	Onbekend	Onbekend/onguidelijk
153	Mildenburg en Het Reigersnest	Geometrische periode	Onbekend/onguidelijk
154	Huis De Voorst	Geometrische periode	Strategische functie
155	Jachthuis Kloetinge	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk
156	Huis Kloetinge	Onbekend	Onbekend/onguidelijk
157	Hydepark	Landschapsstijl periode	Onbekend/onguidelijk

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
158	Molecaten	Geometrische periode	Ambachtelijke functie
159	Nijenburg	Geometrische periode	Overige
160	Hartekamp	Geometrische periode	Agrarische functie
161	De Luchtenburg	Geometrische periode	Agrarische functie
162	Eijckenstein	Onbekend	Agrarische functie
163	Hof te Dieren	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
164	Middachten	Geometrische periode	Strategische functie
165	Oostermeer	Geometrische periode	Overige
166	Overduin	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
167	Overvoorde	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
168	Rhederoord	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
169	Rijnoord	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
170	Rust en Vreugd	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
171	Slot Zeist	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
172	Soestdijk	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
173	Sterrenschans	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
174	Vanenburg	Geometrische periode	Agrarische functie
175	Vilsteren	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
176	Warmelo	Landschapsstijl periode	Strategische functie
177	Weerdesteyn	Geometrische periode	Strategische functie
178	Weldam	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
179	Zuidewijn	Onbekend	Strategische functie
180	De Oosterhof	Geometrische periode	Strategische functie
181	Langenhorst	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
182	Park Zorgvliet	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
183	Ruurlo	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
184	Verwolde	Landschapsstijl periode	Strategische functie
185	't Stort	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
186	Aardenburg	Landschapsstijl periode	Strategische functie
187	Akerendam	Geometrische periode	Overige
188	Ampsen	Geometrische periode	Strategische functie
189	Amstenrade	Landschapsstijl periode	Strategische functie
190	Arcadia	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
191	Backenhage	Geometrische periode	Agrarische functie
192	Beeckestijn	Geometrische periode	Agrarische functie
193	Beerschoten	Geometrische periode	Godsdienstige functie
194	Beerschoten-Willinkshof	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
195	Bellinckhof	Neostijlen periode	Strategische functie
196	Baak	Geometrische periode	Strategische functie
197	Berg en Vaart	Landschapsstijl periode	Overige
198	Berkenbosch	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
199	Berkenrode	Geometrische periode	Overige
200	Beukenrode	Landschapsstijl periode	Strategische functie
201	Beukenhorst	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
202	Beukenhorst	Landschapsstijl periode	Overige
203	Berghuis	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
204	Bijdorp	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
205	Bijstein	Onbekend	Agrarische functie
206	Blanckenburg	Geometrische periode	Agrarische functie
207	Blumenthal	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
208	Boekesteijn	Geometrische periode	Overige
209	Boom en Bosch	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
210	Boschwijk	Geometrische periode	Agrarische functie
211	Brakkenstein	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
212	Breckelenkamp	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
213	Calorama	Landschapsstijl periode	Agrarische functie

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
214	Cartils	Geometrische periode	Strategische functie
215	Clingendael	Geometrische periode	Agrarische functie
216	Cortenbach	Geometrische periode	Strategische functie
217	Cronenburgh	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
218	Darhuizen	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
219	De Achterhoek	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
220	De Boekhorst	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
221	De Bonenburg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
222	Borggraaf	Geometrische periode	Agrarische functie
223	De Braak	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
224	De Breul	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
225	De Bult	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
226	De Colckhof	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
227	De Duinen	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
228	De Elderschans	Geometrische periode	Strategische functie
229	De Gelderse Toren	Landschapsstijl periode	Strategische functie
230	De Gliphoeve	Landschapsstijl periode	Ambachtelijke functie
231	Haamstede	Onbekend	Strategische functie
232	De Heest	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
233	De Hoge Boekel	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
234	De Hoogt	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
235	De Kernnade	Geometrische periode	Strategische functie
236	De Leemcule	Landschapsstijl periode	Strategische functie
237	De Matanze	Geometrische periode	Overige
238	Menthenberg	Geometrische periode	Agrarische functie
239	De Moeren	Landschapsstijl periode	Overige
240	Den Berg	Geometrische periode	Strategische functie
241	Den Dam	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
242	Den Eikenhorst	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
243	Nemerlaer	Geometrische periode	Strategische functie
244	De Nettelhorst	Onduidelijk	Strategische functie
245	Den Oldenhof	Geometrische periode	Agrarische functie
246	Den Treek	Onbekend	Agrarische functie
247	De Oldhorst	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
248	De Paltz	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
249	De Parckelaer	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
250	Ruiterberg	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
251	De Schaffelaar	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
252	De Slotplaats	Neostijlen periode	Agrarische functie
253	De Sprengenberg	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
254	De Tempel	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
255	De Ulenpas	Landschapsstijl periode	Strategische functie
256	De Veenkamp	Landschapsstijl periode	Overige
257	De Wiersse	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
258	De Wildenborgh	Landschapsstijl periode	Strategische functie
259	De Wittenburg	Onduidelijk	Strategische functie
260	De Zwaluwenberg	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
261	Dickninge De Wolden	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
262	Djoerang	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
263	Doornburgh	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
264	Doddendaal	Onbekend	Strategische functie
265	Laag Wolfhezen	Neostijlen periode	Overige
266	Dordwijk	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
267	Dorth	Neostijlen periode	Strategische functie
268	Duinbeek	Landschapsstijl periode	Godsdienstige functie
269	Duinlust	Landschapsstijl periode	Agrarische functie

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
270	Duinvliet	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
271	Echten	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
272	Eikenrode	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
273	Eikenrode	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
274	Ekenstein	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
275	Epemastate	Geometrische periode	Agrarische functie
276	Enzerinck	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
277	Eyckenlust	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
278	Fogelsangh State	Geometrische periode	Godsdienstige functie
279	Fraeylemaborg	Onbekend	Strategische functie
280	Frankendael	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
281	Gansenhoef	Geometrische periode	Agrarische functie
282	Gebroek	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
283	Geerestein	Geometrische periode	Strategische functie
284	Geldrop	Onbekend	Strategische functie
285	Kasteel Gemert	Onbekend	Strategische functie
286	Goedenraad	Onduidelijk	Agrarische functie
287	Goolust	Geometrische periode	Agrarische functie
288	Goudestein	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
289	Groenendaal/Bosbeek	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
290	Groenevecht	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
291	Gronsveld	Landschapsstijl periode	Strategische functie
292	Groot Engelenburg	Geometrische periode	Strategische functie
293	Groot en Klein Hoenlo	Onduidelijk	Agrarische functie
294	Groot Haesebroek	Landschapsstijl periode	Strategische functie
295	Gunterstein	Geometrische periode	Strategische functie
296	De Gunne	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
297	Haanwijk	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
298	Harsta State	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
299	Hasselholt	Onbekend	Strategische functie
300	Havixhorst	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
301	Heemstede	Geometrische periode	Strategische functie
302	Heenvliet	Onbekend	Strategische functie
303	Heesterlust	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
304	Heeswijk	Landschapsstijl periode	Strategische functie
305	Heeze	Geometrische periode	Strategische functie
306	Heidestein	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
307	Heijen	Geometrische periode	Agrarische functie
308	Heijsterum	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
309	Heiligenberg	Geometrische periode	Godsdienstige functie
310	Herteveld	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
311	Het Baljuwhuis	Geometrische periode	Overige
312	Het Berghuis	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
313	Het Hexel	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
314	Nijenhuis	Geometrische periode	Strategische functie
315	Het Plantagehuis	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
316	Het Ross	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
317	Het Schol	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
318	Het Stroot	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
319	Het Velde	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
320	Heukelum	Geometrische periode	Strategische functie
321	Hillenraad	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
322	Hilverbeek	Geometrische periode	Overige
323	Hindersteun	Geometrische periode	Strategische functie
324	Hoekelum	Geometrische periode	Strategische functie
325	Zuidewijk Spick	Geometrische periode	Agrarische functie

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
326	Hof van Bergh	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
327	Hof van Moerkerken	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
328	Hofwijk	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
329	Hoog Beek en Royen	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
330	Horn	Onbekend	Strategische functie
331	Houderinge	Geometrische periode	Agrarische functie
332	Doorn	Geometrische periode	Strategische functie
333	Huis Oosterhout	Landschapsstijl periode	Strategische functie
334	Huis te Jaarsveld	Onduidelijk	Strategische functie
335	Huis te Linschoten	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
336	Huis te Loinen	Onduidelijk	Strategische functie
337	Huis te Maarn	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
338	Huis te Manpad	Geometrische periode	Agrarische functie
339	Het Huys ten Donck	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
340	Babberich	Landschapsstijl periode	Strategische functie
341	Vaartwijk	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
342	Ipenrode	Geometrische periode	Agrarische functie
343	Ivecke	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
344	Hondsdonk	Geometrische periode	Agrarische functie
345	Eijsden	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
346	Elswout	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
347	Oudegein	Geometrische periode	Strategische functie
348	Jachtslot Mookerheide	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
349	Jagtlust	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
350	Julia Jan Woutersstichting	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
351	Amerongen	Geometrische periode	Strategische functie
352	Croy	Onbekend	Strategische functie
353	Renswoude	Geometrische periode	Strategische functie
354	Wolfrath	Geometrische periode	Agrarische functie
355	De Keukenhof	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
356	Klein Drakenstein	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
357	Klein Engelenburg	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
358	Klein Jagtlust	Landschapsstijl periode	Strategische functie
359	Klein Noordijk	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
360	Koningshof	Onduidelijk	Agrarische functie
361	Kruisdonk	Landschapsstijl periode	Ambachtelijke functie
362	Laarwoud	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
363	Landlust	Geometrische periode	Strategische functie
364	Larenberg	Landschapsstijl periode	Overige
365	Leeuwenburgh	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
366	Lemiers	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
367	Loenersloot	Onbekend	Strategische functie
368	Loon op Zand	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
369	Lyndenstein	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
370	Maarheze	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
371	Maarsbergen	Geometrische periode	Godsdienstige functie
372	Marlot	Geometrische periode	Agrarische functie
373	Marquette	Geometrische periode	Strategische functie
374	Martena-state	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
375	Mattemburgh	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
376	Meer en Berg/Mariënhoeve	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
377	Meerssenhoven	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
378	Menkemaborg	Geometrische periode	Strategische functie
379	Mensinghe	Geometrische periode	Strategische functie
380	Middenburg	Geometrische periode	Agrarische functie
381	Middenhoek	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
382	Millen	Landschapsstijl periode	Strategische functie
383	Moesbosch	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
384	Moersbergen	Landschapsstijl periode	Strategische functie
385	Molenbosch	Landschapsstijl periode	Ambachtelijke functie
386	Mon Plaisir	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
387	Nederhorst	Geometrische periode	Strategische functie
388	Nederhoven	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
389	Neerijnen	Geometrische periode	Strategische functie
390	Nieuwenbroek	Geometrische periode	Agrarische functie
391	Nieuwerhoek	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
392	Nijenrode	Geometrische periode	Strategische functie
393	Nimmerdor	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
394	Noorderheide	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
395	Nuova	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
396	Obbicht	Landschapsstijl periode	Strategische functie
397	Olaertsduin	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
398	Oldenaller	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
399	Oldengaerde	Geometrische periode	Strategische functie
400	Oldruitenborg	Landschapsstijl periode	Strategische functie
401	Oolde	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
402	Oosterbeek	Geometrische periode	Agrarische functie
403	Oostergeest	Geometrische periode	Agrarische functie
404	Ophemert	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
405	Oranjestein	Landschapsstijl periode	Overige
406	Oranjewoud	Landschapsstijl periode	Strategische functie
407	Ossenbroek	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
408	Oudaen	Geometrische periode	Strategische functie
409	Landhuis Oud-Bussem	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
410	Oud Clingendael	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
411	Oud Over	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
412	Oud-Poelgeest	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
413	Overcingel	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
414	Over Holland	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
415	Pavia	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
416	Persijn	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
417	Petite Suisse	Landschapsstijl periode	Overige
418	Pijnenburg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
419	Prattenburg	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
420	Puth	Onbekend	Strategische functie
421	Queekhoven	Geometrische periode	Overige
422	Rams Woerthe	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
423	Rensumaborg	Geometrische periode	Strategische functie
424	Rhijnestein	Landschapsstijl periode	Strategische functie
425	Rhijngeest	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
426	Rijckholt	Geometrische periode	Strategische functie
427	Roptastate	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
428	Roverestein	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
429	Rupelmonde	Geometrische periode	Agrarische functie
430	Rusthoek	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
431	Rusthoven	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
432	Sandenburg	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
433	Saxenburg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
434	Schaloen	Onbekend	Strategische functie
435	Schatzenburg	Geometrische periode	Agrarische functie
436	Schellerberg	Geometrische periode	Agrarische functie
437	Scheybeek	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
438	Schoonheten	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
439	Schoonoord	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
440	Landgoed Schothorst	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
441	Schouwenburg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
442	Schuttersveld	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
443	Seldensate	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
444	Slotzicht	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
445	Slot Zuylen	Geometrische periode	Strategische functie
446	Spaensweerd	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
447	Soeterbeek	Landschapsstijl periode	Godsdienstige functie
448	Spanderswoud	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
449	Sparrendaal	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
450	Sperwershof	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
451	Sterkenburg	Landschapsstijl periode	Strategische functie
452	Strijdhoeft	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
453	Sypesteyn	Geometrische periode	Strategische functie
454	't Barge	Neostijlen periode	Agrarische functie
455	't Huis Empe	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
456	Ter Hooge	Geometrische periode	Strategische functie
457	Ter Veecken	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
458	Baest	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
459	't Huys te Warmont	Landschapsstijl periode	Strategische functie
460	't Joppe	Geometrische periode	Overige
461	't Nijenhuis	Geometrische periode	Strategische functie
462	Trompenburg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
463	't Rozendael	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
464	't Suideras	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
465	't Waliën	Neostijlen periode	Agrarische functie
466	Twickel	Geometrische periode	Strategische functie
467	Vaalsbroek	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
468	Valkenheining	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
469	Van Harinxmastate	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
470	Vechtoever	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
471	Velserbeek	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
472	Vennebroek	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
473	Verduynen	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
474	Verhildersum	Onbekend	Strategische functie
475	Vijversburg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
476	Vliek	Geometrische periode	Strategische functie
477	Vliethoven	Geometrische periode	Ambachtelijke functie
478	Vogelenzang	Geometrische periode	Strategische functie
479	Vollenhoven	Geometrische periode	Ambachtelijke functie
480	Voordaan	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
481	Voorlinden	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
482	Voormeer	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
483	Duivenvoorde	Onbekend	Strategische functie
484	Vosbergen	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
485	Vredenhoeft	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk

FID	Naam	Periode	Oorspronkelijke functie
486	Vreedenhoff	Geometrische periode	Agrarische functie
487	Vreedenhorst	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
488	Vroenhof	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
489	Waardenburg	Onbekend	Strategische functie
490	Walenburg	Onbekend	Strategische functie
491	Weeresteyn	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
492	Welgelegen	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
493	Weilust	Landschapsstijl periode	Ambachtelijke functie
494	Welgelegen	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
495	Welgelegen	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
496	Well	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
497	Westeramstel	Geometrische periode	Agrarische functie
498	Westerflir	Geometrische periode	Strategische functie
499	Westhove	Onbekend	Strategische functie
500	Wijk bij Duurstede	Onbekend	Strategische functie
501	Wiltzangk	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
502	Windesheim	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
503	Wolfslaar	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
504	Wouwse Plantage	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
505	Zandbergen	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
506	Zonnebeek	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
507	Zeerust	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
508	Zorgvliet	Onbekend	Onbekend/onduidelijk
509	Zuidwijk	Landschapsstijl periode	Strategische functie
510	Zuilenstein	Geometrische periode	Strategische functie
511	Zwaanwijk	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
512	Zwijnbergen	Landschapsstijl periode	Strategische functie
513	Stokhorst	Landschapsstijl periode	Agrarische functie
514	Offem	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
515	Soeslo	Geometrische periode	Agrarische functie
516	Vaart en Duin	Geometrische periode	Agrarische functie
517	Velder	Geometrische periode	Agrarische functie
518	Wallsteijn	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
519	Brakestein	Geometrische periode	Strategische functie
520	Hessum	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
521	De Hooge Vuursche	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
522	De Vrije Blick	Neostijlen periode	Ambachtelijke functie
523	Waterland	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
524	Wijlre	Geometrische periode	Agrarische functie
525	't Benthuis	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
526	Bisdom van Vliet	Onduidelijk	Onbekend/onduidelijk
527	Duin en Kruidberg	Geometrische periode	Agrarische functie
528	Groeneveld	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk
529	Remmerstein	Neostijlen periode	Onbekend/onduidelijk
530	Zoudtland	Geometrische periode	Agrarische functie
531	Klarenbeek	Landschapsstijl periode	Onbekend/onduidelijk
532	Valkenberg	Geometrische periode	Onbekend/onduidelijk

